

SOBOTNA PRILOGA

Foto: Stefan Žnidarčič

MOČ IRONIČNEGA NASMEŠKA

Minulo sredo je menda staklo kar 650 tisoč beograjskih delavcev; slo je za tako imenovano opozorilno stavko, ki jo je beograjski sindikat ocenil kot novo »dostojanstveno dejanje«. Ko so predsednika zvezne vlade Anteja Markovića vprašali, kaj meni o tej stavki, se je samo pomenljivo nasmehnil: »Katera stavka?« Nedvomno je bil to eden ključnih trenutkov ne le minulega tedna, temveč tudi minulih »let razpeta«, kot je Slobodan Milošević naslovil svojo knjigo. Je pa seveda razplet čisto drugačen, kot ga je oklical srbski voditelj.

Marković je z vsem truščem mitingaške politike opravil z enim samim pomenljivim, zvitim nasmeškom; scenografom teh »shodov dostojanstva« je tako rekoč v oči vrzel resnico o njihovi sedanjosti moči. Ta se je sesula pravzaprav že s prepovedjo mitinga v Ljubljani, toda srbsko vodstvo je z bojkotom Slovenije, ki je sledil, še nekoliko uspelo ohranjati sloves, da drži v rokah niti jugoslovanske notranjepolitične scene. V resnici pa je bil bojkot dejanje obupa, dejanje, ki bi se ga lahko sramoval vsakdo, ki se je solal za politika. V ironiji in samo-zavesti, ki sta tudi v Markovičevem nasmešku, bi morala Milošević in njegov štab razbrati tudi neposredno sporočilo, da je začela vrednost njihovih delnic na jugoslovanski politični borzi strahovito upadati. To bi pravzaprav morali opaziti tudi njegovi najbolj vneti pristaši: Srbija je najprej odklonila Markovičev protinflacijski paket, zdaj pa njihovi delegati pridno dvigujejo roke skoraj za vsak predlagani ukrep. Skovani je bil peklenski načrt proti Markoviću, osebnosti, ki je bila morda še najbolj na poti Miloševićevim ambicijam, zdaj pa je ta zarotniška družba čisto zbegana. Markoviću jih ni uspelo le prelističiti, temveč tudi poraziti; seveda pa jim, pametno, tega ne pove čisto naravnost.

Predsednik zvezne vlade je s tem pokazal, da je res izvrsten politik. V razmerah, ko so po jugoslovanskem političnem prizorišču začeli tavati najrazličnejši »novokomponirani« amaterji in nerodneži, je dokazal,

da se tudi v tako »zavoženi gospodarski in politični tvorbi, kakršna je Jugoslavija, še da pametno trgovati. V minulih letih smo se že tako navadili na nerodnost in grobost v domači politiki, da bo pravzaprav treba še skrbno analizirati vse odtenke političnih razsežnosti protinflacijskega svežnja. Marković ga je, denimo, opasal z nič koliko »atraktivnimi« obljubami (krepitev funkcij federacije, reforma klirinškega plačevanja itd.), o katerih dobro ve, da jih ne bo mogel izpolniti, vendar tudi dobro ve, zavoljo česa je to storil. Srbskemu vodstvu bo, denimo, z obljubami o krepitvi federacije rešil čast pred njegovim ljudstvom, ki bo tako ostalo prepričano, da Milošević – kljub vsemu! – še vedno zmaguje. S tem so centri politične moči v Jugoslaviji dobili vsaj možnost, da se začnejo postopoma vračati k racionalnosti; različne skupščinske »razprave«, na primer o srbskem bojkotu in prepovedi mitinga v Ljubljani, se bodo kajpada še nadaljevale, vendar pa si lahko pri modrih politikih zaslužijo le ironičen nasmešek.

Jugoslavija se bo morala v prihodnjih mesecih soočiti predvsem z dejstvom, da je vse to poslednja »reforma socializma«, ki jo lahko še privoščijo. Marković govori o »novem socializmu«, vsi mu v ljudno prikimavajo, vsak pa si seveda misli svoje.

Zastavili bi mu namreč lahko retorično vprašanje: je ta »novi socializem«, denimo, v kombinaciji kapitalističnega trga in socialistične državne varnosti? Kakorkoli že, predsednik zvezne vlade je prisiljen igrati na to struno, saj mora računati z močno opozicijo socialne demagogije, kar je med drugim pokazala tudi skupščinska razprava o zamrznitvi osebnih dohodkov. Pri tem je še posebej zanimivo, kako spretno zna Miloševićev štab menjavati svoje pozicije; najprej so zahtevali radikalne protinflacijske ukrepe, zdaj, ko so jih dobili, pa nenadoma nastopajo v vlogi varuha »ponižanih in razžaljenih.« Ni izključeno, da bo skušal Milošević v prihodnje igrati predvsem na karto socialnega neza-

dovoljstva in se tako iti svojevrstno opozicijo federaciji.

Miloševićeva strategija kajpak trdno sloni na »zunanjih sovražnikih« (birokrati, Albanci, slovensko vodstvo, Marković itd.); z nevarnostjo »slovenskega židovstva« pač ne bo moč v nedogled pitati srbskih nacionalističnih čustev, zato je treba pričakovati, da bodo v prihodnje nezadovoljstvo množice vse bolj usmerjali tudi proti tistim segmentom federalnega aparata, kjer si Srbija ne more prirediti odločujoče besede. Miloševićev načrt osvajanja ključnih vzvodov federalne države je bilo moč razbrati že iz vztrajanja, da v sedanji vladi na vsak način dobijo stolček notranjega ministra, ne smemo pa prezreti tudi nenehnega dobrikanja armadi. Generali sicer ne gledajo najbolj blagohotno na mitingaško militantnost, zato je veliko možnosti, da bo Srbija to ofenzivo, ki se je sicer že tako izgrnila sama v sebi, zaustavila. Namesto tega bo Milošević skušal nadaljevati predvsem z manevriranjem, izsiljevanjem, skritimi pogajanjimi z najmočnejšimi točkami državnega aparata in »vlikega kapitala« itd. Zgodovinskih paralel s »sakskim prehodom od »revolucionarnega znanja« k diplomaciji trde roke pri osvajanju oblasti je nič koliko.

Seveda pa mora sedanja srbska politika še najprej po vsej državi provocirati »inciden-te«, kajti brez svojevrstnega obsednega stanja, ki je zdaj v Jugoslaviji, je Miloševićeva diplomacija brez moči. Eden takšnih incidentov bi – če ni prenačljeno, emotivno dajanje – utegnil biti tudi bojkot Slovenije, vendar je ta pametno storila, da ni takoj odgovorila s protikupeji. Že tako so jo namreč srbski birokrati v zvezni upravi potisnili v isti koš z »agresorjem«, kot da bi zdaj Združeni narodi pozvali ZDA in Panamo, naj prekineta sovražnosti! Tako se čedalje bolj kaže prednost Srbije, ker ima tako rekoč v rokah federalni aparat, saj ji uspeva sproti sfabricirati resnico o notranjepolitičnih dogajanjih. Na srečo je v tem pogledu precej manj uspešna v mednarodnih razsežnostih, čeprav ima izrazito mo-

čan vpliv na zvezni sekretariat za zunanje zadeve; se pa kajpak vse bolj zastavlja vprašanje legitimnosti naše zunanje politike (primer Živorad Kovačević, obisk Michela Rocharda itd.).

Dejstvo je, da druge federalne enote vse to bolj ali manj nemočno opazujejo in vse pogosteje zaman hodijo po pravico v Beograd. Tista, ki bi prva zinila, da »ima vsega zadosti«, bi bila kajpak deležna najhujše anateme, zato je v tem trenutku pač treba pristajati na to igrano in pospešeno krepitev vse institucije republiške državnosti. Jugoslavija namreč hitro razpada v konfederacijo, saj je že zdaj neke vrste konfederacija Srbije in drugih republik, čeprav so seveda srbski cilji precej drugačni. Slovenija je v luči tega naredila taktično potezo, ko je podprla Anteja Markovića, saj je usmeritev k demokraciji trga najboljšje jamstvo njenih nacionalnih interesov, vendar pa bi morala imeti »rezervi« tudi nekakšen nacionalni program, po katerem bi sprejela ključne gospodarske odločitve. Res je namreč, da Marković zdaj slavi pomembno zmago, ki pa je vendarle predvsem psihološka; še jutri ga utegne Miloševićeva diplomacija z nenehnim metanjem polen pod noge sklatiti s premierskega stolčka. Srbiji, kot se zdi, je še najmanj do tega, da bi Markovičev program uspel, pa naj se to sliši še tako perversno.

Jugoslavija torej – če uporabimo besednjak nekdanjega ameriškega svetovalca za državno varnost Zbignewa Brzezinskega – kljub priložnosti, ki se ji ponuja s sedanjim protinflacijskim svežnjem, še naprej tone v »dolgoročno nestabilnost«. Ta bo trajala vse dotlej, dokler bo silam, ki so jih množice v Vzhodni Evropi le pregnale s socialističnimi dvorovi, uspevalo skrivati se pod kamuflažnimi barvami domnevnih nacionalnih interesov. V tem pogledu zvenijo naravnost cinično očitki, ki letijo iz Srbije na Slovenijo, da prepoveduje mitinge, čeprav se na mitingih zbira cela Vzhodna Evropa. Miloševićev propagandni aparat očitno pozablja, da so skoraj na vseh

vzhodnoevropskih »mitingih« strmoglavili komunistično oblast; komunistična oblast pa se ta trenutek v Jugoslaviji krepi edino-le v Srbiji! Res pa je, da je razvoj političnih odnosov v »deželi« nekoliko zaostal, in ni videti nobenega razloga, da ne bi nekoliko pohiteli s svobodnimi volitvami.

V prihodnjih mesecih je torej treba pričakovati nadaljnje zaostrovanje sedanjih notranjepolitičnih nasprotij, pri čemer na vse akterje jugoslovanske drame preži kup nevarnosti. Za Miloševića, kot že rečeno, bi bilo morda res še najslabše, če bi inflacija običajni pri napovedanih 13 odstotkih, saj je politična strategija, kakršno uporablja, še najuspešnejša v razmerah gospodarskega in socialnega razkola (spomnimo se, denimo, Nemčije v dvajsetih letih). Morebitni polom Markovičevega projekta pa bi bil seveda hud udarec za vse tiste sile, ki v demokraciji trga vidijo priložnost tudi za prodor politične demokracije. Če se bo država v prihodnjih mesecih znašla v novem, še globljem ciklusu ekonomske krize, se bodo nedvomno močno okrepile težnje po centralizaciji političnega sistema in »militarizaciji« odločanja v gospodarstvu. Pri tem ni nobenega dvoma, da bo v svojevrstni vlogi razsodnika nastopala tudi armada, ki je tudi že pojasnila, za kakšno politično opcijo »navija«.

Tako se v Jugoslaviji (in v Sovjetski zvezi) vendarle zdi mogoče tisto, kar se zdi vse manj mogoče v drugih državah socialističnega lagerja: vrnitev na staro. Bosta morali obe federaciji najprej razpasti na nacionalne države, da bo lahko dosežena neogibna zgodovinska »normalizacija« družbe? Ali pa je v Jugoslaviji mogoče, da se bo vsaka republika zase dokopala do demokracije notranje ureditve in bomo na tej podlagi dobili nekakšno novo »jugoslovansko sintezo«? Ob sedanjem ustroju federalne države, ki bi jo mnogi radi še okrepili, in pravzaprav prevladujoči ideologiji »integralnega jugoslovanstva« to prav gotovo ni mogoče.

Boris Jež

DR. ALOJZIJ ŠUŠTAR: VSILJEN BOŽIČ?

Bog se ne vsiljuje

Morda ima kdo občutek, da nam leto na veliko načinov naravnost vsiljuje božič in njegovo praznovanje. Nekateri so baje celo proti temu, da je božič uradno dela prost dan. Zadnje tedne vidimo v Ljubljani in najbrž tudi drugod toliko razsvetljenih ulic, toliko smrek in božičnih dreves, toliko izložb, toliko posebnih »božičnih« ponudb, ki so v kričnem nasprotju z božičem, da se marsikomu to zdi že kar preveč. Nekateri zahtevajo, da jih pustimo pri miru. Hočejo navadno mirno življenje brez predprazničnega razburjenja in vsiljevanja. Praznike si želijo izbirati sami in tudi njihovo vsebino ter obliko praznovanja. Zakaj kakršno koli vsiljevanje?

Marsikaj je ob takem modrovanju res. Tistim, ki se jim vse to upira, je vsaj deloma dati prav. A popolnoma odpraviti tega ni mogoče. Človekovo življenje je pač tako, da ne moremo vsega svobodno izbirati. Živimo ob zakonitostih časa in družbe. Ne moremo si določiti, kdaj pride zima, pomlad ali jesen, kdaj je najkrajši dan v letu. Če hočemo ali ne, treba je sprejeti konec starega in začetek novega leta. Kot smo odvisni od narave, tako smo odvisni tudi od toka časa. Staramo se, pa če to hočemo ali ne, če proti temu protestiramo ali ne. Tudi veliko družbenim ureditvam se ne moremo izogniti, tudi če nam niso po volji. Tedni in meseci tečejo, prazniki so določeni, zgodovinski spomini imajo svoje datume, ki jih ni mogoče izbirati. Tudi vsebina in način njihovega praznovanja sta v družbi bolj ali manj določeni. To sicer ne pomeni takega vsiljevanja, da bi ne bilo nobene svobode in izbire. Kdor hoče, se lahko vsaj nekaterim stvarim po svoje izogne. Vendar mora človek sprejeti položaj, v katerem živi: na eni strani osebna svoboda, na drugi strani pa vezanost na naravo, na družbeno, zgodovinsko, kulturno in socialno dogajanje.

Kaj je torej z vsiljevanjem božiča? Če gre za krščanski praznik Kristusovega rojstva, je datum s stoletnim izročilom določen, za katolike in protestante 25. december, za pravoslavne 7. januar. Tudi vsebina je s spominom na zgodovinski dogodek Kristusovega rojstva pred 1980 leti v Betlehemu določena. Prav tako je bolj ali manj ustaljeno liturgično praznovanje v Cerkvi, ki se je počasi razvijalo in so ga vedno bolj sprejemali, tako praznovanje ob jaslicah in družini kakor tudi praznovanje polnočnice v cerkvah in slovenska božična strelca na božični dan. A vse to ni nikomur vsiljeno. Kdor hoče iti mimo tega doma ali v cerkvi, se temu lahko izogne. Res smo si v Sloveniji prizadevali, da bi bil božič dela prost dan, da bi bilo to tudi zakonito določeno, ker je velika večina to tudi želela, a le zato, da bi bila vsem zagotovljena možnost praznovanja. Glede načina in vsebine pa naj ne bi bil ta praznični dan nikomur vsiljen. Zunanje oblike v adventu, v razsvetljenih mestnih ulicah, v reklamah in nagajnejših ponudbah, ki so morda res vsiljive, pa niso vsebina krščanskega božičnega praznika. Treba je tudi vedeti, kdo vse to ponuja. Velikokrat so taki, ki jim je kaj malo za krščansko vsebino božiča, ki pa bi radi ob tej priložnosti dosegli svoj izkupiček in dobiček. Prej je bilo vse to bolj za novo leto, sedaj pa se začneja nekoliko prej, v adventu, in doseže svoj vrh za božični praznik. A to je ob vseh praznikih enako. Ljudje imajo splošno potrebo, da praznujejo in da si za praznike privoščijo kaj boljšega. S tako človeško potrebo računajo vsi tisti, ki ponujajo ljudem vse mogoče stvari, od obleke in daril pa do jedil in pijače, da bi imeli čim več za osebno in za skupno praznovanje. Da je ravno božič tak

skupni praznik z vsemi zunanjimi oblikami praznovanja, je le dokaz, kako močno je ta praznik zakoreninjen v ljudski zavesti in v našem slovenskem izročilu.

Božič kot verski praznik pa se nikomur ne vsiljuje. V adventu sicer Cerkev vabi vernike, naj bi se z notranjim spreobrnjenjem, z večjo odprtostjo božji besedi v svojem življenju pripravili na praznovanje Kristusovega rojstva. Bolj naj bi se zavedali, da je advent poseben čas milosti, ker nas spominja na odrešitveno zgodovino pred Kristusovim prihodom. Prav

gotovo se duhovniki v Cerkvi veselijo, če verniki odgovorijo na vabilo in v molitvi, v obiskovanju maše, v osebnem srečanju z Bogom v zakramentih in odkrivajo versko vsebino praznika. A nikjer ni in ne sme biti kakšnega vsiljevanja ne odraslim ne otrokom, le vabilo, da bi iz svoje osebne vere in iz prepričanja odgovorili na božji klic.

Najmanj pa je božič vsiljen z božje strani. Bog sploh ne pozna vsiljevanja človeku, ki ga je ustvaril svobodnega.

Kristusovo rojstvo v božični noči je bilo skrito javnosti, v samotni temi, brez vsakih posebnih zunanjih znamenj. Ljudje bi pričakovali, da se bo živi, večni in vsemočni Bog vse na drugačen način razodel, če bo stopil v človeško zgodovino. Kako radi ljudje z vsemi mogočimi zunanjimi znamenji opozarjajo na svoj prihod, svojo prisotnost in svojo moč! Prikazen angelov v sveti noči je bilo pastirjem veselo presenečenje ter dar v njihovi osamljenosti. Veseli in hvaležni so bili za to, kar so slišali in kar so sprejeli.

Ravno v božičnem dogodku in božični skrivnosti se razodeva božja posebnost, da se Bog človeku ne vsiljuje. Včasih bi verni ljudje radi, da bi nam Bog na drugačen, bolj viden in bolj doživeten način pokazal svojo prisotnost in svojo moč. Potem bi bila naša vera lažja. Laže bi sprejeli in verjeli, da Bog sploh biva, da je gospodar in da je vse v njegovih rokah. Ker pa Bog ostaja skrit in se ne pokaže niti takrat, ko ga ljudje tajijo in se iz njega norčujejo, ga zavračajo in se mu posmehujejo, marsikdo pa dvomi o njegovem bivanju, njegovi moči in njegovem delovanju v človeški zgodovini.

V Stari zavezi je bilo hrepenenje po božičnem razodevanju v moči in slavi pri tistih, ki so slišali o Bogu, zelo močno. Sveto pismo nam poroča tudi o takih izrednih božjih razodevanjih, zlasti ob odhodu iz Egipta in na gori Sinaj in ob drugih priložnostih. Tudi v naravi, posebno ob nevihti in naravnih pojavih, ki si jih niso znali razložiti, so Izraelci slutili božje delovanje. Vendar ta zunanja znamenja v naravi niso bila pravo razodevanje živga Boga, kaj sele vsiljevanje njegovega veličanstva.

Pravo božje razodevanje je uveločenje božjega Sina Jezusa Kristusa. Toda človeško gledano bi mogli reči, da se je Bog v Kristusu bolj skrit kakor pa razodel. Skril se je pod podobo neoblogovanega otroka, ki je popolnoma odvisen od svojih staršev, skrilec je v revščini in samoti, doživljal je preganjanje, moral je kot begunc v izgnanstvo. Ko so se starši z njim vrnili v Nazaret, je živel skrito življenje ob čisto vsakdanjem delu. Kakšen je ta Bog, ki se skriva za navadnimi človeškimi življenjskimi oblikami?

Ko je Kristus po svojem tridesetem letu javno nastopil, so njegove besede, njegov nauk, posebno pa še njegova dejanja in njegovi čudeži naredili na ljudi velik vtis. A tudi vse to ni bilo nobeno vsiljevanje in veliko ljudi je Kristusa zavračalo. Pravilno sprejeti in razumeti ga je mogel le tisti, ki se mu je odprl v veri. V Kristusovem javnem delovanju se je kazala vedno večja moč nasprotikov, ki so končno zmagali, saj so Kristusa po vseh njegovih delih in naukih obsodili na smrt in ga pribili na križ. Novozavezne knjige nam poročajo, da je Kristus vstal od mrtvih. Toda vstajenje ni bila kaka javna demonstracija njegove moči. Zgodilo se je na skrit način in le malo ljudi je bilo priča vstalega Kristusa, ki so ga srečali in ga v veri sprejeli. Kristusovo vstajenje in njegova prikazovanja so bila podobna sejanju semena v zemljo, ki vzklje, raste in obrodi sadove. Iz tega semena je nastala Cerkev in krščanstvo, kakor ga imamo danes po skoraj 2000-letni zgodovini.

Tak je Bog tudi danes. Nikjer se ne vsiljuje, ostaja skrit v zakramentu, v besedi, v Cerkvi, v človeku in tiho in nevidno ponuja svoj mir, svojo dobroto in svojo ljubezen. Trka na človekovo srce in ga vabi, da bi se odprl božji resnici, miru in ljubezni, da bi sprejel sporočilo odrešenja in našel novo upanje za prihodnost. Le kdor sliši božji glas v tihoi svojega srca, v čistosti svojega iskanja, v iskrenosti svojega prizadevanja, kdor se odpre dogajanju, ki ga vsako leto ob božiču znova obhajamo, bo doživel tudi pravo vsebino in resničnost božičnega praznika.

Da bi to doživelo čim več ljudi tudi na naši slovenski zemlji in da bi jih ne motilo znanje vsiljevanja božiča, ampak da bi odkrili pod človeško zunanostjo božjo ljubezen in božjo dobroto in našli mir in veselje v svojem srcu, srečo zase in za druge, to je moja iskrena želja za letošnji božič. To bo tudi smisel slovenskega praznovanja po naših cerkvah, kjer se bosta razlagala božična pesem in božično oznanilo: »Slava Bogu na višavah in na Zemlji mir ljudem, ki so mu po volji« (Lk 2,14). Za vse velja sporočilo angela v sveti noči: »Ne bojte se! Glejte, oznanjam vam veliko veselje, ki bo za vse ljudi. Danes se vam je v Davidovem mestu rodil Zveličar, ki je Kristus Gospod« (Lk 2,10-11). »Danes« je 25. december 1989. »Davidovo mesto« je na naši slovenski zemlji.

Foto: Janez Zrnc

BOŽIČ, NOVO LETO IN IDEOLOGIJA

Le bogate je obdaril, reveže je vse prevaril...

Prazniki, pomenijo veselje za otroke, saj jim takrat ni treba v solo in dobio darila. Za odrasle prazniki niso tako zelo pomembni, saj ponavadi le zamjenjajo delo v službi z delom doma. Zato si oglejmo, kdaj so bile počitnice v prvem povojnem solskem letu, torej v solskem letu 1945/46. Ministrstvo za prosveto Slovenije je 27. novembra 1945 vsem šolam v Sloveniji razposlalo okrožnico, v kateri je navedlo, kdaj otrokom ne bo treba v šolo: »Božične počitnice trajajo od vključno 23. decembra do vključno 2. januarja. Velikonočne počitnice trajajo od vključno velike srede do vključno velikonočnega torka.« Božične počitnice so združile božič in novo leto. Če upoštevamo, da je bila takrat sobota šolski dan, je otrokom odpadlo deset šolskih dni, kar je skoraj toliko, kot devet sedanjih zimskih počitnic.

V nasprotju z otroki pa njihovim staršem ni bilo vseeno, ali so odšli v službo ali ne. Predsedstvo jugoslovanske vlade je obvestilo zvezno ministrstvo za socialno politiko, da delavcem, če želijo praznovati katoliški božič, ni treba v službo. Ker pa na podlagi ločitve cerkve od države cerkveni prazniki niso bili priznani za državne praznike, delavci niso bili upravičeni do plačila oziroma je bilo, če so prišli na delo, plačano redno delo in ne nadure. Ministrstvo socialne politike zvezne vlade je nato 25. januarja 1946 sporočilo še, da imajo delavci pravico do polne plače na dan novega leta, pa čeprav tistega dne ne delajo. Tistim delavcem pa, ki so morali biti v službi zaradi narave dela, je morala biti izplačana razlika za nadure.

Leto 47: partijski agitprop prevzame skrb za ideološko prevzgojo

Počitnice v času cerkvenih praznikov in dovoljen izostanek z dela na božič so bili posledica tega, da odnos državnih oblasti do cerkve in cerkvenih praznikov v prvih dveh po vojni letih še ni bil zaostren. Partija je začela ostreje nastopati proti cerkvi po sprejemu prvega petletnega plana, torej sredi leta 1947. Ne smemo pa misliti, da je bil tak odnos oblasti do cerkve posledica določene tolerance; bolj je bil posledica nemoči državnega in partijskega aparata, da bi spremenil tisto, kar je bilo v ljudih zakoreninjeno. Za ideološko preobrazbo ljudi je moral skrbeti agitprop CK KPZ. Ker ta v letih obdobja 1945 in 1946 še ni imel moči na terenu, je bilo treba najprej formirati partijske agitprope na okrajnih nivojih. Ti so nato vodili vse delo, ki naj bi pri ljudeh pomagalo izbrisati vplive stare zveze, torej tudi verske. Za organiziranje prireditev ob praznikih je skrbel ideološki sektor agitpropa, ki pa dela ni neposredno vodil, temveč je dal okvirne smernice za delo. Na kulturnem prizorišču je se smernice ustrezno oblikovala tista organizacija OF, ki je združevala vsa kulturno-umetniška društva, to pa je bila Ljudska prosveta Slovenije. Glavni izvajalec dela pa so bili kulturno-prosvetni oddelki sindikalnih podružnic. Vsi trije forumi so leta 1947 na terenu postavili plačane ljudi, odgovorne za ustrezno ideološko usmerjenost kulturnega dela. S tem kadrom so politične organizacije začele proti »protijudski duhovščini«. Sredi leta

1947 se je ost naprej obrnila proti sektam jehovcev in adventistom, nato pa se je počasi razširila na vso cerkveno strukturo.

Za ponazoritev tega procesa si oglejmo kalendar tiste sindikalne organizacije, ki skrbi za vzgojo otrok, torej kalendar prosvetnih delavcev. V kalendarju za leto 1946 so po dnevih še navedeni svetniki in omenjeni verski prazniki (sv. trije kralji, cvetna nedelja, velika noč, vnebohod, binkošti, Marijino rojstvo, vsi svetniki, advent, božič itd.). Kalendar za leto 1947 se tematsko ni spremenil, le rubrika spominskih dni je bila razširjena. Kalendar za leto 1948 pa je odpravil vse te rubrike. Navedel je dneve in mesece brez imen, praznikov in spominskih dni. Zato je bil vsaj uvodni del veliko bolj suhoparen kot prejšnja leta. Popustitve oziora ideološko ustrezna zamenjava bi bila kalendar, ki bi zapolnil vse datume z imeni ali dogodki iz zgodovine delavskega gibanja. OF in partije, vendar leta 1948 še ni bil sestavljen.

Prazniki so vselej bili in zmeraj bodo močno ideološko obarvani. Zato je hotela partija »zamenjati« tudi praznike, premakniti praznovanja na druge bližnje datume in dati praznikom novo ideološko vsebino in pomen. Božič je cerkev že pred več kot tisočletjem in pol uvedla kot praznik zato, da bi z njim zamenjala praznovanje januarskih kalend, to je starorimskega novega leta, kot poganškega obreda. Dodati moramo še, da je Jugoslavija opsemnala vse, kar se je dogajalo v prvi deželi socializma Sovjetski zvezi, tam pa je imelo praznovanje novega leta že daljšo tradicijo. Jugoslovanski politični vrh je zato začel leta 1948 »uvajati« praznovanje novega praznika, ki naj bi zamenjal božič, to pa je bilo novo leto. Novemu prazniku je bilo treba dati ustrezno ideološko obarvano vsebino, ki naj bi enakovredno zamenjala stvari, na katere je bilo treba pozabiti. Ob novem letu 1948 je bilo praznovanje noveletne jelke kot novega praznika omejeno le na slovensko kulturno prestolnico Ljubljano. Prireditev je organiziral mestni odbor OF. Da bi razširili praznovanje na tradicionalno katoliško področje, pa so bile potrebne daljše priprave.

Leto 48: noveletna jelka naj zamenja božič

Leta 1948 sta bila kot dela prosta dneva – poleg izrazito socialističnih praznikov (27. aprila, 1. maj, 29. november) – uzakonjena še dva dneva iz krščanske tradicije: 1. november, ki je sicer kot praznik vseh svetih kmalu dobil ideološko ustreznejšo podobo dneva mrtvih, in 25. december.

Po dolgem času bodo lahko ljudje 25. decembra ostali doma, ne da bi porabili dan dopusta. In zdaj ko se božič vrača v zunanje življenje, ko zapušča intimo družinskega kroga in ni več zaprt za cerkvenimi vrati, si oglejmo še, kdaj in kako je bil v Sloveniji izrinjen iz javnega življenja. Ljudski glas pravi, da je v povojnem času noveletni praznik zamenjal božič in noveletna jelka božično drevo, kar omenja v knjigi Praznično leto Slovencev tudi Niko Kuret. Ker pa je »povojni čas« le malce preveč splošen pojem, bi ga bilo dobro bolj konkretno opredeliti.

Hkrati pa so se že pripravljali, da bi odvzeli veljavo še zadnjemu krščanskemu prazniku, ki je bil dela prost dan. Centralni komitej KP Slovenije je dal pobudo za praznovanje noveletne jelke in izvršni odbor Ljudske prosvete Slovenije je v začetku oktobra 1948 sklical več sestankov, ki so se jih udeležili zastopniki frontnih organizacij (ženske, mladinske, sindikalne in borčevske) in prosvetnih oblasti (solskega in vzgojnega oddelka ministrstva za prosveto). Na sejah so določili vsebino in oblike novega praznika, ustrezne direktive pa je na teren poslal izvršni odbor Ljudske prosvete Slovenije. Poleg tega organa so se vse množične frontne organizacije vsaka posebej opozorile podrejene forume, naj skupaj z drugimi organizacijami v kraju pripravijo praznovanje noveletne jelke.

Okrožnice so vsebovale navodila, kako naj se praznuje novi praznik in kako naj se izpodriva starega, torej božič. V navodilih je bil najprej označen smisel novega praznika: »Noveletna jelka je v Sovjetski zvezi zimski otroški praznik, ki ima že svojo staro tradicijo, kateri pa je dala socialistična družba novo vsebino. Pri nas te tradicije ni, vendar se bo prirejanje Noveletne jelke kmalu in uspešno uveljavilo, kakor se je to pokazalo že lani zlasti v Ljubljani.« V navodilih je bilo rečeno, da morajo pri pripravah sodelovati vse množične frontne organizacije, da bi s tem pokazale skrb družbe kot celote do mlajšega rodu: »Tak otroški praznik, ki izraža skrb in ljubezen družine do otrok, je v nasprotju z individualističnim praznovanjem verskih praznikov (božič, Miklavž), ki jih naj Noveletna jelka nadomesti, ona izmed oblik, s katerimi se krepi čut za skupnost.« Noveletna jelka je bila označena kot socialistični praznik, pri katerem naj bi se delavci veselili zmag v preteklem letu in hkrati z veseljem vstopili v novo leto petletke. Praznovati se je morala 1. januarja ali po možnosti dva dni, to je 1. in 2. januarja, in to na delovnih mestih, v šolah in na prostem.

(npr. Jesenice, Ilirska Bistrica). Pri organizaciji je v posameznih krajih prihajalo do napak, ki so s stališča oblasti škodovala političnemu pomenu organizacije praznika. Pri analizi prireditev sta bili med programskimi točkami na prvih dveh mestih omenjeni točki politično najpomembnejši (partizanski in ugankarski kotiček) in so ju pripravili pri vsaki noveletni jelki; nato pa so bile nastete še druge programske točke, poleg njih pa se domislice, ki so se rodile v posameznih krajih in jih navodila republiških političnih organizacij o praznovanju noveletne jelke niso omenjala. O ideološki funkciji taksnih novosti nam govori tale primer, ki so se ga domislili v Celju: »Vsako darilo je imelo na ovitku natisnjen pionirski znak in besedilo: »V Novem letu Ti želimo mnogo sreče in pričakujemo od tebe, da boš s svojim znanjem in pridnostjo dokazal, da si dober Titov pionir!«

Politični forumi so obdaritev pozitivno ocenili, saj so bili otroci skoraj pri vseh prireditvah enako obdarovani. Negativno pa je bilo omenjeno to, da ponekod v trgovinah ni bilo mogoče kupiti daril: »Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev so se izvršili nakupi daril razmeroma kasno in tu se je pokazala težava tudi v tem, da je ministrstvo za trgovino in oskrbo po svoji distribucijski mreži dalo na trg igrače začetkom decembra (za Miklavž in Božič) in so jih privatniki precej pokupili, tako da je bilo čutili pomanjkanje igrače.« Navedenih je bilo še več napak, med njimi tudi prevelik poudarek na obdarovanju, ki »še najbolj spominja na božičnice«, ali primer, ko ljudje niso sodelovali pri nabiralskih akcijah, rekoč: »Našim ni nič treba, jim je že Miklavž prinesel.«

Leto 53: dokončna ločitev cerkve od države

Vsebinska praznovanja noveletne jelke je bila povsem v duhu nove družbe. V času prepričev med Jugoslavijo in Vatikanom, zaradi katere je decembra 1952 prišlo do odnosov, se je vse bolj zaostroval odnos oblasti do cerkvene organizacije in vsega, kar je bilo v zvezi z vero. Od leta 1948 sta bila 1. novembra in 25. decembra sicer dela prosta dneva, a zaradi vse strožjega ločevanja cerkve od države je najprej zahtevalo izločitev teološke fakultete iz sklopa univerze, nato ukinitvev pouka verouka kot fakultativnega predmeta v šolah in spremembo 1. novembra iz praznika vseh svetih v ideološko ustreznejši dan mrtvih. Na

vrsto je prišel še božič. Aprila 1953 je bila izdana uredba o spremembi uredbe o dela prostih dnevih v Ljudski republiki Sloveniji, ki je postala pravnomočna z objavo v uradnem listu Slovenije 16. aprila 1953. Sprememba se je nanašala na 1. člen, ki je omejal datume prostih dni in med njimi ni bilo več 25. decembra.

Tako je bil torej 25. december leta 1952 (v se do letošnjega božiča) zadnjič dela prost dan v Sloveniji. Ob koncu bi lahko zapisal le, da se zgodovina ponavlja, vendar je verjetno več vredno spoznanje, da tradicije in človekove biti z dekreti ni mogoče spreminjati. Praznovanje novega leta je skušalo vsebinsko zapolniti vrzel, ki naj bi jo po mnenju oblasti

»Okrožnice so vsebovale navodila, kako naj se praznuje novi praznik in kako naj se izpodriva starega, torej božič. V navodilih je bil najprej označen smisel novega praznika: »Noveletna jelka je v Sovjetski zvezi zimski otroški praznik, ki ima že svojo staro tradicijo, kateri pa je dala socialistična družba novo vsebino. Pri nas te tradicije ni, vendar se bo prirejanje Noveletne jelke kmalu in uspešno uveljavilo, kakor se je to pokazalo že lani zlasti v Ljubljani.« V navodilih je bilo rečeno, da morajo pri pripravah sodelovati vse množične frontne organizacije, da bi s tem pokazale skrb družbe kot celote do mlajšega rodu: »Tak otroški praznik, ki izraža skrb in ljubezen družine do otrok, je v nasprotju z individualističnim praznovanjem verskih praznikov (božič, Miklavž), ki jih naj Noveletna jelka nadomesti, ona izmed oblik, s katerimi se krepi čut za skupnost.«

zaprtil božič, na katerega bi pozabili. Noveletna jelka naj bi zamenjala božično drevesce, dedek Mrz božička, otroci ne bi ostali brez daril itd. Ljudje pa za take direktive in želje oblasti, ki so v nasprotju z njihovimi navadami, niso preveč dojemljivi. Kdor je hotel, je praznoval božič, drugi novo leto, večina pa oboje. In tako bo verjetno tudi letos.

Alaž Gabrič

BERNARDO JURLINA, »HRVAŠKI LECH WALENSA«

Sindikati, ki piše novo ustavo

Sindikati spreminjamo tako, da postane alternativa vsem nedemokratskim procesom v družbi ali pa navidezni demokraciji, ki svoje adute skriva pod mizo, pravi predsednik hrvaških sindikatov Bernardo Jurlina, ki velja za enega od glavnih tvorcev preobrazbe »hrvaškega molka« in »jugoslovanske sinteze« v aktivno hrvaško politiko.

Organizacijah in združenjih državljanov ne moremo sprejeti in da je treba izdelati poseben zakon o političnem združenju.

Vendarle gre za dve povsem različni zadevi.

Drugi, prizadevam si za takšen politični pluralizem, ki ga svet pozna, in ostro ugovarjam pluralizmu tkm. dogmatskega tipa. Če si prizadevam za trg, potem si ga ne moremo zamisliti brez pluralizma programov, idej, posameznikov. To pomeni, da smo za znani večstrankarski pluralizem. Tretji predlog se navezuje na drugega, govori po o najnovejši demokratski pluralistični dialoga v SR Hrvatski z vsemi novimi gibalnji, torej z opozicijo, kar je treba začeti takoj.

Takšen izziv je sprejel vsa čeka med zadnjim večerjo pred kongresom, ki spominja na znani svetopisemski dogodek. Kaj menite o neudeleženi preobrtu zastran političnega pluralizma v hrvaški partiji?

Moram reči, da še nisem desifriral predkongresne poteze predsedstva CK ZKH, ki se nanaša na predčasne volitve po predlogu, ki ga je ponudila naša opozicija. Zakaj predčasne volitve in naglici sprejeti izziv tako glede političnega pluralizma, neposrednih volitev, nove strukture oblasti itd.? Prizadeval si bom za volitve, ki morajo biti resnično demokratske, z legaliziranim političnim pluralizmom, neposredne za vse funkcije in z visoko stopnjo udeležbe javnosti v politiki – zoper manipulacije z ljudmi. Mislim, da sem bil popolnoma jasan.

Zdi se mi, da reforma hrvaških sindikatov poteka vpredno s sindikalnimi reformami v Sloveniji?

Moram reči, da zgodovinska identiteta delavskega razreda Hrvaške in Slovenije ni le tradicionalna. Tukaj so najbolj zgodaj nastajale zamisli, ki zadevajo reformo sindikatov. Menimo, da je sindikat najprej interesna organizacija in nikakršna transmisija bodisi nekakšne partije bodisi državnega organa. Preobrat reformiranega sindikata je v neodvisnosti, samostojnosti, ki zahteva, da ima sindikat svoja ekonomska, socialna, politična stališča, da ima svoj samostojni sindikalni program, da se bistveno spreminjajo vsebina in metode dela delegacij sindikatov in da se metode dela delegacij sindikalnih in ekonomskih vprašanih, s katerimi lahko odpravljamo nekakšne eksistenčne probleme. Zato pa smo jasno in glasno rekli, da v sindikatih ne trpimo zavoljo ideoloških in drugih zablod, ki izhajajo iz trditve, da je družbena lastnina popolnoma nejasna ekonomska kategorija, ki je v resnici bila jasna v preteklosti prek vladajočega položaja zveze komunistov in drugih organizacij, ki so de facto razpolgali s sredstvi, kapitalom, ljudmi in podobno. Zato smo v programu napisali, da je treba čimprej opustiti nejasno kategorijo lastnine in odpreti vse oblike lastništva, bodisi državnega, zasebnega, korporativnega, združnega, mešanega itd.

Govorite o ideoloških zablodah, ki jih je toliko, da jih ni mogoče stlačiti na časopisni papir. Vendar ločimo zrn od pleve, se pravi, katere zablude so temeljne?

Rekli smo, da je treba bistveno spremeniti metode in vsebino dela v sindikatih in se začeti najprej ukvarjati s tistimi ekonomskimi in socialnimi zadevami, prek katerih se lahko rešuje temeljno vprašanje: nova kakovost življenja. Zato smo poudarili, da smo se v sindikatih naposled otresli ideoloških zablod, ki izhajajo iz trditve, da je družbena lastnina popolnoma nejasna ekonomska kategorija, ki je v resnici bila jasna v preteklosti prek vladajočega položaja zveze komunistov in drugih organizacij, ki so de facto razpolgali s sredstvi, kapitalom, ljudmi in podobno. Zato smo v programu napisali, da je treba čimprej opustiti nejasno kategorijo lastnine in odpreti vse oblike lastništva, bodisi državnega, zasebnega, korporativnega, združnega, mešanega itd.

Ob koncu zadnjega, vročega poletja je bila znana stavka strojevodij ZTP Zagreb. Pred

slabim mesecem so strojevodje ustanovili samostojni sindikat. Nekako ob stavki na železnici se vas je prijelome ime »hrvaški Walensa«. Kaj je v ozadju?

Podtikajo mi, da podpiram sindikat strojevodij, kar je tudi res, vendar je poglavitno vprašanje, zakaj je prišlo do ustanovitve tega sindikata. Strojevodje niso bili zadovoljni zaradi neustreznega urejanja njihovih temeljnih ekonomskih, socialnih, organizacijskih problemov, nagrajevanja, glede varnosti v prometu ipd. Podobno kot samostojni sindikat strojevodij bo v naši republiki kmalu ustanovljen samostojni sindikat kmetov, ki tudi hoče delovati v zvezi sindikatov. Tudi zaposleni pri zasebnih delodajalcih pripravljajo tak sindikat, zanimanje kažejo tudi delavci na

»Gre za dva glavna razloga, zakaj smo pri sindikatu ustanovili skupino za pripravo predloga ustavnih sprememb. Menimo, da sindikat naposled mora postati subjekt v sistemu, ki ima pravico, da misli z lastno glavo in da predlaga tudi izhodišča za republiko in zvezno ustavo. Drugi razlog pa je v tem, da smo se upravičeno ujezili, ker so pri oblikovanju skupine pri predsedstvu SR Hrvaške sindikat obšli.»

univerzi. zaposleni v kulturi in v več drugih dejavnostih.

Kje so največje zavore, da se sindikat spremeni v nakazani smeri?

Na žalost prav v sindikalnih organih, med profesionalnimi delavci, ker menijo, da bo mo z reformo opravili tako kot doslej, samo na papirju. Vendarle pa gre za resnične spre-

membe, da bodo lahko ljudje premagovali svoje probleme.

Nekaj besed o vsebinskih spremembah je bilo izrečeno, toda zdi se mi, da ste bistvo teh sprememb premalopoudarili. Lahko se razume, da se skušate nekako zavarovati pred alternativnimi sindikati, ki bi nemara hoteli biti zunaj vaših sindikatov?

Kje neki! Ne bojim se nikakršnega pluralizma. Ljudje in nihče drug se bodo opredeljevali za tisti program, ki bo njihov, oziroma, ki jim bo kaj prinesel.

Bistvo vseh sprememb je uvedba pravila prostovoljnosti. Zdaj je prek 90 odstotkov zaposlenih v naših sindikatih, po kongresu pa se bo to vsakdo odločil prostovoljno. V nekaterih sindikatih so tak poskus že izvedli, denimo v Slavoniji in morda še kje. In pokazalo se je, da celo 80 odstotkov zaposlenih ne bo zapustilo sindikatov. Vsekar po je temeljno vprašanje, kaj bi morali storiti, da bi sindikat postal drugačen. V svojem programu smo podčrtali štiri poglavitne naloge, med katerimi je na prvem mestu pravilo pogajanja, kdo naj se s kom pogaja. Ker menimo, da je prav to najpomembnejše, smo sindikalne funkcije poslali na šolanje v Avstrijo, na Švedsko in v ZDA. Sedaj magister Milenko Limesa z zagrebškega zavoda za samoupravljanje pripravlja priročnik za sindikalne funkcionarje. Posebej obdeluje temo pogajanj, kaj naj bi bila glavna pravila pogajanja, kdo se mora pogajati, kakšne strokovnjake tuda vključiti v to, kako se je zaradi različnih interesov treba pogajati v sindikatu, katere so temeljne pravice in obveznosti sindikalnih funkcionarjev, kako je treba kontaktirati s poslovnimi strukturami in nazadnje, vse, kar je povezano z organizacijo stavk.

Naceli smo temo pred sindikalnim kongresom, ki bo predvidoma marca, ki pa se čedaje bolj oddaljuje od trdovratnega sindikalnega tradicionalizma na jugu države?

Prva naša predkongresna, še posebej pa negativno opredelimo do sedanjega dela in se dokončno otresemo tistega delovanja, s katerim se je sindikat tako rekoč najbolj »ponašal« in da kongres pravzaprav postane ustanovni kongres Zveze samostojnih sindikatov Hrvaške.

Zdaj tudi izdelujemo povsem nov zaščitni znak sindikatov, ki bo zadovoljil sodobna gibanja doma in na tujem, temeljite spremembe v sestavi delavskega razreda. No, v emblemu se ne moremo predstaviti s čipom, toda... Na kongresu bi morali sprejeti samostojni sindikalni program, posebej za

ekonomsko in socialno področje delovanja. Resnično si prizadevam za bistvene spremembe v političnem sistemu. Treba je redefinirati samoupravljanje z uvedbo sodobnih oblik demokracije z vsemi sodobnimi oblikami samoupravljanja, nejasno kategorijo družbene lastnine zamenjati s tistimi, ki sem jih navedel na začetku pogovora. Skratka, gre za popolnoma jasen politični pluralizem kot sistem idej in programov.

Zato je tudi povsem normalno, da si prizadevam za raznolikost po republikah in pokrajinah, saj ne moremo čakati drugih in tako blokirati celotni razvoj. Ne nazadnje, gre nam za zamenjavo sedanjih oblik dela z novimi prijemi. Naš cilj, da namesto dosedanjih tradicionalnih, neizviljenjskih osnovnih organizacij sindikata nastopijo sindikalni poverljivci, zaupniki. Naše stališče je, da mora v podjetjih ostati le sindikat, druge politične organizacije pa tam nimajo kaj iskati. Po dosedanjih predlogih bi se samostojni sindikati na republikah ravnali povezovali v zvezo samostojnih sindikatov, ki bi sprejemala skupno politiko.

V zadnjem času se dosti govori o »hrvaškem molku«. Kaj vam pomeni ta sintagma?

Nanaša se na del družbenopolitičnega vodstva Hrvaške. Kot veste, jaz nisem molčal in ne nameravam molčati.

Če govorimo o strategiji molka, lahko rečemo, da gre za resno slabost, ki se je posebej zdaj razgallala, v času militarne politike srbskega masopka, ki jo vodi Slobodan Milošević, ko se je izkazalo, da ne gre za napad na Slovenijo, temveč za popolno preoblikovanje Jugoslavije. Srbska opcija, ki se skuša predstaviti, da je za demokracijo in trg, je v bistvu absolutno totalitarni režim, za katerega so značilne bistvene karakteristike: prvič, po 8. seji CK ZK Srbije so izjavili diferenciacijo za vsako ceno, tako kot v Stalinovi Sovjetski zvezi, drugič, potem so prešli na izolacijo drugače mislečih; tretjič, na mitingu se objubiljo aretacije in verjetno še nam ostane četrta značilnost, to pa je Gulag, ki nas bržkone čaka na koncu takega totalitarnega režima. Zato je največja povojna farsa napadati Slovenijo, ki je nosilec demokracije v naši državi. Sestavni del srbske politike je, da se nas potiska od bistvenih zadev. Zahteval sem, da se Hrvaška zelo jasno in odločno opredeli glede tega gibanja v Srbiji, kajti pozovi k razumu in gitem ponudba z nekakšno jugoslovansko sintezo, ki je brez prave vsebine, so neumnost.

Moj odgovor na »hrvaški molk« je v tem, ali smo še pravočasno dojele, da je treba bistveno spremeniti politiko. Zdi se mi, da na Hrvaškem prihajo dokaj ugodni vetrovi, ki prinašajo zahtevo, da je treba z opozicijo vzpostaviti demokratičen dialog. Bati se resnične večpartijskega sistema ali zagovarjati večpartijski režim po lastni meri, to je pravzaprav izraz lastne slabosti. Treba je vstopiti skozi glavna vrata demokracije.

Peter Potočnik

KOLEKTIVNE KAZNI NA KOSOVU

»Za hudobijo bo plačala vsa hiša...«

»Škoda se plača po ocenitvi starcev ali dveh tovarišev... Vsako škodo, krajo ali hudobijo, ki jo naredijo otroci, če se odkrije, bo plačala hiša, ki ji pripadajo« (Zakonik Lekë Dukagjinita). Pred štirimi dnevi so trije policisti pred domom JLA v Prištini zverinsko pretepli petnajst- ali šestnajstletnega Albanca. Dva staga držala, tretji pa je udrihal z gumijevko. Nekaj hipov pred tem je nemara kričal na »korzu«: »Kosovo – republika! Milom ili silom!«

Če se puntajo otroci, odstavljajo učitelje. Odstavitve imajo svojevrstne, že utečen scenarij, katerega pomemben delež tvorijo porušeni mednarodni odnosi. Socialni protest se izenači s političnim tisti hip, ko se prevrta ali celo večkrat ponovijo. Tako imenovano progresivno jedro v podjetju zahteva politično kaznen. Kazen praviloma sledi. Kmalu za tem se začne zborovanja in protesti, ker kaznovani še vedno sledi na direktorskem stolčku, saj to ni v skladu z uradno politiko. Spet vse vodijo »progresivne« sile in če direktor nima prave zaslonbe v občinskih ali pokrajinskih strukturah, je vprašanje dnevoev, kdaj bo padel. Odveč je reči, da so večših ambicije posameznikov tiste, ki sprožijo neverjetno pošasten mehanizem uničevanja kariere in osebnosti. Pošten zato, ker je v zdajšnjih razmerah vesplošnega nezadovoljstva nujno

sprožili postopek po item 114. členu kot pri Vlasiju (oprosčen je). Tretjemu nečaku v »Niteksu«, niski firmi v Kosovski Kamenici, so grozili, da ga bodo odpustili, »ker s svojo navzočnostjo vznemirja srbske delavce«. Vmešal se je družbeni pravobranilec samoupravljanja. Žena Nadira je odšla v Zagreb, otroka sta pri starih starših v Bjeljini.

Izgon v isto Bratstvo in enotnost

Izrazito nacionalno obarvani so obračuni v šolah. Albanski učenci demonstrirajo in krivici so vselej tudi učitelji. Spet sledijo partijske kazni in ponovno protesti, ker kaznovani še vedno poučujejo. Srbski učenci svoja bojkotirajo pouk, nato stari nadaljujejo svoja zborovanja. Naposled pripravijo sestanek ali serijo sestankov s predstavnikoma oblasti, kjer se kljub preseganju na nacionalno enakopravnost kot po pravilu marsikaj sprvrže v grozljivo sovinitveno megljo in sikaniranje oklicanih. Tisti, ki odidejo, praviloma ostanejo anonimni. Redkokdaj se zgodi, da kdo dvigne glas, denimo kot pred nedavnim v Gnjiljanu, ko so po odpustitvi nekaj albanskih učiteljev začeli protestirati albanski učenci in nato še njihovi starši. Zdaj spet sestankujejo in mirujo razmere, ki so na robu dojemljivega, razmere, ko nikomur, ne učiteljem ne učencem ni do učenja.

Svojevrsen primer kolektivne kazni je doletel tudi albanske učence osnovne šole Vuk Karadžić v Prištini in Vučitrnski občini. Po tem ko so albanski otroci sredi polja razgrebli

grob mrtvorojenih srbskih dvojčkov, o čemer je svojas pisal ves jugoslovanski tisk, je sledil dvajsetdnevni bojkot pouka srbskih otrok te šole, ki so ga spremljali množični protesti Srbov in Crnogorcev. Vznemirjenje je se poleglo, ko so oktobra lani vse albanske učence preselili v podružnično šolo v Donje Stanove. Sodni proces v zvezi s skrutnitvijo groba se ni končal, je pa javnost pozabila nanj. Pozabljenih je tudi 486 albanskih otrok, ki so jim za kazni odmerili razpadajoče poslopje z razbitimi okni in s štirimi, šest krat štiri metre velikimi prostori, kjer pouk poteka v šolah izmenah in kjer se 25 učiteljev stiska na šestih kvadratnih metrih »zbornice«. Pravo, da ne smejo uporabljati niti knjižnice v matični šoli, ki jo obiskuje 264 otrok in ki je polpodne krajna. Pred tem so 102 letnikov hodili v šolo. Prosvetni inšpektor pravi, da v tej sicer popolni osemletni pouka večšim sploh nimajo in da učenci nasploh pokazejo okoli 40 odstotkov manj znanja kot drugi šolarji v občini. Na ta problem so opozorjali solske in partijske oblasti pokrajine, vendar o njem povsod molčijo. Vsak poskus, da bi v delegatskih teleshki šah spregovorili o tem, zadušijo. Tudi občinski sekretar za družbene dejavnosti oziroma za vzgojo in izobraževanje se je izognil pogovoru z novinarjem.

Je to davek za ljubi mir? Ali so tak davek plačali tudi prebivalci vasic Bratstvo in enotnost, ki jo boste zaman iskali na zemljevidu, ker je preprosto ni? Tako jo sarkastično imenujejo Albanci, ki jim je občina dodelila im-

»Zverinsko pretepanje torkovih demonstrantov je le manjši del kazni, ki jo zapovedujejo »starci oziroma dva tovariša«. Sledil bo še njen kolektivni del, majhen za majhne ljudi in večji za večje. Posledica je bolesto stanje, v katerem je tukaj vsakdo na preži, ker se boji maščevanja, in v katerem vsakdo išče zaščito pri sebi enakem, v svojem narodu.»

cele, da so se izselili iz vasi Batuse, kjer so vzmirjali Srbe. So tak davek hoteli zaračunati v Kosovem Polju, kjer so hoteli podreti hiše neke romske družine, o kateri so bili prepričani, da je albanska. Potem ko so spoznali svojo zmotno, so se začeli opravičevati, s tem da jo je Rom kupil od Srba, kar ne bi smel, ker je tak nakup nepremičnin z zakonom prepovedan.

Je kolektivno kaznovanje cena, ki jo pokrajinske oblasti plačujejo za trenutno »varnost-politično« oculo? Je to eden od razlogov, da se v tej oeni iz meseca v mesec ponavlja, »da so razmere zapletene in da nanje vpliva nezmanjšano delovanje albanskih nacionalistov in separatistov?«

Pretepanje torkovih demonstrantov s prištinskega »korza«, od katerega se rahločutnejšem človeku obrača želodec, je po vsem sodeč manjši del kazni, ki jo zapovedujejo »starci oziroma dva tovariša«. Sledil bo še njen kolektivni del, majhen za majhne ljudi in večji za večje. Posledica je bolesto stanje, v katerem je tukaj vsakdo nenehno na preži, ker se boji maščevanja, in v katerem vsakdo išče zaščito pri sebi enakem, v svojem narodu. In to je nemara najbolj zmalčena oblika kolektivne represije.

Branimir Nešović

Kazni za brate in sestere

Na tej tradiciji je nemara Kole Shiroka v šolskem letu 1984-85 kot partijski šef pokrajine izdal navodilo, da se vsem udeležencem demonstracij in njihovim bližnjim sorodnikom prepovedo šolanje, vpis na fakultete in bivanje v študentskih domovih. Od takrat naprej vsako leto dobi od 50 do 75 srednješolcev uradni žig v indeks, ki prepoveduje nadaljnji študij. Za letos, tako vsaj pravijo, še ni podatkov. So le fragmentarne časopisne navedbe, ki čez čas, po vsakih demonstracijah navajajo, da so iz te in te šole v tem in tem mestu ali na tej in tej fakulteti izključili toliko in toliko učencev oziroma studentov. Navedb, kolikolekto bratov in sester bo zaradi tega ob solanje, ni.

Prav tako ni podatkov koliko težav bodo s tako imenovano diferenciacijo imeli njihovi osterje in matere. Denimo, F.M. je dobil pred dvema letoma žig, ker je njegov brat leta 1981 demonstriral in bil nato zaprt. F.M. zdaj študira. Žig so mu izbrisali, ker ima sorodniški... (In ker ima vsakdo kje kakega sorodnika, se dober del posameznikov ali družinskih energije, tudi v materializirani obliki porabi za uveljavljanje vseh mogočih pravic, za katere bi kjerkoli drugje veljalo, da so samoumevne, ne pa v absolutni domeni takšnih ali drugačnih uradnikov — oblastnikov).

Oblast je logiko starodavnega zakonika, ki naloga kolektivne kazni (če gre za upirane oblasti) dosledno sprejela in jih dogradila. Direktorje odstavljajo, če se puntajo delavci.

Naslednji večer na »korzu« ni bilo demonstracij. Tudi v študentskem centru je bil mir. Uprava domov je zagrozila vsakemu, ki bi se približal odprtemu oknu v domu, da bo izgubil pravico do bivanja v študentskem naselju in pravico do študija. (Opoldne so demonstri-rali le petošolci ali šestošolci osnovne šole V. I. Lenin, manjše demonstracije pa so bile še v Proletarski ulici in v »Kičmi« v naselju Dardanja – razgnali so jih s solzilcem.)

V mestu se je istega dne razvedelo, da so pripravte polnoletne demonstrante prijeli sodniku za prekrške. Protu nekaterim so vložili tudi kazenske prijave. Mladino so čez noč popisali in nagnali domov. Kakšno kazen bodo plačali sami in kakšna kazen bo doletela hiše, ki jim pripadajo?

Namesto odgovora kaže najprej na kratko povzeti zgodbo, ki je povezana s citatom na začetku tega besedila. Na Kosovo namreč še vedno pada Dukagjinitova senca, sploh pa so žive zgodbe o njegovi mladosti. Torej, neki fantič je med pašo posekal sosedov trs. Sosed se je pritožil njegovemu očetu, ta pa ga je zavrnil, čes da je otrok otrok. Zadevo je zaupal starcem. Ti so modrovali in modrovali, vendar se niso mogli dogovoriti, kaj naj naredijo. Večina je menila, da otrok kot otrok ni odgovoren za nastalo škodo. Samo eden je vztrajal, naj mu pripeljejo otroka na zagovor. Ko so naposled pripeljali otroka, ga je ta odpejal pred domačo hišo, mu dal srp roke in velel, naj poseka domačo trto. Otrok se je uprl, čes da ne sme, ker bodo naj vplili domači. Ste ga silili? Je vprašal stavec, pozna svoje in prav je, da se za tujo trto določi škoda in plača lastniku. Dukagjinit pa je dejal: »Karkoli naredijo otroci, naj plačajo moški iz hiše.«

Foto: Bogo Cerin

DR. JOVAN RAŠKOVIĆ, NEVROPSIHATER V POLITIČNI UPORABI

Zakaj se Srbi vedno spopadajo z močnejšimi od sebe

Kolektivnost ni človekovo bistvo, temveč njegova usoda. To je namreč kraj, kjer človek kot osebnost zmaga ali izgublja, se dviguje in pada. Ni vseeno, kakšen je človeški kolektiv in kako ga posameznik doživlja. Če je bistvo vsakega posameznika iracionalno in podzavestno oblikovano, pa je bistvo njegove človeške biti kolektiv, nekaj, kar nima nič skupnega z iracionalnim. Človek se poglavlja vase in je najbližji samemu sebi prav tedaj, kadar je sam, ne pa v kolektivu. V njem vladajo miti in nekakšno notranje ozračje, ki se ločuje od kakršnekoli kolektivnosti.

Prestopimo s psihične, psihiatrske ali psihološke ravni na zgodovino. Ali niso miti neločljivi del naše stvarnosti, del naše zgodovine in zgodovine naših nesporazumov, tako intersubjektivnih kot družbenih?

Miti imajo poseben pomen predvsem v individualnem življenju, življenju posameznika. Obstajajo pa tudi kolektivni miti. Prav to dejstvo zapleta tako človeka kot druge v kolektivu. V njem namreč lahko obstajajo skupne ali posamezniki, ki nosijo v sebi različne mite in mitske predstave (med mitom in mitsko predstavo namreč obstaja razlika – mit je nekaj bistvenega, globokega, neodvisnega, mogoče celo brezobličnega, mitska predstava pa je elaboracija kolektivnega in podzavestnega). O mitu namreč lahko sodimo samo prek mitske prestave. Obstajajo univerzalni miti, miti univerzalni vrednot – Sonca, Dneva, Zla. Nekateri narodi, med njimi tudi srbski narod, imajo svoje posebne mite. Srbski narod ima mitsko predstavo kosovske bitke. Temu pravzaprav ne bi rekli mit kosovske bitke, ampak njeno mitsko predstavo, ki je zrasla na določen mitski kategoriji in nosi v sebi kolektivno podzavestno bit srbskega naroda. Kosovska bitka je pravzaprav mit o kosovski bitki. Prav s kosovski miti sem se dolgo ukvarjal, zato menim, da o njih lahko kompetentno govorim. Verjetno obstajajo tudi miti slovenskega naroda in so prav tako specifični, vendar se žal nisem ukvarjal z njimi.

Kosovski mit je globoko zasidran v zavesti srbskega naroda. S skromnimi raziskavami sem skušal prek mitske prestave kosovske bitke priti do mitskega bistra srbskega naroda. Ugotovil sem, da gre pri kosovskem mitu za mit Neba in da gre za globoko religiozno mit, za religiozno vsebino. Opazil sem površni povezoval s svetopisemskimi motivi in skušal poiskati tudi globlji povezoval. Ugotovil sem, da gre za mit poraza (to ni moja izvirna domisljica) in opozoril na njegovo bipolarnost: mit neba na eni strani in mit poraza na drugi. Kot mit neba ima čisti pomen, kot mit poraza pa hkrati čisti in praktičen pomen. Kaj to pomeni? To pomeni, da je poraz sprejet kot nekakšno zmagovalje, zmagovalje poraza. To pa je mogoče le pri tistih narodih, ki imajo občutek primarne krivde. Poraz pravzaprav zmanjšuje njegovo primarno krivdo, s tem pa tudi njegovo veliko in globoko anksioznost.

V kakšnem pomenu uporabljate izraz primarna krivda?

Primarna krivda ni nekaj, kar bi prva uvedla psihiatra. Sindrom primarne krivde so teoriji vzpostavili že v 11. in 12. stoletju. V knjigi, ki jo pišem o literaturan, skušam dokazati, da je celotno gibanje oziroma vsa stasba protestantizma zrasla ob primarni krivdi narodov, ki so jo sprejeli. Občutek primarne krivde ni religiozno, ampak globlji, predreligiozno občutek. Krivda ni nekaj, kar je nastalo z Bogom in vero, temveč so iz primarne krivde oziroma njenega občutka nastale religije. Težko je razložiti, zakaj je neki narod primarno kriv in zakaj občuti to krivdo. To bi mogoče lahko sklepali po srbskem kosovskem mitu. Če gre za mit neba in če je to religiozno narod, potem sprejema ta svet za začasnega. Tukajšnji svet je torej začasno človekovo bivalično, svinjen satana. Že dejstvo, da si se znašel na tem svetu, pomeni, da si se znašel v dominionu hudiča. Pri tem mora biti kriv, saj nosi tudi del krivde, ki jo s seboj nosi satan. Zato smrt pomeni nekakšno odrešitev, vendar ne samo v religioznem pomenu, ampak tudi kot odrešitev prastarega občutka primarne krivde.

Če sem dobro razumel, srbski narod s pomočjo svojih mitov in občutka primarne krivde sprejema nekakšno tragično konotacijo svoje zgodovine kot usodo. Zakaj ste govorili o zmagovalju poraza?

Kosovski mit je apriorno človeški mit, mit človeške in kolektivne tragike. Če sprejemamo takšno stanje kolektivnega duha srbskega naroda, so nam dejstva iz njegovega življenja dosti bolj razumljiva. Srbski narod ni iztrebljan samo v novejšem času, ampak se je to

posoto dogajalo in Bolgari in nekatere druge etnične skupine in narod so ubijali srbske otroke in izvajali množične pokole. Srbi so se pobijali tudi med seboj. Tako da to ni posebnost leta 1941. Pokol je bil tedaj toliko huji in očitnejši, ker je bil organiziran in je za njim stala država, državna ideologija. Srbski mit je tako prispeval k trpljenju srbskega naroda. Ta narod zato bolj trpi kot drugi, hitreje zaide v težave in se hitreje zapleta v vojne z drugimi narodi. Ponavadi gre za spopade z močnejšimi in jasno je, kako se to lahko konča.

Če izhajamo iz teze, da je mit primarne krivde nekaj, kar je za srbski narod značilno, nam bo bolj jasno tudi dogajanje v zadnjem času. Odnos Nemcev do Srbov je bil mogoče celo nekoliko slabši kot do Židov. Čeprav Srbi niso bili nikoli razglašeni za moteči narod, ki ga je treba iztrebiti, so samo proti njemu izvajali masovalno načelo eden za sto. Gre za enega najhujših načel masovanja v človeški zgodovini, mogoče celo hujskega, kot je genocid. Ne glede na to, kako grob je genocid in kakšne strasti poraja, je omejen in bil v danem trenutku za srbski narod manj

nevaren kot načelo eden za sto. Kljub temu pa je srbski narod, narod krivde, vstal, čeprav je marsikdo menil, da je bila to napaka. Tako pravijo tisti, ki razmišljajo površno, globlje razmišljanje pripelje tudi do globlji sklepov. Srbski narod ni kontemplativen oziroma racionalen. Če bi bil, mu 27. marca ne bi prišel na misel takšen obračun s podpisniki pakta oziroma svojo vladno (ne glede na to, kakšna je bila) in ne bi slepo zdrvel v neena-kopraven boj. V tem narodu je nekaj samomorilnega, nekaj banalnega bi bilo reči, kljubovalnega. V njem je nekakšen občutek krivde, nekakšna potreba, da bi to krivdo, se posebej anksiozno raztopino, prekril s pravičnimi dejanji. Tako je bilo tudi s podpisom pakta 25. marca. To je bilo nadvse racionalno dejanje, saj je bila na drugi strani sila, ki je spravila na kolena vso Evropo. Pri tem ne gre samo za vprašanje nekakšnega ponosa ali pretirane narcisoidnosti srbskega naroda, ki je hotel zdaj s Hitlerjem obratovati tako, kot je v 1. svetovni vojni obratoval s cesarjem Viljemom ali Francem Jožefom. Razpoke primarne krivde je bilo treba zasuti, in srbski narod je doživel enega največjih bioloških iztrebljanj v svetovni zgodovini (če primerjamo število žrtev s skupnim številom pripadnikov tega naroda).

Prišli smo do točke, ko bi lahko ugotovili, da mite ali mitske predstave povzročajo nekakšno dvojnost tako v kolektivni kot v individualni zavesti. Ohranitev teh mitov na eni strani vzpostavlja kontinuiteto srbske kolektivne biti tudi pri tistih, ki živijo ločeno od svojega naroda, po drugi strani pa povzroča travme – ne samo tiste, ki jih danes lahko spoznamo v dnevnopolitičnem življenju, ampak tudi globlje in dolgotrajnejše psihične travme?

Dr. Jovan Rašković, nevropsihiater v šibeniški bolnišnici, je eden najbolj znanih srbskih intelektualcev in edini član srbske akademije iz Hrvaške. V javnosti je postal najbolj znan po »knjinskih dogodkih«, ko mu niso dovolili, da bi na proslavi obletnice kosovske bitke prebral svoj referat. Pred kratkim pa je na šibeniški radio prišlo anonimno pismo skupine srednješolcev, ki govori o domnevnem pojavu oboroženih krvoločnih Srbov, ki trdijo, da so »Raškovičevi Joviči« (kar je Rašković zanikal). Pogovor z njim smo začeli s »psihiatričnimi« razlogi mednacionalnih spopadov pri nas.

Iracionalnost, ki ustreza srbski biti, je mogoče povzročila tudi nesrečen položaj na Hrvaškem. Ne glede na to, kje živijo Srbi, na Hrvaškem, v Nemčiji ali Angliji, bi bilo pravzaprav lažje, če bi se srbski bit ne glede na kulturno vrednost stopila z bitjo teh narodov. V racionalnem pomenu bi to Srbom olajšalo življenje. Sem eden izmed tistih, ki vedo, kako težko je živeti z miti, ki jih človek nosi v sebi, v okolju, ki ima do njih popolnoma drugačen odnos – ne glede na to, ali so ti mite temu okolju tudi sovražni. To je torej dvojnost in zato dodatna obremenitev. V socialnem in racionalnem pomenu bi bilo za srbski narod na Hrvaškem precej bolj perspektivno in prijetno, če bi se vsaj druga ali tretja generacija pretopila v normalno generacijo in svoje anksioznosti ne bi prenašala v svet in na svoje otroke. Toda, eno je racionalna, drugo pa iracionalna zahteva. Če bi bili Srbi racionalni, bi lahko vzpostavili svoj smisel in svoje cilje – čim manj konfliktov. To pomeni, da se nekatere prilagodijo novemu okolju in novemu narodu, sprejeli njegovo vero, navade in psihologijo. Na nesrečo pa je videti, da Srbi ne morejo ubežati iracionalnemu in da je to dejavnik v njih, ki povzročajo samo neprijetnosti in nesporazume. Po drugi strani je to dejstvo vsakega posameznega Srba, ki pa ne izraža samo notranjega ravnotežja – ne glede na to, koliko je za ta narod v določenem trenutku nesrečno.

Ko sem se nameraval pogovarjati o milih, nisem imel v mislih mitov kot podzavesti, kot mitske predstave, ampak sem hotel aktualizirati mitologijo, mitomanijo oziroma mitologizacijo vsakdanjih razmer ali, še bolje, zlorabo mitov, njihov prenos s ontološkega ali psihosocialnega na dnevopolitično ideološko raven.

Mit je pravzaprav pravo ljudsko bistvo. Je avtohton in primaren, izhaja pravzaprav iz svojih korenin. Mit ni izpeljan, izpeljana je le predstava. Poleg mita in mitske predstave, ki nekako pomenita avtonomno vsebino, obstaja tudi tako imenovana lažna mitska vsebina, lažna mitska predstava, to so mite, ki niso vzpostavljene iz iracionalnimi sredstvi, ampak z besedami – politično ali racionalno. Prav mite, ki so vzpostavljeni racionalno in politično, se posebej nevarni. Prvič, gre za redukcijo mite samega po sebi, mi se zreducirajo na vsebino in preneha biti mit. Drugi razlog pa je njegova rotacija – mit se spreminja v nekaj, kar je popolnoma drugačno od tistega, kar bi moral biti v njem. Ti mite so nevarni in ponavadi povzročijo racionalni delirij. Pravi miti torej povzročajo prave delirije, pravi delirij je določen in omejen z mitom; mit ga regulira, delirij se ne ocepelja od njega, ampak obstaja samo tako, kot mu narekuje njegova izvirna sila. Ker je mit pravzaprav duhovna vsebina in ker pravi in globoki mit pravzaprav nikoli ni namenjen proti komu drugemu, je tudi racionalni delirij, ki ga lahko ustvari mit, nekaj, kar samo po sebi ni ne pogubno ne namenjeno proti drugim. Nacionalni delirij, ki nastane na podlagi ideologizacije, ponaredka, rotacije oziroma redukcije mite, pa je zelo nevaren. To se je najbolje pokazalo v nacizmu. Nacizem sam po sebi ni nikoli izšel iz mite. Obstaja mit o Nibelungih, germanski, zelo bogat mit, ki

zahteva globljo analizo. Seveda je že precej analiziran in opisno približan, vendar se ne moremo znebiti vtisa, da se niti največje glave germanskega ljudstva niso do dna poglabile v njegovo bistvo. K temu je pripomogel tudi nacizem, ki ga ni transkribiral, ampak ponaredil. Pretvoril ga je v moč, v ideologijo. Nacizem je s ponarjanjem mitov in zavesti ustvaril racionalni delirij – ne pravega ali mitskega, ampak delirij ideologije. S tem si lahko pojasnimo, zakaj so tako hladno izvajali pokol nad nekaterimi narodi. Vsaka agresivna ideologija potrebuje sovražnike, tako da je svet, ki naj bi bil sovražni, pravzaprav reificiran, ljudje so popredmeteni in jih uničujejo tako kot predmete. Tega ne pozna noben mit, tudi nibelunski ne, ampak gre za njegovo zlorabo. Izredno nevarno je, če katerikoli narod spreminja mit v zavest, v zavestno vsebino, ga reducira in iz njega ustvarja nekakšno ponarejeno tvorbo, nato pa ga ideologizira. Mit ni kriv za veliko uničenje in nastanek racionalnega delirija, krivec je tisti, ki ga je prebrnil in ponaredil in ki ga s sredstvi ideologije instrumentalizira, kot ustreza nekemu razredu oziroma vodilni strukturi.

Govorili smo o določenih oblikah ponarjanja mita v službi uničevalne ideologije, kakšna je bil fašizem. Omenjali smo tudi genocid

nad srbskim narodom. Za tem genocidom stoji ideologija, ki po mojem mnenju temelji na podobnem ponarjanju nekaterih mitskih predstav. Dejtal pa bi, da gre predvsem za poskus ustvariti mit, na katerem bo kasneje nastala popolnoma konkretna ideologija in država (NDH). Pojasnjevanje fašizma, genocida, ustaštva in podobnih pojavov pri nas z gospodarskim determinizmom bi bilo poleg tega skrajno poenostavljanje.

Ne bi rad poenostavljal. To ne bi bilo dobro, še manj pa resnično. Če obstaja pravi čisti mit hrvaškega naroda, je to mit hrvaške države. Ne bom se spuščal v zgodovinsko analizo hrvaške države – kakšna je bila, kdo jo je uničil, kako se je ponovno vzpostavila. Zanesljivo pa je, da obstaja pozitivni mit hrvaške državnosti, torej mit samosvojesti in pripadnosti, mit o tem, da je imel hrvaški narod svojo identifikacijo že v starih časih, ko današnji narodi z najnaprednejšega severa niso imeli niti prave predelne, ko dobi državne organizacije. To je mit, moramo ga spoštovati in braniti. Jaz kot Srb ga branim, ker je iskren. Ko pa se ta mit v nekem trenutku spremeni v ponaredek, ko dobi razsežnost redukcije in ko je preobrnjen, pa lahko ugotovimo neki moteči dejavnik pri vzpostavljanju tega mita oziroma vrhunškega ideala hrvaške biti – prave hrvaške države. Če ob tem pomislimo tudi na racionalne delirije, ki so jih vnesli frankovci (ne bom se ukvarjal z nastankom frankovščine), spoznamo, da je treba moteči dejavnik po presojah racionalnega delirija odstraniti. Iz tega izhaja tolikšna agresija do srbskega naroda na Hrvaškem in tolikšna strast, na podlagi katere je vse to potekalo. Gre torej za ponarjanje avtentične hrvaške biti, ponarjanje mite in njegovo spretno izrabljanje za morilsko genocidno idejo. Če obstaja kakšna razlika med nacističnim racionalnim delirijem in racionalnim delirijem ustaškega frankovstva, je bila v tem, da je bil nacistični racionalni delirij uničevalna ljudska hladno preracunana in nadvse natančno vzpostavljena. V njem je bilo manj strasti, zato pa je bil bolj organiziran in je imel dosti boljše tehnologije. Morilski delirij, ki so ga vodili ustaši s tem, ko so ponaredili hrvaško

dušo in potrebe hrvaške biti oziroma razvečen in pozitiven mit, je tako dobil še razsežnost strasti. Od kod takšna strast za pobijanje otrok, žensk, starev, odraslih ljudi, od kod takšna okrutnost? V tem trenutku bi težko odgovorili na to. Morda je to posebnost ustaštva, gibanja, ki je iz tega zornega kota prav tako nastičeno. V literaturi sem našel podatek, da so imeli ustaški poglavjarji leta 1940 v Rimu podatke o velikosti vseh jam v Hercegovini, Hrvaški in Bosni in natančne račune, koliko Srbov lahko uničijo v njih. V tem se skriva simbolika, pa tudi nacistični racionalni

„Srbski narod ni kontemplativen oziroma racionalen. Če bi bil, mu 27. marca ne bi prišel na misel takšen obračun s podpisniki pakta, ki je bil nadvse racionalno dejanje, saj je bila na drugi strani sila, ki je spravila na kolena vso Evropo. V tem narodu je nekaj samomorilnega, nekaj kljubovalnega. V njem je nekakšen občutek krivde, potreba, da bi to krivdo prekril s pravičnimi dejanji. Razpoke primarne krivde je bilo treba zasuti in srbski narod je doživel eno največjih bioloških iztrebljanj v svetovni zgodovini.

„delirij. Način, kako so te ljudi metali v jame, ideja, do so to sploh povežali z jamami in temo, pa imata bolj psihološki kot sociološki pomen. Vsakemu narodu, ki svoje mite ponareja, jih banalizira in umiva z lažno zavestjo, bi svetoval, naj se takšnim mitom izogiba. Mit o kosovski bitki je pošten mit, mit primarne krivde je pošten mit, celo visoko humanističen. Tudi mit o državnosti hrvaškega naroda je pošten. Kdor pa bi kosovski mit raz izkoristil za potvarjanje zgodovine in za uničevanje drugih, bi se postavil ob bok ustaštva in nacizma. Najpomembnejša naloga vsi intelektualci torej ni podiranje mitov zaradi mitov, ampak opozarjanje na lažne mite in na spreminjanje stvarnih mitov in mitskih predstav v vsebino, ki je popolnoma drugačna od tistega, kar mitska predstava in mit predstavlja.

Petar Damjančič

ALTERNATIVA V BEOGRADU

Nežna skorjica svobode na srbski potici

Skoraj istočasno, ko je Bogdan Trifunović na kongresu srbske partije zagotavljal, da komunisti nimajo interesa z administrativnimi sredstvi preprečevati politični pluralizem, so na mučni in nadvse razburljivi seji srbskega mladinskega predsedstva zastavili vprašanje o odgovornosti, takoj ugotovili krivdo in izrekli tudi kazen – odpustitev z dela.

in še danes izgovarjajo besedo »enotnost« z istim religioznim patosom kot pred štirimi desetletji. Če Trifunović se pristavlja, da mora imeti pravi pluralizem svoj ekonomsko (svoboda dela in podjetništvo) in politično razsežnost (osamosvojitve občanov od partije oziroma vzpostavljanje civilnega področja družbe), rezultat teh procesov pa bi v razumljivo hitro osipanje članstva zdaj edine vladajoče stranke.

Oblasti bržkone najbolj moti drugi reflektor, ki jih demitificira. Narodno-politično oporo sedanje legitimitosti namreč razkriva zgolj kot sredstvo, s pomočjo katerega se je mogoče obdržati na oblasti. To samo potrjuje, da je edina stalnica politike jugoslovanskih komunističnih partij obdržati se na oblasti, za to pa je dovoljeno uporabiti vsa sredstva... Zato je nastanek trdne in enotne politične opozicije, ki bi na vsakem koraku razkrivala to prevaro, pogoj za obstoj Jugoslavije. Pravo demokracijsko gibanje se mora začeti oziroma zaživeti s pozivom jugoslovanskim narodom, v katerem jim bo pojasnilo, da so

v naši državi ta čas ogrožene predvsem politične in šele nato narodne svobode,« pravi Branković.

Gibanje za demokracijsko obnovo želi pripeljati na politično in javno prizorišče tiste skupine in sloje, ki jih uradna politika in njeni mediji nikoli niso uprimali in jih tudi dejansko ne zastopajo (čeprav pogosto govorijo v njihovem imenu), in poudariti tiste potrebe in interese, ki jih je ta politika potisnila daleč stran. Tako so predlagali, naj bi ustanovili predvsem sindikat brezposelnih in neodvisni novinarski sindikat in naj bi začeli izdajati neodvisno glasilo.

Kako speči potico

Analitiki totalitarizma so lahko že na podlagi tistega, kar so napisali in povedali mladi, predvideli takšne in drugačne, a več kot zanesljive, ukrepe politične represije. V nasprotju s prejšnjimi obdobji ta sistem že celo desetletje nima enotne podpore vseh organi-

zacij, institucij in skupin. Ravno nasprotno. Številčnost, argumenti in glasnost tistih, ki zagovarjajo omenjeno trojico pobudnikov za ustanovitev Gibanja, pričajo, če že ne o razmerju sil v političnem pomenu, pa vsaj o razmerju med priznanimi vrednotami in opredeljenimi v Beogradu in Srbiji. Vsak dan se namreč oglašajo organizacije in skupine, ki zagovarjajo mladince in njihov namen ustanovitve Gibanja. Solidarnostni sklad pa jim je zagotovil materialno podporo dokler ne bodo dobili nove zavolitve.

Očitno so bili nekateri zadnji dogodki – denimo volitve (manipulacije v zvezi z njimi je jasno razkrila le mladinska organizacija), prekinitve odnosov s Slovenijo (to je pokazalo ideološko manipuliranje z narodno ogroženostjo) in razmere v Evropi, kjer se totalitarizem ruši – razlog, da so se na beograjskem političnem prizorišču začeli kazati obrisi alternative. Odločno ukrepanje zoper nekatere njene pristaše (poleg z omenjenih sta tarči napadeno tudi člana ZDIP Nebojša Popov in Rade Radonović, ki sta kritizirala in bojkotala volitve v Srbiji) priča, kakšne meje so začrtali opoziciji, in kaže vso pisanost alternativnega prizorišča, ki se tem mejam (pravzaprav oblast) odločno postavlja po robu. Kot kaže, so stališča toliko napadnega Gibanja za demokracijsko obnovo pravi ključ za razkrinkavanje ideološke in politične prevare o domnevni narodni ogroženosti Srbije. To bo črta, ki bo ločila radikalno alternativo (in demokracijo) od drugih političnih opcij v Srbiji.

S stališča jugoslovanske perspektive pa so

pomembne prav sile, katerih cilj je razkrinkati glavne vzvode, ki hromijo življenje v vsej državi in ki se skrivajo prav v Beogradu (srbski politiki enkrat zahtevajo »enotno Jugoslavijo«, drugič pa poudarjajo, da je Srbija ne potrebuje). Po eni strani brez Beograda ni računati za nastanek jugoslovanske alternative, po drugi pa je prav Beograd gnezdo konservativne politike, zato je jasno, da se bodo radikalna pojmovanja ravno tu najtežje izoblikovala. Izkušnje srednjeevropskih in vzhodnoevropskih držav pa uče, da se lahko le popolna in nesebična solidarnost celotne družbe spopade s stoglavo pošastjo totalitarizma. Ali to pomeni, da je v interesu vseh.

„Brez Beograda ni računati za nastanek jugoslovanske alternative, po drugi strani pa je prav Beograd gnezdo konservativne politike, zato je jasno, da se bodo tu radikalna pojmovanja najtežje izoblikovala. Izkušnje srednjeevropskih in vzhodnoevropskih držav pa uče, da se lahko le popolna in nesebična solidarnost celotne družbe spopade s stoglavo pošastjo totalitarizma.“

da pomagajo ustanoviti alternativo v Beogradu in Srbiji? Naj nam bralci ne zamerijo, ker bomo namesto odgovora na to vprašanje povzeli verzice iz neke ameriške revije: »Svoboda je kot skorjica, ki se dela na potoci v sosedovi pečici; stvar mora tako teči, dokler se sam ne naučimo pletati pečič.« (Langston Hughes)

Sura Dumančič

Šlo je kajpada za Srbobrana Brankovića, Mulutina Djinovića in Slobodana Antonovića, ki so dali pobudo za ustanovitev Gibanja za demokracijsko obnovo. Čeprav smo skoraj vse življenje preživeli v sistemu, ki nam ni priznal s tovrstnimi vzgojno-eksistenčnimi strehi, nas politična represija vendarle vedno znova preseneti s svojim krutim zanemarjanjem človeka, zahrbtnostjo »argumentacije«, predvsem pa s sakralno prikritostjo tistih, ki odločajo o vsem. Tako kot na jugoslovanskem političnem zemljevidu je sistem vladavine zakrinkan tudi v miniaturnih izdajih. Glavni nosilci oblasti, partija in država, se na ves glas zavzemata za politični pluralizem, politična organizacija, v tem primeru zveza mladine, ki v svojem programu že ima klavzulo o pluralizmu političnih pobud in organiziranja, pa napada lastne opredelitve in lastne člane. (Ne bi nam presenetilo, če bi partija oziroma država nazadnje obsodili še ravnanje mladinskega vodstva.)

A kljub vsemu se je vendarle nekaj spremenilo. Naj v pojasnilo navedemo citat iz Andričevih Travniških kronik: »Sploh veš, kaj slaviš in koga poveljuješ? Se zavedaš, da je cesar nor, nor! in da se obraha na oblasti le v krivjo svojih zmag, ki ne peljejo nikamor? Ali sploh veš, da vsi skupaj dravimo v ubogo nesrečo, ki je ne poznamo ne imena ne obsega, a nas zanesljivo čaka na koncu vseh naših zmag?«

Na podlagi najnovejših izkušenj s politično represijo proti demokracijski pobudi mladih lahko temu dodamo tudi spoznanje, da cesar ni le nag in nor, marveč da tudi laže.

Narodna ogroženost je zgolj lepilo

Le kaj je toliko razsrdilo vladajoče v Beogradu, da so v tem primeru ukrepali tako ostro, le nekaj dni pred tem pa mirno dovolili, da se je sestel ustanovni odbor Demokratske stran-

ANDREJ CETINSKI: SE DOLGOLETNA GOSPODARSKA KRIZA IZTEKA?

Pitanje inflacije za zakol

Najbrž ni nihče pričakoval, da bo naša ekonomska kriza trajala tako dolgo. Sedaj je zašla v fazo, ko se nakazuje njen bližnji zlom. Podjetja namreč ne morejo več normalno poslovati, vse manj pa imajo tudi motivacije, da sploh še polno proizvajajo...

Pričakovano, da naj bi razmeroma kmalu prišlo do gospodarskega zloma, s tem pa tudi do razsvetle gospodarske krize, temeljijo predvsem na dveh pojavih, ki sta za sedanji trenutek najznačilnejša. To sta izjemno visoka inflacija in zelo hitro zaostrovanje notranje gospodarske likvidnosti.

Specifična vloga sedanje visoke inflacije

Ogledimo si najprej podatke o tem, kako narašča inflacija v letošnjem letu. Po posameznih četrtletjih je pri industrijskih izdelkih dosleda naslednje stopnje (v%):

Table with 3 columns: trimes. stop., letna stop., and percentage values for various quarters from marec/december 1988 to december/september.

Podatek za zadnje četrtletje je ocenjen, ocenja pa temelji na predpostavki, da bo inflacija v tem mesecu 60-odstotna (Ta ocena se utegne pokazati za preveč skromno). Inflacija je torej vse leto strmo naraščala. Tako merno gibanje pa ni bilo naključje, saj smo ga spričo tega, kako je ekonomska politika ves čas ravnala, pričakovali. To trditve je prvo konkretno opredeljeno in zato si oglejmo, kaj bi bilo treba storiti, če bi skušali inflacijo res obzdati, in kaj je bilo v resnici naravnega.

1. Denar kot mera vrednosti. Denar opravlja več funkcij, najpomembnejša pa je njegova uporaba v vlogi mere vrednosti. Če je v gospodarstvu inflacija nizka, se denar spremeni v slabo mero vrednosti, ki jo inflacija visoko, pa postane v tej funkciji skoraj neuporaben.

2. Obračunski sistem. Z obračunskim sistemom se v razmerah inflacije ureja poleg drugega tudi revalorizacija. To je treba jemati predvsem kot način odpravljanja informacijskih problemov, ki jih v razmerah inflacije povzroča slab denar.

3. Politika obrestnih mer. Splošna obrestna mera mora biti primerno visoka, da zagotavlja ravnotežje med finančno ponudbo in povpraševanjem. Povod po svetu, torej tudi pri nas, jo določa centralna banka, posredno torej država.

4. Delitev narodnega dohodka za posamezne namene porabe. Če se želi inflacijo zavirati, je treba čezmerno tržno povpraševanje omejevati tudi z ustreznimi delitvijo ustvarjenega narodnega dohodka.

5. Utegnjenost. Če se želi inflacijo zavirati, je treba čezmerno tržno povpraševanje omejevati tudi z ustreznimi delitvijo ustvarjenega narodnega dohodka.

sko, iz česar sledi, da je država tudi po tej poti krepko spodbujala rast cen.

Država je letos storila le malo takega, kar zavira inflacijo, zelo aktivna pa je bila glede na pravkar povedano pri njenem spodbujanju. Rezultati tega njenega početja niso izostali, saj je v nekaj mesecih ustvarila razmere, kakršne so značilne za hiperinflacijo.

Drugi razlog, zakaj je utegnjenost koristna, da se inflacijo močneje spodbudi, je v želji, da se jo obvlada. Prav naše izkušnje namreč kažejo, da se da ob razmeroma visoki inflaciji tudi dolgoročno živeti, vendar za ceno splošne gospodarske stagnacije.

Tretji mogoči razlog, zakaj bi naj bila povečana inflacija potrebna, so velike finančne razlike, ki so med posameznimi podjetji, se predvsem pa med gospodarskimi regijami.

Naša država je letos storila le malo takega, kar zavira inflacijo, zelo aktivna pa je bila glede na pravkar povedano pri njenem spodbujanju. Rezultati tega njenega početja niso izostali, saj je v nekaj mesecih ustvarila razmere, kakršne so značilne za hiperinflacijo.

Naša država je letos storila le malo takega, kar zavira inflacijo, zelo aktivna pa je bila glede na pravkar povedano pri njenem spodbujanju. Rezultati tega njenega početja niso izostali, saj je v nekaj mesecih ustvarila razmere, kakršne so značilne za hiperinflacijo.

Naša država je letos storila le malo takega, kar zavira inflacijo, zelo aktivna pa je bila glede na pravkar povedano pri njenem spodbujanju. Rezultati tega njenega početja niso izostali, saj je v nekaj mesecih ustvarila razmere, kakršne so značilne za hiperinflacijo.

utegniti biti se ena kar sprejemljiva razlaga specifične ekonomske vloge, ki naj bi jo pred svojim zlomom še opravila sedanja visoka inflacija.

O splošni gospodarski nelikvidnosti

Obseg sredstev, ki se jih trajno lahko v nekem časovnem obdobju prerazporedi ob pomoči inflacije, je odvisen predvsem od dveh elementov: od obsega finančnih razmerij (terjatve oziroma obveznosti), ki so podlaga za prerazporejanje, ter od razlike med stopnjo inflacije in povprečno nominalno obrestno mero.

Finančna razmerja lahko nasploh razdelimo v dve vrsti. Prva so tista, ki se izvajajo s posredovanjem bančnega sistema, druga pa ona, ki jih predvsem gospodarstvo vzpostavlja neposredno.

Naša država je letos storila le malo takega, kar zavira inflacijo, zelo aktivna pa je bila glede na pravkar povedano pri njenem spodbujanju. Rezultati tega njenega početja niso izostali, saj je v nekaj mesecih ustvarila razmere, kakršne so značilne za hiperinflacijo.

Naša država je letos storila le malo takega, kar zavira inflacijo, zelo aktivna pa je bila glede na pravkar povedano pri njenem spodbujanju. Rezultati tega njenega početja niso izostali, saj je v nekaj mesecih ustvarila razmere, kakršne so značilne za hiperinflacijo.

Naša država je letos storila le malo takega, kar zavira inflacijo, zelo aktivna pa je bila glede na pravkar povedano pri njenem spodbujanju. Rezultati tega njenega početja niso izostali, saj je v nekaj mesecih ustvarila razmere, kakršne so značilne za hiperinflacijo.

Naša država je letos storila le malo takega, kar zavira inflacijo, zelo aktivna pa je bila glede na pravkar povedano pri njenem spodbujanju. Rezultati tega njenega početja niso izostali, saj je v nekaj mesecih ustvarila razmere, kakršne so značilne za hiperinflacijo.

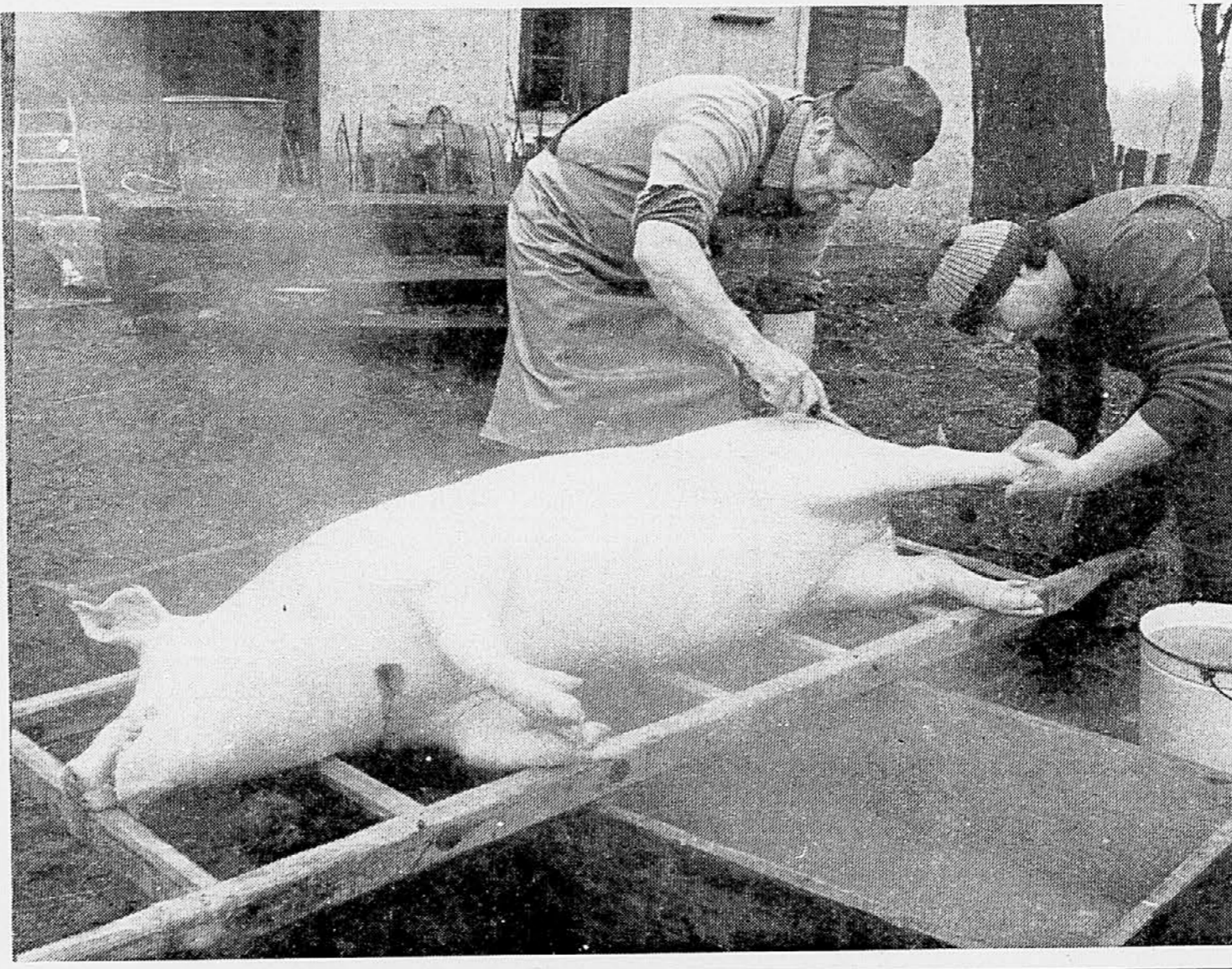
možnost, da izsiljuje dalje vračilne roke teh posojil oziroma da si te roke sam podaljšuje tako, da preprosto kasneje plačuje, kot se je dogovorilo.

Dolgo časa je bila splošna nelikvidnost stalen spremljevalec našega gospodarstva. Lahko bi jo bili sicer odpravili z drugačno politiko obrestnih mer, vendar tega država ni hotela storiti.

Zakon je kupca zavezal, da kupljeno blago najkasneje v 15 dneh tudi plača. Če tega ni mogel storiti, ga je prodajalec smel kreditirati, tako posojilo pa je moral posebej zavarovati, tako da je bilo ob zapadlosti praviloma tudi res plačano.

Za zavarovanje prodajnih posojil se je največ uporabljala menica, ki je morala biti zaradi zanesljivosti vnovično obvezno avilirana. Ta menica se je lahko uporabljala kot pravi vrednostni papir, z njo se je torej lahko tudi plačevalo.

Z zakonom o zavarovanju plačil je bila dokaj učinkovito odpravljena preobsežna mesebojna zadolženost gospodarstva. Poleg tega se je na račun menice, ki jo je uveljavil kot instrument zavarovanja plačil, bistveno zmanjšala odvisnost gospodarstva od bank.

la, da se bo obseg finančnih razmerij v gospodarstvu bistveno povečal, če zakon o zavarovanju plačil odpravi. To je tudi storila z veljavnostjo od 1. oktobra.

Prenehanje uporabe zakona o zavarovanju plačil ob sedanji visoki inflaciji seveda povzroča v gospodarstvu velike spremembe. Gre predvsem za naslednje:

Medsebojna zadolženost med podjetji se hitro povečuje, sočasno pa raste število podjetij, ki so plačilno sploh nesposobna. V razmeroma kratkem času bo kar pretežni del gospodarstva plačilno nesposoben.

Vedno večje je nepovratno prelivanje sredstev med podjetji na račun nepopolne revalorizacije medsebojnih dolgov. Vsa podjetja pri tem ne izgubljajo, nekatera namreč tudi dobivajo. Izgubljajo še predvsem dejavnosti, ki jim cene določa država, vendar same nimajo takega tržnega položaja, da bi svoje kupec lahko prisilila, da jim sproti plačujejo.

Podjetja se pred nelikvidnostjo in z njo povezanimi inflacijskimi izgubami varujejo na različne načine. Zmanjšujejo prodajo najslabšim plačnikom, po drugi strani pa povečujejo izvoz in zmanjšujejo uvoz. Cedanje je takih, ki ugotovljajo, da je bolje manj proizvajati kot na prodano blago poklanjati, v kar se v nemajhnih meri spreminja domača prodaja.

Vedno večje je podjetij, ki tudi za izplačevanje zajamčenih osebnih dohodkov nimajo dovolj denarja. Zato se socialne razlike med delavci različnih podjetij hitro povečujejo, to pa bo kmalu povzročilo velike dodatne probleme.

Skratka, če je imela država namen, da splošne ekonomske razmere v kratkem času zaostri do neznosnosti, je ravnala pravilno, da je odpravila zakon o zavarovanju plačil prav v času največje inflacije ter ob najbolj neprijetni politiki obrestnih mer. Ekonomsko namreč ta ukrep deluje podobno, kot če bi hišo, ki gori, namesto z vodo gasili z oljem. Gospodarstvo so sicer prepričevali, da je odprava zakona o zavarovanju plačil potrebna zaradi njegovega bolj tržnega delovanja, saj tudi drugod po svetu država plačevanja ne ureja administrativno.

Ne kaže pa pozabiti, da ZR Nemčija nikoli ni poznala fenomena splošne gospodarske nelikvidnosti, ker pač država tam obrestno mero uporablja kot instrument stabilnosti gospodarstva in ne za potrebe netrženega prerazporejanja dohodka. Poleg tega si nemško gospodarstvo pri urejanju plačilnih razmerij lahko učinkovito pomaga s sodstvom, kar v naših razmerah prav tako ne velja. Predvsem pa naj bi se v povezavi z zakonom o zavarovanju plačil upoštevalo naslednje: ureditve, ki se je pokazala za koristno, ne kaže odpravljati, če je ne moremo nadomestiti z nečim, kar je boljše. Res je sicer, da je imel zakon o zavarovanju plačil tudi slabosti, na primer to, da je veljal le za osnovni dolg iz nakupa, ne pa tudi za njegovo revalorizacijo.

Ne bomo presenečeni, če nam bo vlada v kratkem ponudila rešitev za splošno nelikvidnost, v katero sedaj tako intenzivno poiskava gospodarstvo. To bi utegnili biti splošen pobor obveznosti in terjatve (multilateralna kompenzacija), ki pa ne bo mogel ničesar rešiti, pač pa se ga uporabi za to, da se čim učinkoviteje izpelje prerazporeditev sredstev, za kar očitno pri zadevi predvsem gre.

Prej smo rekli, da utegne biti dosedanja izrazito inflacijska politika države motivirana predvsem s prerazporeditvenimi potrebami ter z ambicijo, da se ustvari primerno okolje za sam zlom inflacije; pravkar pa smo videli, da te namene učinkovito podpira tudi splošna nelikvidnost, ki jo je država povzročila z odpravo zakona o zavarovanju plačil. Če več, visoka inflacija in splošna nelikvidnost druga drugo celo spodbujata, in ob njunem vzajemnem delovanju lahko toliko prej dozori razmere, godne za zlom inflacije.

JUGOSLOVANSKO PRIZNANJE JUŽNE KOREJE

»Veliki vodja« ni več naš brat

Ni še tako dolgo tega, ko je bilo že samo omenjanje vprašanja priznanja Republike Koreje za jugoslovansko zunanjo politiko tabu. Zdaj bo, kot kaže, vendarle odpravljen tudi ta anahronizem in Jugoslavija bo z »malo Japonsko« v kratkem navezala diplomatske odnose.

Na dlani je torej, da Jugoslavija pri tem vprašanju zamaja tudi glede na neuvrščene države, pri čemer je svoje nepriznavanje Južne Koreje dolga leta utemeljevala tudi s solidarnostjo do neuvrščene DLR Koreje.

Terra incognita

Kot je v eni svojih, v Jugoslaviji še vedno redkih študij o Jugoslaviji in Republiki Koreji zapisal politolog dr. Ranko Petković, so bili razlogi, da sta Jugoslavija in Republika Koreja druga za drugo tako dolgo »terra incognita«, predvsem ali povsem ideološke in politične narave.

Zanimivo pa je, in na to opozarja tudi Ranko Petković, da Jugoslavija v času korejske vojne ni bila na strani DLR Koreje. Uradno je sicer do vprašanja, kdo je bil v tej vojni agresor, zavzela nevtralen stališče, saj ni želela stopiti na stran niti severnokorejske zavzeznice SZ (to je bil čas informirovsko-gonje proti Jugoslaviji) niti zaščitnice Južne Koreje ZDA. Toda »notranje« stališče Jugoslovanskih oblasti je bilo, da je agresor Severna Koreja. Ze samo verbalno zavzemanje drugega stališča je bilo - z logiko, da je informirovsko - lahko razlog za zaporno kazen ali prisilno delo!

Ko pa je sredi petdesetih let normalizacija odnosov s Sovjetsko zvezo odprla vrata za urejanje odnosov in sodelovanje tudi z drugimi socialističnimi državami, se je iz ideološko-političnih razlogov spremenil tudi odnos do DLR Koreje. Podpora Severni Koreji v njeni zagriženi konfrontaciji z Južno Korejo je pomenila tudi stališče, da Republika Koreje kot država ne obstaja. Le-to se je skupaj z nekaterimi že omenjenimi pogledi obdržalo vse do danes, čeprav je že dolgo očitno, da gre za anahronistične poglede po merilih hladne vojne.

Takšno stališče se ni spremenilo niti potem, ko sta Severna in Južna Koreja leta 1972 podpisali skupno izjavo, v kateri se zavzemata za mirno združitve Koreje v konfederacijo in s spoštovanjem medsebojnih političnih razlik. To pa seveda ni mogoče, ne da bi imeli obe Koreji enakopraven državni status.

Poleg ideološko-politične solidarnosti do DLR Koreje v okviru splošnih zunanjepolitičnih smernic je spremembo odnosa Jugoslavije do Republike Koreje ovirali tudi nenehni pritiski Severne Koreje (zlasti potem, ko je bila sprejeta v neuvrščeno gibanje), naj Jugoslavija ohrani svojo nepopustljivo držo do korejskega vprašanja. Informativni mediji pa so bili (in so še zdaj) temu v pomnik redno zasipani z goro socrealističnega propagandnega gradiva iz Pjongjanga.

Ti so seveda v nasprotju z njihovim namenom samo na grotesken način potrjevali severnokorejski politični totalitarizem in do skrajnosti pritrjeni kul osebnosti »velikega voditelja« Kim Il Sunga ter njegovega dinastičnega naslednika »dragega voditelja« Kim Jong Ila.

Se danes ni docela odpravljen. Kar zadeva novinarstvo, ga je moč takole preprosto označiti: po nekaterih režimih (»konzervativnih«) se je smelo po mili volji kritično udirati, po drugih (»naprednih«) pa ne.

Seveda ta politična dvoletnost ni zavedala le korejskega vprašanja. Problem je bil širši in demokratičnejši v Jugoslaviji pa so vendarle načele tudi anahronizem jugoslovanske politike do Koreje.

Seveda ni docela velja, da se Jugoslavija zavzema za mirno združitve obeh Korej - če je to njuna želja - (kot tudi za umik ameriških sil iz Južne Koreje), toda proti navezavi diplomatskih odnosov z Republiko Korejo ni več videti prav nobenih razumnih razlogov.

Nasprotno, nadomeščanje konfrontacije z diplomatsko prožnostjo, dialogom, je, kot rečeno, lahko le v prid odstranitvi železne zaveze na korejskem polotoku. Pri tem je poučen primer Nemčiji, ki sta tudi po samostojnih vplivih v OZN (Koreji nista članici) in »navzkrižnem priznanju« drugih držav zdaj neprimerno bližji združitvi kakor Koreji.

Prelomna točka odnosa Jugoslavije do Republike Koreje je bila olimpiada v Seulu, ki so se je, z izjemo »radikalnih« držav kot Kube in Libije pa seveda DLR Koreje, udeležile vse članice OZN, tudi tiste, ki z njo nimajo diplomatskih odnosov, med njimi celo poglavitni zavzeznici DLR Koreje - SZ in Kitajska. S tem pa so se seveda priznale kot neodvisno in suvereno državo. In ne samo to; ker je Republika Koreja leto pred tem izpeljala svobodne predsedniške in parlamentarne volitve (na slednjih je zmagala opozicija), se je svetu lahko predstavila tudi kot demokratična, ne le gospodarsko uspešna država.

Formalna prelomna točka odnosov Jugoslavije in Republike Koreje pa je bila lanska izmenjava trgovinskih predstavništev. Najprej je bilo v Ljubljani odprto predstavništvo Korejskega združenja za pospeševanje zunanje trgovine (KOTRA), takoj po olimpiadi pa še predstavništvo konzorcijsko jugoslovanskih podjetij v Seulu. Državi sta izrazili tako gospodarski kot politični interes za poglabljanje stikov in odtlej se ti pospešeno razvijajo.

Za Jugoslavijo je seveda mimo političnega pomena (tudi glede mednarodnega ugleda njene diplomacije) navezava diplomatskih odnosov z Južno Korejo pomembna zlasti z gospodarskega vidika. O izjemnih gospodarskih kazalcih Južne Koreje in poučnosti njenega uspeha tudi za nas se tu ne moremo posebej muditi. Navedimo le, da je južnokorejski bruto nacionalni proizvod od leta 1962 naraščal povprečno za devet odstotkov na leto, dohodek na prebivalca se je v tem času s 87 dolarjev na leto povzpelj na sedanjih 4000 dolarjev, lani pa je Južna Koreja s 112 milijardami dolarjev blagovne menjave in 52 milijardami dolarjev vrednosti izvoza postala 12. izvoznica v svetu. Južna Koreja je velika proizvajalka in izvoznica elektronike, avtomobilov, tekstila, ...

Seul je (trenutno bolj zaradi političnih interesov, dolgoročneje pa nemara tudi gospodarskih) Jugoslavije že uvrstil na prednostni seznam držav, s katerimi želi imeti Južna Koreja nenavno, vredno več kot 100 milijonov dolarjev. Trenutni obseg gospodarskega sodelovanja med državama je sicer še dokaj skromen. Lani je v obe smeri znašal 33 milijonov dolarjev, letos pa je bila ta številka presežena že v prvih devetih mesecih (41 milijonov dolarjev). Navezava diplomatskih odnosov bo za oglabljanje teh stikov koristna in poučna.

Slobodan Vujanović

BREZPOSELNOST V OŽJI DOMOVINI

Problem, za katerega je Slovenija mislila, da ga nima

Brezposelnost je v Sloveniji v primerjavi z ostalimi republikami ali z zahodnoevropskimi državami nizka. Medtem ko znaša brezposelnost za vso Jugoslavijo 23 odstotkov, v državah ES pa 8 do 10 odstotkov, je v Sloveniji ostalo le 3,5 odstotka ljudi, ki želijo delati, brez zaposlitve. Kljub temu je ta številka za naše razmere visoka, saj je le leto, dve nazaj, bilo le 1,5 odstotka brezposelnih.

Ob 850 tisoč zaposlenih je na skupnostih za zaposlovanje prijavljenih 30.000 brezposelnih. Ta številka ne zajema vseh, saj se, kot je raziskavo ugotovila Martina Trbanj z Inštituta za sociologijo, ne prijavljajo vsi, ki so brez službe, temveč le 70 odstotkov, ostali pa iščejo drugačne poti.

Skupnosti za zaposlovanje, ki so organizirane v vsaki občini, so tista državna ustanova, ki se ukvarja z brezposelnimi. Občinske skupnosti se povezujejo v medobčinske, vse skupaj pa so združene v Zvezo skupnosti za zaposlovanje, ki deluje na republiški ravni. Poleg uslužbenecv za stike z brezposelnimi imajo tudi strokovne službe, v katerih so pravniki, organizatorji preusposabljanja in drugi. Kljub vsemu samo sedem odstotkov ljudi najde zaposlitev prek skupnosti za zaposlovanje, kar kaže na to, da ni najbolj učinkovita. Več kot polovica ljudi najde službo tako, da se sami zanimajo za delo v podjetju ali prek malega oglasa ali kako drugače. S pomočjo skupnosti iščejo zaposlitev predvsem ljudje z nižjo izobrazbo in polkvalificirani delavci in v večji meri ženske kot moški.

Poskrbljeno le za tretjino brezposelnih

Kljub vsemu za del brezposelnih – slabo tretjino – skupnost za zaposlovanje vendarle poskrbi. Vsak zaposlen plačuje 0,68 odstotka prispevka iz bruto osebnega dohodka za socialno varnost brezposelnih in invalidov. S temi sredstvi razpolaga Skupnost za zaposlovanje. Denar namenja za različne oblike pomoči: denarno nadomestilo za čas brezposelnosti, denarno pomoč, sopolnjanje pripravništva in preusposabljanje delavcev.

Do denarnega nadomestila je upravičen tisti delavec, ki je izgubil službo, vendar ne po svoji krivdi. Za delavce, ki so postali tehnološki presežek, znaša nadomestilo 80 odstotkov povprečja njegovega osebnega dohodka v zadnjih treh mesecih, za ostale pa 60 odstotkov. Določena pa je najnižja vsota, ki jo izvršni svet Slovenije vsak mesec na novo izračuna. Pogoj za doseg denarnega nadomestila je, da je bil delavec zaposlen najmanj devet mesecev neprekinjeno (ali 12 do 18 mesecev s prekinitvami), in da se najkasneje v 30 dneh po izgubi službe prijavi pri Skupnosti za zaposlovanje in predloži potrebne dokumente. S tem si pridobi iste pravice, kot če bi bil še zaposlen: ta čas se mu šteje k delovnim letom in zagotovljeno imo zdravstveno in invalidsko-pokojniško zavarovanje. Denarno nadomestilo lahko prejema najmanj tri mesece in največ eno leto le tisti, ki so tehnološki višek, presežek, ga lahko prejema največ dve leti. Konec septembra letos je 2100 brezposelnih prejelo denarno nadomestilo.

Po prenehanju te pravice lahko brezposelni zaprosijo še za denarno pomoč, ki jo lahko prejema dve leti, če pritejejo čas, ko je prejel denarno nadomestilo. Denarna pomoč je za vse upravičene enako visoka, ne glede na kvalifikacijo. V tem času prenehajo pravice iz dela in ostane le še pravica do zdravstvenega zavarovanja, s tem da se brezposelni prijavijo pri občinski skupnosti za zdravstvo kot občan. Konec septembra letos je okrog 2000 upravičencev prejelo denarno pomoč.

Povprečno denarno nadomestilo, ki je novembra znašalo nekaj več kot 6500 dinarjev, ne zagotavlja resnične socialne varnosti, saj znaša manj kot polovico povprečne slovenske plače, in ne pokriva niti najemnine za enosobno stanovanje.

Zadnji dve leti imajo brezposelni, ki prejemajo denarno nadomestilo in pomoč, možnost kapitalizacije. To pomeni, da lahko zneske, ki bi jih dobivali sproti vsak meseč, dvignijo že prvi mesec. S tem dobijo skupaj vsjeto denarja največ do 260 milijonov vendar le, če ta denar prenesejo v delovno organizacijo (kupijo delovno mesto) ali začnejo delati kot obrtniki oziroma podjetniki. Če v tem času – najkasneje v dveh letih brezposelni ne najde nove službe, izgubi sleherni denarno podporo in ostane brez sredstev.

Skupnosti za zaposlovanje pomagajo mladim pri iskanju zaposlitve zadnje leto dni tudi s tem, da sofinancirajo pripravništvo. V Sloveniji je vsako leto okrog 18.000 pripravnikov. V preteklosti vsaj pripravništvo ni bilo težav. Podjetja so zaposlila mlade, ki so končali šolo in ponavadi se je po opravljenem pripravništvu »že našlo kakšno delovno mesto«. Sedaj se tudi zatika. Zato je začela Zveza skupnosti za zaposlovanje letos sofinancirati pripravništvo. Po svojih načrtih bodo na leto financirali tretjino oziroma 4000 pripravnikov. Do sedaj so omogočili že 3000 pripravništven. S tem ko mladi opravijo pripravništvo in pridobijo delovne izkušnje, so bolj konkurenčni pri pridobivanju delovnega mesta. Pripravnikom zagotovijo določene zneske – novembra je znašal 6500 dinarjev – stroške za malico, prevoz in drugo. Ostali del dohodka za pripravnika, ki znaša 70 odstotkov polne plače za delo, ki ga opravlja, pa delovna organizacija pokriva sama. V primeru, da je pripravnik zaposlen za nedoločen čas, povrne skupnost za zaposlovanje še prispevek za socialno in pokojniško zavarovanje.

Poleg pripravništva obstaja še druga oblika preprečevanja brezposelnosti – preusposabljanje delavcev, in to takrat, ko so se zaposleni, vendar je jasno, da bodo zaradi reorganizacije podjetja svoje delo izgubili. Dostojno skupnosti za zaposlovanje sopolnjanje preusposabljanje za 13 tisoč delavcev iz 80 delovnih organizacij. Praviloma plača polovico stroškov za preusposabljanje zaposlenih delovna organizacija, polovico pa skupnost za zaposlovanje.

Poleg tega poteka tudi preusposabljanje tistih, ki niso zaposleni. Obstaja več načinov: bodisi v delovnih organizacijah, bodisi prek tečajev, na delavski univerzi, večini pa tudi v rednih solah. Preusposabljanje zajema tri vrste brezposelnih: tiste, ki imajo nedokončano osnovno šolo, iskale zaposlitve, ki so usposobljeni za poklice, v katerih je presežek delavcev, in za tiste, ki so postali tehnološki presežek.

Čeprav brezposelnost v Sloveniji ni visoka, se bo v prihodnje zaradi stečajev podjetij povečala. Denarja, ki ga dobivajo brezposelni, je tako malo, da ne zagotavlja preživetja. Poleg tega pa dobivajo tako pomoč največ dve leti. Socialna politika je v preteklosti služila kot instrument za zagotavljanje oblasti in je bila združena z ekonomsko politiko. Problem ogroženih so reševali s solidarnostnimi sredstvi, ne pa s socialnimi programi. V sedanji krizi ta politika doživlja svoj zlom.

Kljub vsemu vse oblike pomoči brezposelnim zjemajo le slabo tretjino vseh, ki so prijavljeni kot iskanci zaposlitve. Vsi ostali, teh je več kot 20 tisoč, ne prejema nikakršnih denarnih sredstev ali druge pomoči.

Brezposelni so predvsem mladi

Med brezposelnimi je več kot polovica mlajših od 26 let. Veliko brezposelnih – tretjina – je tudi težje zaposliti, bodisi da nimajo končane šole bodisi da so invalidi.

Najslabše se godi iskalcem prve zaposlitve, ki imajo zelo majhne možnosti, da dobijo službo, pri tem pa niso upravičeni do nikakršne socialne podpore za brezposelne, saj le ta izhaja iz dela in je pogoj zanjo nekdanja zaposlitev. Pri tem nastaja nesmisel: mladi ne dobijo zaposlitve in ker niso bili zaposleni, niso upravičeni do denarnih nadomestil za

OECD skupno	7%
OECD Evropa	9,75
Kanada	7,75
Francija	10
ZR Nemčija	7,5
Italija	11
Japonska	2,2
Velika Britanija	7
ZDA	5,25

brezposelne. Tako ostanjejo po končani šoli brez vsega – na cesti oziroma v breme starejših. Za človeka, ki si končno želi samostojnosti, to nikakor ni spodbudno.

Medtem ko se lahko mladi, ki so brez službe, zaneajo na pomoč staršev, so v drugačnem položaju brezposelni, ki so postali tehnološki presežek ali so ostali brez službe, ker je njihovo podjetje zašlo v stečaj. Ponavadi so ljudje srednjih let, ki imajo svoje družine in ki so navajeni na določen red in redne dohodke. Mnogi so tudi strokovnjaki na svojem področju, ki so bili v službi zelo prizadevni, sedaj pa se naenkrat znajdejo na cesti kot socialni podpiranci. Pa še to le začasno. In kako reagirajo? V glavnem so jezni, počutijo se izigrane in so prepričani, da je vodstvo

pravilo podjetje na boben, pri tem pa so vodilni obdržali svoje stolčke.

Ravno zaradi stečajev se je število brezposelnih zelo povečalo in je iskalec zaposlitve toliko kot še nikoli doslej. Stečajev, kakršni potekajo pri nas, v razvitem svetu ne pozna. Zaposleni čez noč ostanejo brez vseh pravic in brez slehernih možnosti za pritožbe in pogajanja. Izgubijo celo stanovanja, ki jim jih je zagotovila delovna organizacija.

Vsak dan je kdo dobil delovno knjižico

»Iskra je nekoč slovela kot dobro podjetje. Agonija se je začela maja lani,« pravi Franc Kammnik in Aleksander Govekar, ki sta bila nekdanj zaposlena v Iskri Mikroelektroniki, sedaj pa sta brezposelna in iščeta delo. Konec maja so sprejeli sklep o likvidaciji. Dotedanji direktor je šel drugam v službo, vodstvo podjetja je prevzel »likvidator«. Vrstili so se zbori delavcev. Sprva so ljudje še spraševali in govorili o problemih, kmalu pa se je izkazalo, da so le ti takoj zatem dobili delovno knjižico in izgubili službo. Nastalo je mučno ozračje: informacije so se širile le po hodnikih od ust do ust. Veliko delavcev je prišlo v službo in čakala jih je delovna knjižica, ne da bi jih prejeli dan kdorkoli o tem obvestil. »To človeka potre. Če zaprejo podjetje, bi lahko imeli vsaj toliko poguma in obzirnosti, da bi se z delavci odkrito pomenili in jim povedali, da so odveč. Isto bi dosegli na bolj človeški način,« pravi Franc Kammnik.

Zadnji mesec, oktobra, se je odpuščenje delavcev stopnjevalo, dokler niso do 31. oktobra odpustili vseh – kakih tisoč zaposlenih. Le pet delavcev je ostalo na mestih vzdrževalcev.

Že na samem začetku stečajnega postopka so prišli k njim na pogovor uradniki s skupnosti za zaposlovanje in jim razložili, kakšne dokumente naj predložijo in kakšne pravice imajo kot brezposelni. To je bila edina svetla točka, ki so jo v tem času doživeli v Iskri Mikroelektroniki.

Nekateri so medtem našli zaposlitev drugje, veliko pa jih je ostalo brez službe in jo iščejo prek znancev, malih oglasov in skupnosti za

zaposlovanje. Prpada jim denarno nadomestilo (ki znaša tretjino plače, ki bi jo sicer dobivali) in zoprno občutek, da ne živijo od svojega dela, temveč od podpore in da je še ta le začasna.

Kako zagotoviti večjo socialno varnost

Podjetji, ki jih bodo po stečajnem postopku uklinili, bo v prihodnje še več. S tem bo vedno več presežka delovne sile, zato se bo brezposelnost povečevala, ugotavlja Jože Stegne, član predsedstva Zveze sindikatov Slovenije. Tega se ne zavedamo in nismo pripravljene na, kar jih narekuje trg. Nujno je, da imajo brezposelni zagotovljeno socialno varnost. Za to ni potrebno dodatno obremenjevati dohodkov zaposlenih, potrebno je le učinkoviteje uporabiti sedanja sredstva. Sredstva, ki se sedaj zbirajo na 65 mestih po občinah v Sloveniji, bi morali združiti v republiški sklad. V njem bi se zbirali tudi proračunski in drugi presežki. Potrebujemo tudi spremembe v davčni politiki, ki mora stimulirati razvoj in odpiranje novih delovnih mest.

skupno	23,9
Bihl	25
Črna gora	26,9
Hrvaška	8,6
Makedonija	27,9
Slovenija	3,5
Srbija	21,2
Ožja	18,3
Kosovo	57,8
Vojsvodina	15,2

Eden od ukrepov je tudi možnost za starejše, da se predčasno upokojijo s tem, da iz lastnih sredstev in pomoči iz skladov dokupijo manjkajoča delovna leta.

Na republiškem komiteju za delo se zavzemajo za aktivno politiko zaposlovanja z izdelavo programov, ki bodo prikazali dejansko stanje in potrebe določene populacije – na primer mladih. Ob tem pa je treba zagotoviti še večja finančna sredstva kot doslej za odpiranje novih delovnih mest. Za leto 1990 je treba zagotoviti sredstva za okrog 700 do 1000 novih zaposlitev; finančna sredstva v ta namen že zbirajo.

Glede na to, da so v zahodnih državah razvili veliko učinkovitejše programe za socialno varnost, bo v prihodnje prav gotovo prišlo do zgledevanja pri njih. Načeloma ni velike razlike med programi za zagotavljanje socialne varnosti pri nas in v razvitih državah, pravi Ivan Svetlik, višji strokovni delavec na inštitutu za sociologijo. Res pa drugo obstajajo ti programi že dlje časa; narejene so študije, ki povedo, koliko ljudi, ki jih zjemajo programi, najde službo in koliko ne. So pa tudi bistvene razlike. Tako so na Zahodu razvili programe, s katerimi vplivajo na popravsevanje na strani podjetij, s tem da preprečujejo odpuščenje zaposlenih. Na primer: Če se zmanjša proizvodnja, namesto da bi delavce

odpustili, skrajšajo delovni čas, zaposleni pa dobivajo polno plačo. Razliko med zaslužnim in polno plačo pokrije služba za zaposlovanje.

Drug način za preprečevanje brezposelnosti, ki je uveljavljen na Zahodu, so subvencije za nova delovna mesta, ki so lahko v enkratnem znesku ali ki trajajo dlje časa. To je zelo pomembna pomoč za nova podjetja. Če delavca odpustijo – podobno kot se zdaj dogaja pri naših stečajih – zaposleni ne ostanejo brez slehernih pravic. Delavec ne ostane čez noč na cesti, temveč ima pravico do določene nega odpovednega roka. Sindikat si je s kolektivnimi pogodbami priboril določene odškodnine, ki jih v tem primeru dobijo odpušteni delavci. Ta odškodnina pomeni nadomestilo za ogroženo kariero, ki jo povzročijo izguba službe.

Obstajajo tudi posebni programi za mlade, ki iščejo prvo zaposlitev. Medtem ko čakajo na službo, jih vključujejo v delovne skupine, šole in tečaje, kjer pridobivajo delovne navade. S tem skušajo predvsem preprečiti, da bi bili prepričani samih sebi in brezdelju. Poleg izobraževanja so upravičeni do povračila potnih stroškov in določene honorarja.

***

Reševanje socialnega vprašanja odgovarja

Sodobne industrijske družbe se kljub proizvodnji cele vrste dobrin, ki jih prej niso imeli, srečujejo s problemom, ki ga družbe v preteklosti niso poznale: ne morejo zaposliti vseh ljudi. Celotno nasprotje: potrebujejo določen odstotek za delo sposobnih ljudi, ki so nezaposleni, so vedno na voljo, da jih zaposlijo, če tako narekuje trg in kupija.

Ko pa je tem ljudem onemogočeno, da bi si z delom zaslužili za preživetje, mora zanje poskrbeti – država. Na Zahodu že ni več stranke, ki v svoj program ne bi vključila tudi socialne politike za ogrožene delavce. S tem so dosegli, da se socialni problemi rešujejo zunaj podjetij, kar omogoča učinkovito gospodarjenje. V socialističnih državah so si že od samega začetka hoteli za vselej rešiti socialno vprašanje. Živeli so celo v prepričanju, da socializem sam na sebi odpravlja socialna protislovja, zaradi česar je zamrlo strokovno delo na področju socialne. Tako so ekonomsko in socialno politiko združili in socialno vprašanje so reševali znotraj podjetij. Za vsako cenno so hoteli doseči polno zaposlenost, zaradi česar je v podjetjih zaposlenih mnogo več delavcev, kot jih v resnici potrebuje. S tem je bil dosežen ravno nasprotni učinek, produktivnost se je zmanjšala.

Zato socialnega programa za brezposelne v Sloveniji niso naredili. Namesto njega obstaja mehanizem solidarnosti do ogroženih, pri čemer so država in njene ustanove tiste, ki odločajo, kdo in ob kakšnih pogojih je upravičen do solidarnostnih sredstev. Glede na to, da je bila dovoljena ena sama stranka, ki je tudi edina imela oblast in imela monopol nad državo, je to praktično pomenilo odvisnost socialno ogroženih od edine stranke in njene trenutne politike.

Ogroženi pri nas resnične socialne varnosti nikoli niso imeli; kljub temu pa se je v preteklosti – ko je naša država dobivala izdatno pomoč iz tuje – tudi zanje našel denar. Zadržala leta krize, ko odgovarjajo vse, odgovarjajo tudi najpomembnejše: reševanje socialnega vprašanja. Socialno ogroženi postajajo vse bolj ogroženi. Tako za zaposlene kot nezaposlene, ki so sposobni za delo, postaja in postajata siva ekonomija čedalje bolj edini izhod in način, da preživijo. To seveda prinaša nered, neučinkovitost, prevlado korupcije in zlorabe.

Slavko Sušec

Kdo bi si bil mislil, da bo k nam kdaj pripotovalo toliko turistov iz Sovjetske zveze? Naši turistični delavci se še ne znajdejo. Na leto pride k nam že kakih 50 tisoč sovjetskih državljanov organizirano, s pomočjo turističnih agencij, več kot 500 tisoč pa neorganizirano. Seveda je to predvsem nakupovalni turizem v Subotici in drugih vojvodinskih krajih. Toda odgovorni iz Sovjetske zveze napovedujejo, da bodo njihovi državljanji še laže prihajali do potnih listov, da bo država odpravila vizume, garantna pisma, itd. In agencije se že zanimajo, kako bi poskrbele za prevoze vseh, ki jih mikajo nakupovalni izleti v Jugoslavijo (pa ne le iz SZ). Egon Conradi, prvi mož ljubljanskega Kompassa, trdi, da bi se morali v Jugoslaviji veliko bolj pripraviti na to eksplozivno potovanje iz Vzhodne Evrope. V Subotici pa zdaj sovjetski gostje čakajo v dolgih vrstah, da lahko menajajo denar na tamkajšnjih bankah. Obravnavajo jih kot drugačnega turist, kajti »prvorazredni« imajo na voljo (vsem pripombam navkljub) veliko več menjalnic. Tudi trgovine reagirajo leno in togo s svojo ponudbo. Cveti pa črna borza... Seveda bomo o resnejšem turističnem obisku iz vzhodnoevropskih držav lahko poročali šele takrat, ko si bodo te države tudi gospodarsko nekoliko opomogle. Glede na hitrost političnih sprememb pa ni treba dvakrat ugibati, kako bo z gospodarskimi spremembami v teh državah.

Drugi razlog, zaradi katerega bi lahko pri nas pričakovali več (nemških ali katerih drugih) turistov, je sorazmerno ohranjeno naravno okolje v Jugoslaviji. Tu dobivamo najvišje ocene. In če bi bili evropski turisti (vse bolj občutljivi na stopnjo ohranjenosti okolja) ustrezno informirani o tem, bi lahko pri nas prav zaradi ekoloških prednosti pričakovali več turistov. Večji del Jadranskega morja ob jugoslovanski obali vendarle ni cvetel... Se zmeraj je veliko naše obale nepozidane, še je mogoče najti zase zalivček, celo povsem samotni otokček (pravo razkožje za prenaseljeno Evropo). Tu je še mogoče urediti želje vse bolj uveljavljajočega se individualnega turizma. Množični – industrijski turizem je v Evropi v zatonu. Vendar je tudi tak individualni turistični paket treba znati pripraviti, ponuditi in... prodati. To zahteva veliko več dela, kot klasični industrijski pristop, toda brez dela tudi v turizmu ne more biti uspehov...

Kako je turizem prostorsko občutljiva in hkrati konfliktna dejavnost, ve povedati Zvonko Petek, predstavnik Turistične zveze Jugoslavije v Zürichu. Švicarsko turistično »pravljico« bi bilo povsem mogoče povezati s problemi, s katerimi se vse bolj srečuje tudi sredozemski in jugoslovanski turizem. Najprej je bila lepa, hrbitovita švicarska pokrajina. Turisti so hodili v gore v glavnem samo poleti, dokler se nista dva Angleža leta 1860 oddolila, da prideta na počitnice pozimi. Do prve svetovne vojne so Švicarji zgradili 75 odstotkov današnjih hotelskih zmogljivosti. Zato pa so v zadnjih 15 letih povečali število

NOVA TURISTIČNA STRATEGIJA JUGOSLAVIJE?

Rusi prihajajo – in neki novi Nemci

Kaj, če bi v Jugoslavijo hotelo priti dvakrat več turistov? Ali naši turistični delavci v prihodnjih letih lahko pričakujejo dvakrat več nemških turistov? Val sprememb v Vzhodni Evropi vpliva marsikateri turistični mašineriji nova upanja.

Tretji razlog za večji obisk nemških turistov v Jugoslaviji je veliko bolj agresivna propaganda, ki so jo zasnovali v Turistični zvezi Jugoslavije in ji tudi letos namenili nekaj več denarja. Razumljivo. Leopold Perc, predstavnik TZJ v Frankfurtu, je že večkrat opozoril, da je glas (podoba) o jugoslovanski turistični ponudbi veliko slabši, kot je ta ponudba v resnici. Narobe pa velja za španski turizem, da je podoba veliko boljša od tiste, ga španski turizem dejansko ponuja turistu...

»Naš cilj je bolj povežati pojem jugoslovanskega turizma z možnostjo dogodivščin, doživetij in odkritij. Propagandno akcijo smo zasnovali tako, da bi od 15. decembra letos do junija prihodnje leto vzpostavili najmanj 230 milijonov tur. propagandnih stikov (v številnih zahodnonemških revijah, v najboljših gledaliških oddajah, na TV RTL plus, v agencijskih pisarnah, na ulicah, itd). Gre za serijo fotografij in sloganov ter propagandnih besedil, ki naj bi odkrivala turistom novo Jugoslavijo. Kot na primer: »Na kopalne počitnice lahko v Jugoslavijo s sabo prinesete tudi planske čevlje«. Ali: »Povsed je mogoče najti lasten zalivček ali otok.« »Rimski koloseum je tudi

skema). Pripravičati tuje turiste, kako je v Jugoslaviji vse lepo, čisto, urejeno, sproščeno, zabavno in sploh... v trenutkih hiperinflacije, nenehne devalvacije, dnevnega spreminjanja cen, ob čemer se gostu zdi, da ga nekdo sprosti goljufaj, ob (za Evropo) anahronističnih političnih procesih, grozljah s pohodi (ki spominjajo na »pohod na Rim«), gospodarskih blokadah, pomanjkanju pravnega in drugega reda... To preprečevanje je lahko

Kaj ugotavlja starenberški turistični inštitut o potovanjih Zahodnih Nemcev v zadnjem letu? Lani je potovalo dve tretjini (31,6 milijona prebivalcev ZR Nemčije, starejših od 14 let) vsaj enkrat ali večkrat na leto na daljše počitnice. Poleg tega gre tretjina Nemcev na krajši dvo- do štiridnevni potovanji. Zato je direktor tega inštituta dr. Hans Hans svetoval jugoslovanskim turističnim delavcem, da bi morali nemške turiste bolj vabiti tudi zunaj glavne sezone na krajše počitnice (spomladi, jeseni in pozimi na nemške turiste (večinoma pozbalmamo). Največ Nemcev potuje v domače (nemške) turistične ture – 31 odstotkov, na drugem mestu je Italija (12 odst.), na tretjem Španija (11 odstotkov), Jugoslavija je na šestem mestu, kamor potuje pet odstotkov nemških turistov (1,8 milijona, ne računajoč mlajše od 14 let). Januarja letos je še 9 odstotkov (4,5 milijona) Nemcev bilo tredišnji predpričan, da bo prišlo vsaj enkrat v naslednjih treh letih na počitnice v Jugoslavijo, seveda se lahko v letu dni ta želja hitro spremeni. Zanimiva je struktura nemških gostov v Jugoslaviji – 46 odstotkov jih je mlajših od 30 let, in 87 odstotkov mlajših od 40 let. Med vsemi je 44 odstotkov takih, ki so končali osnovno šolo in 56 odstotkov takih, ki so končali srednjo šolo. In kaj moti nemške turiste pri nas: politične razmere, hiperinflacija, alge, slaba preskrba, preporni kampi, nečistoča in tudi to, da turistični cilj ni prešten, da se nemški gost ne more kdo ve kako bahati s tem, da je bil na počitnicah v Jugoslaviji.

v takih trenutkih zelo prozorno, neučinkovito in zna dosegati celo nasproten učinek. Tako so in za primer poleti Nemci smejali Italijanom, ki so hvalili svojo »prelepo obalo« tedaj ko se je ob njej koplilo največ alg...

Zato bi lahko vsem slabostim navkljub (ki nikakor ne koristijo jugoslovanskemu turizmu) in kljub vsem prizadevanjem, da bi te slabosti odpravili, zapisali, da bi bilo mogoče podoba našega turizma najlaže sprebrniti, če bi državi uspel vsaj vrhločno takt »salto mortale«, kot uspeva večini zlahko evropskih držav. Ponudba neke turistične dežele je namreč lahko le toliko dobra, kot je dobra oblast oziroma družbeni red, ki vlada v tej deželi. Sele takrat bo lahko tu turist razumel, zakaj se je našemu turističnemu delavcu tako težko nasmehtiti, zakaj sprejema gosta kot nebotagatrega in zakaj je še toliko drugih trenutkov, ki na turista ne delujejo niti najmanjši sproščujoče oziroma tako, da se prihodnje leto odpravi raje drugam...

Boris Suligoj

Foto: Srdan Zimoljčić

PROGRAMSKI KONGRES SPD

Od Bad Godesberga do Berlina

Sedmi program v 130-letni zgodovini SPD vsebuje marsikaj, s čimer odgovarja na izzive novega časa. Žal v njem ni moč najti takšne opredelitve, ki bi socializmu po vseh katastrofah zadnjega časa in po mnogih starih, ki se v njegovem imenu kopajo v krvi, vrnila nekdanjo privlačnost.

O bčutka, da se kuje zgodovina, velika dvorana berlinskega mednarodnega kongresnega centra ne daje. Delno gre to na račun arhitekture – predstavnik vzhodnonemške socialnodemokratske stranke pripoveduje, da je potreboval pot ure, da je našel pravi vhod, ki kar sili k temu, da se dvorana sprevrže v pasivnega opazovalca dogajanja na velikem in bleščajočem svetiljenem zaslouju. Televizijski efekt pak. Drugi razlog je gora papirja, ki so jo delegati dobili v roke zadnji hip: sicer sistematično razdeljeno gradivo, iz katerega je takoj razvidno, kaj je plod tuhanja programske komisije in kaj so spreminjalni predlogi baze, toda teh predlogov je toliko, da je zadeva docela nepregledna in dvorana od poglavja do poglavja potrjuje tisto, kar ponuja programska komisija.

Kongresne aktovke iz jute

Trženje politike pa je tudi pri socialnih demokratih doseglo takšno stopnjo, da morajo delegati – in seveda domači in tuji gostje te zastopniki sedme sile – za prvi pogled opaziti, za kaj gre, če le imajo oči na pravem mestu. Potem ko bi nevedno kongresnega centra še v nedeljo zvečer utrjevali odikmalce, ne, kongresnih gradiv še ni (ob vseh drugih težavah je bilo treba zadnji hip predati poglavje o nemški politiki in osnutku programa), so v ponedeljek jutraj, ko se je zasedanje že začelo, pred dvorano končno pripeljali velike zabojnike, iz njih pa so jeli deliti aktovke z gradivi. Ne plastičnih, kot je bila navada doslej, marveč iz čiste, prave, neobavne jute. Ekologija, se je glasilo to sporočilo kongresnega trženja.

Novi temeljni program, imenovan tudi berlinski program, ne pomeni radikalnega konca programa, ki je bil leta 1959 sprejet v godesberski mestni hali v zelenem okolju godesberskega zdraviliškega parka. Z godesberskim programom se je SPD pred tridesetimi leti odrekla marksistični in razredni izključnosti ali povedano drugače, odrekla se je enotni vseobsegajoči ideologiji in izključni zvezi z razredom, ki se je po vseh socioloških ugotovitvah začel močno razslojevati. Tako je iz razredne postala sredinska stranka z ambicijami na levi strani političnega telesa, kjer so hitro začele nastajati nove skupine prebivalstva, usmerjene liberalno in socialno. S to programsko usmeritvijo je SPD konec šestdesetih let segla po oblasti, kjer je potem ostala dobro desetletje in brez dvoma odločilno oblikovala zahodnonemško družbeno in politično prizorišče zadnje četrtine dvajsetega stoletja, prav tako pa so odločilno vplivali tudi na razvoj evropskih in svetovnih odnosov.

Berlinski program ohranja osnovne usmeritve godesberskega programa: odločitev za demokratični socializem (in zastran tega se utegne razlikovati od slovenske demokracije, ki hoče biti socialna), odločitev za takšne temeljne vrednote, kot so svoboda, pravica in solidarnost, odločitev za pravno in

socialno državo ter končno odločitev za razvijanje obrambne moči države (s čimer se je SPD leta 1959 dokončno odrekla svojemu nasprotovanju ponovni obožestvi ZRN).

Tem izhodiščem dodaja berlinski program nekaj novih aktualnih sporočil. Gre za zahtevo po temeljni preobrazbi načina gospodarjenja tako, da to gospodarjenje ne bo uničevalo okolja, marveč ga bo ohranjalo; za zahtevo po izenačenju položaja moškega in ženske v vseh življenjskih okoliščinah; pa tudi za zahtevo po enakem obravnavanju dela, plačanega in neplačanega, to je po izenačenju dela (in pravice, ki izhajajo iz tega) v plačanem poklicnem življenju z neplačanim delom v gospodinjstvu ali pri negi ostarelih in nemočnih ljudi. Nekatere od novih problemov je moč reševati v nacionalnih okvirih, kot doslej; drugi so svetovni in jih je moč reševati samo v mednarodnih razsežnosti. Gre zlasti za preprečevanje svetovne ekološke katastrofe in ohranjanje naravnega okolja, v katerem je moč obstoj človeštva; za premoščanje propada med industrijskim Severom in nerazviti Jugom, prepada, katerega posledice se gajo, kot priča požgalstvo tropskih gozdov, tudi na področje svetovne ekologije; ter seveda za zagotavljanje takšnega miru, ki se bo vse bolj opiralo na kopičenje orožja in blokovska neravnovesja ter vse bolj na politično dogovarjanje in vzajemne interese.

Plan je spet pogorel

Kar zadeva osnovno gospodarsko usmeritev, berlinski program prevzema osnovno smernico iz godesberskega programa, ki je sprejel tržna merila, državni intervencionizem pa le v tolikšni meri, kolikor je to neizogibno. Ta del predkongresne programske razprave je bil brzokone teoretično pa tudi politično zanimivejši, tako zaradi samega vprašanja, kakšno naj bo v socialnodemokratski politiki razmerje med trgov in državnim poseganjem, kot tudi zaradi iz te razprave izhajajočega vrednotenja državnega poseganja in vloge državne oblasti v socialnodemokratskem konceptu. Levo krilo, kjer je bil najglasnejši strankin marksistični teoretik von Oertzen, se je zavzemalo za ostrejšo politiko državnega dirigizma, vendar pa je bilo v polemikah potisnjeno v hudo defenzivo; dogodki na Vzhodu, ki vse bolj prisega na merila svetovnega trga in ki se odreka »planu«, mu niso šli na roko in Von Oertzen se zadnjega kongresa ni udeležil, ker so ga menda mučili železničniki. SPD tako tudi v novem programu ostaja pri starem reku: toliko trga, kolikor je le mogoče, in toliko državnega poseganja, kolik-

kor je nujno. Drugi del te iste razprave se je nanašal na vlogo države in konceptu socialnodemokratske gospodarske politike. V značilni konstataciji, v kateri ima kapital pač oblast nad kapitali, razredne stranke pa imajo v političnih sistemih, v katerih je politično organiziranje delavskega razreda dopuščeno, možnost, da si vsaj začasno osvojejo državno oblast, je bil prav prevzem vladne tista razpoka, prek katere je levica lahko dobila vpliv na državno gospodarstvo. Od tod tudi »etati-izem«, ki je že malodane od začetka tega

stoletja tako navzoč ravno v socialni demokraciji. Tudi z novim programom se socialna demokracija ne odreka temu vzvodu – nasprotno: veliko razmišlja o tem, kako bi ga lahko uporabila tam, kje kapitali v vse večjih količinah uhajajo v nenadzorovano nagnacionalno sfero in od tod prizadevanje PSD, da bi Evropski parlament dobil v Evropski skupnosti širša pooblastila, – vendar pa je v večji meri odpiral tudi vprašanje tako imenovane obratne demokracije (in tovarniških obratnih) in oblik participacije, ki naj bi postala v ZRN

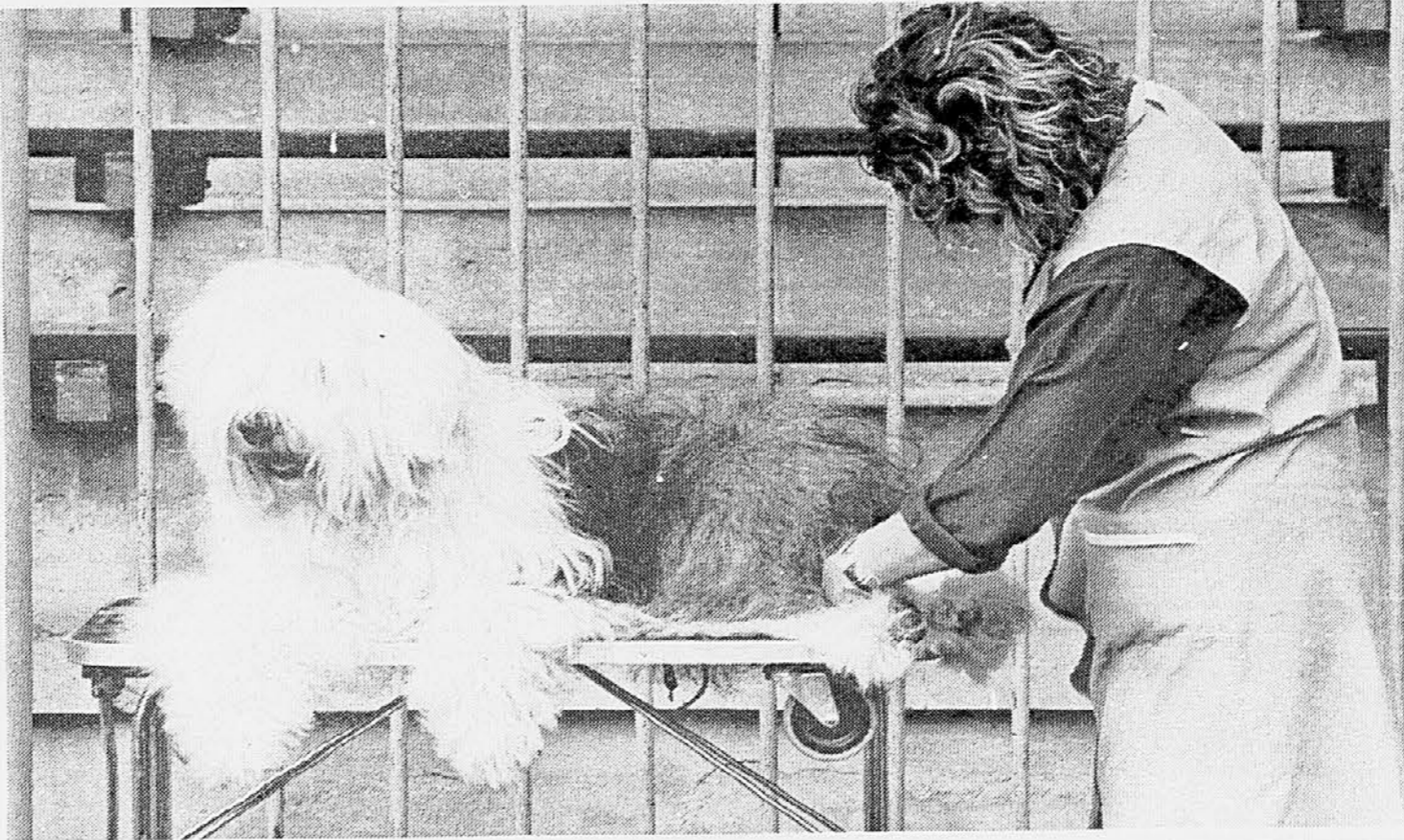

Foto: Bogo Crn

Marjan Sedmak

KAJ VEDO AMERIČANI O NAS

Predsednik Jugoslovaške je Milošević

Zaradi »mitinga resnice« in srbskega bojkota si je Jugoslavija v ameriškem medijskem prostoru končno le izborila nekaj več prostora. Videti je, da so Američani le ugotovili, da se v Jugoslaviji spopadeta dva koncepta – in da sta problem zlasti »srbski nacionalizem in Milošević«.

in ker sta veselili sedaj lepo dogovorjeni, kako urejati stvari po Evropi, jima zagotovo ni prav nič do tega, da bi poleg vzvalovane Vzhodne Evrope in nastajajočih združenj Nemčije dobili na grbo se problem ostankov razpadle Jugoslavije. Prav zato je brzokone kar iskrena nedavna uradna izjava ameriškega zunanjega ministrstva, v kateri to pravi, da je »močno zaskrbljeno nad stanjem v Jugoslaviji, in da ZDA podpirajo enotno in federativno Jugoslavijo«. Ker so zahodni analitiki ugotovili, da je naša zvezna vlada pravzaprav še edina preostala zvezna institucija, ki deluje še kolikor toliko neokrnjeno (o našem »zablockiranem« državnom predsedstvu si pač ne delajo iluzij), Washington tudi izraža posebno podporo »zvezni vladi Anteje Markovića in njegovim reformskim prizadevanjem«.

Česa več kot verbalne podpore naši vladi in Markoviću Zahod verjetno tudi ne more dati. Potem namreč, ko izjavijo, da podpirajo celovito in federativno Jugoslavijo – nas lahko samo še gledajo, opazujujo. Kdo vse nas z ameriške strani pravzaprav opazuje, je težko reči. Brzokone to ne nekaj ljudi v State Departmentu, ki morajo to pokličeno opravljati, in ljudje v specializiranih službah, ki imajo različne naloge. Morda na nas kdaj pa kdaj (vendar strogo neuradno) pomisli tudi namestnik zunanjega ministra Lawrence Eagleburger, ki je bil nekoli veleposlanik pri nas in tudi sicer pozna naše posle v ZDA. Toda Eagleburger se sedaj poleg rednih del ukvarja predvsem s koordinacijo pomoči Poljski in Madžarski. To dodatno skrb mu je nedavno tega naložil na pleča predsednik Bush.

Kaj bi z nam?

Potem je tu še ameriški tisk. Vsi pomembnejši časopisi v glavnem opozarjajo na nevarnost

srbskega nacionalizma in ambicije Slobodana Miloševića. V zadnjem času sta o tem pisala predvsem Wall Street Journal in Christian Science Monitor. (Zadnji, ki je kaj pozitivnega napisal o Miloševiću, je bil Baltimore Sun oktobra letos. V njem je kongresna poslanka iz Marylanda Helen Delitch – Bentley napisala vse lepo o Srbiji in Miloševiću in vse grdo o albanski separatistih.) Wall Street Journal v eni izmed svojih zadnjih števil ugotavlja, da bi Slovenijo lahko postavili poleg Madžarske, Srbije pa na takšno pot, kakršno ubira Rumunija. Christian Science Monitor pa na splošno svari pred pohodom srbskega nacionalizma. Da nas ti časopisi spremljajo bolj nalučno kot pa dosledno in bolj površinsko kot pa natančno, kaže že dejstvo, da se je prav ugodnemu Christian Science Monitorju zapisalo, da je Slobodan Milošević predsednik Jugoslavije. Casopis je kasneje objavil popravek, v katerem je pravilno zapisal, da je predsednik našega državnega predsedstva dr. Janez Drnovšek. Toda tudi v popravku je prišlo do napake, kajti časopis je o Drnovškem zapisal, da je hkrati tudi predsednik Slovenije.

Kar zadeva Jugoslavijo kot državno in politično tvorbo, niti uradna niti medijska Amerika ne vesta natanko, kaj bi z njo. Ko je bil Ante Marković oktobra na obisku v ZDA, ga je po ramenih potrepala vsa prva garnitura

zvezne administracije od predsednika Busha, zunanjega ministra Bakerja in obrambnega ministra Cheneyja (v Pentagonu so mu uprizorili celo manjšo parado) navzdol. »Podpiramo vas in vaše reforme.« so govorili vsi po vrsti, naš premier pa je tudi vsem po vrsti razlagal, kaj vse smo že in kaj vse še bomo postorili v Jugoslaviji. Toda niti obisk niti bodrilno trepljanje in spodbudne besede niso spremenili položaja v Jugoslaviji.

Američani te dni spet gledajo na nas kot na čudo, ki »tam nekje med Madžarsko in Rumunijo« s svojimi tribalističnimi vojnamimi grozi, da iz Balkana napravi »Balkan« in tako poruši vse, kar je bilo s tistim znanim fifty-fifty sklenjeno na Jalti.

»Tvegano območje«

Iz ekonomskega zornega kota Jugoslavija v odnosih z ZDA seveda tudi ne kotira viso-

ko. Blagovna menjava je letos znašala v obeh smereh približno toliko, kolikor so ameriški otroci porabili za božične nakupe, se pravi, nekaj več kot milijardo dolarjev. Da je skromni podatek še klavrniji, priča tudi dejstvo, da je ta menjava letos za kakih osem odstotkov manjša od lanske.

Na nedavnem posvetu ameriško-jugoslovankega ekonomskega sveta v New Yorku je bilo sicer slišati precej spodbudnih besed o ameriško-jugoslovansem sodelovanju in odnosih. Predstavnik zunanjega ministrstva in direktor oddelka za Vzhodno Evropo in Jugoslavijo James Swihart je s konstruktivnimi besedami orisal »jugoslovanke-ameriške odnose v spreminjajoči se Evropi«. Vendar pa je tudi poudaril, da »močne pozitivne težnje v državah Varšavskega pakta, na primer na Madžarskem in Poljskem, postavljajo sedaj Jugoslavijo v bolj kritično luč in jo tako

gledajo celo tisti, ki so ji med vsemi ameriški- mi opazovalci najbolj naklonjeni. To je naravno prilaganje spreminjajočemu se mednarodnemu okviru, vendar to nikakor ne pomeni nekakšnega »protijugoslovankega po- četja« ... Jugoslavija, ki se je nekoli edina v Evropi postavlja kot izziv sovjetskemu modelu, je sedaj, na srečo, dobila vrsto temkic ...

Kot je povedal Swihart, je bilo v Jugoslaviji v prvih desetih mesecih letos registriranih petnajst novih ameriških skupnih vlagan (joint ventures), kar je veliko povečanje v primerjavi s skupnimi vlaganji v prejšnjih obdobjih.

Toda tudi ta vlaganja so previdna tipjanja v neznanu. Medtem ko velika ameriška podjetja (na primer General Electric) kar tekmujejo med seboj, katero izmed njih bo prvo vlagalo na Madžarskem, Poljskem ... pa Jugoslavija še vedno velja za »visoko tvegano območje«. Za vsako vlaganje ali transakcijo jamstva naših bank ne zadostajo; potrebne so super garancije, kajti naše notranje razmere nikakor niso privlačne in varne za tujega poslovneža. Če pa je temu dodan še podatek o naši hiperinflaciji, so bojzani še toliko večje.

O tem, kako gleda na jugoslovankego gospodarstvo, je na posvetu govoril tudi predstav-

nik iz evropskega oddelka mednarodnega denarnega sklada IMF Jan van Houten. Potem ko je izrazil optimistično voljo IMF, da z Jugoslavijo doseže nov stand-by sporazum (pogajanje še vedno trajajo, sporazum pa bo lahko podpisan kvečjemu šele prihodnje leto), in da so prizadevanja jugoslovanke vladne skladne s tistimi, kar podpira tudi IMF, je van Houten dejal tudi naslednje: »Pogosto me opozarjajo, da se ekonomske razprave v Jugoslaviji v tem zadnjem desetletju niso kaj prida premaknile naprej. In res, ko sem v naši dokumentaciji prebral opis ekonomskih reform v Jugoslaviji v minulih letih, je bil ta precej podoben tistemu, kar slišimo tudi danes. To seveda daje podlogo za razne nekonstruktivne komentare dolgoletnih opazovalcev razmer pri vas. Hkrati pa to omogoča tudi zdravo dozo realizma in previdnosti, ko ocenjujemo sedanja prizadevanja za ureditvenje sistemskih sprememb v Jugoslaviji. Sklad pozdravlja in podpira te pobude. Vendar pa smo jugoslovanke vlado opozorili, da se sistemske reforme ne morejo obdržati v ozračju visoke in nestabilne inflacije ...

Nikomur na posvetu tudi ni šlo v glavo, kako to, da pri nas še vedno ne zapiramo nerentabilnih tovarin in kako to, da banke še naprej s posojili podaljšujejo njihovo vegetiranje. Tega preprosto ne razumejo.

Kakor Američani tudi ne morejo doumeti, kako sploh se lahko poslujemo s svetom, ko pa doma z bojkoti razbijamo lastni trg. A, kot pravijo, nobena stvar ni čisto zanj. Mogoče je tudi v našem primeru kaj koristnega in poučnega. Kar bo seveda verjetno kmalu jasno.

Mitja Meršol

POHOD KAPITALA NA VZHOD

Hladna vojna je bila boljša

Rada imam perestrojko, ker je odprla ruska vrata tujemu kapitalu, je pred časom izjavila Margaret Thatcher, ki sicer sodi med tiste zahodne politike, ki ob rušenju berlinskega zidu ostajajo hladni, češ, počakajmo, kaj bo iz vsega tega nastalo.

sredni vključitvi šesterice iz proste trgovinske cone so se izognili s formulom o skupnem evropskem gospodarskem prostoru, zdaj pa v ta prostor vdirajo države, ob katerih se je hladnokrvni Anglež še pred nekaj meseci samo prizanesljivo nasmejal, če ste mu omenili, da bodo nekoli zaprosile za članstvo v evropskem evropskem gospodarskem klubu. Kakšen skupni dom bo torej Evropa? V več nadstropjih? Bo to vlemesto z bolj ali manj elitnimi predmestji? Evropa različnih hitrosti ali koncentričnih krogov?

Gospodarsko zavezništvo med ZDA in SZ?

Pomisleki, s kakršnimi se glede pomoči in gospodarskega sodelovanja z novimi demokratičnimi na evropskem vzhodu ubadajo Američani, sodijo pravzaprav še vedno v arzenal blokovskega, hladnovejnega razumevanja moči in varnosti. Dvomljivo oziroma jastrebi v ameriški administraciji razmišljajo takole: na Vzhodu, predvsem v SZ, bodo

opravili kozmetične olupšave sistema, nato bodo skozi na pol priprta stranska vrata zvalili v državo naš kapital in vrata spet zaloputnili. Režim se bo regeneriral z našo pomočjo, ravnotežje moči bo spet podrt, zavrtela se bo obojevalna spirala ...

Na drugi strani pa je v ZDA najti povsem nova in zelo velikopotezna razmišljanja, vse do tistega, kar ponuja John Erwin Mroz, eden najvidnejših ameriških strokovnjakov za vprašanja evropske varnosti: med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami ni izključeno gospodarsko zavezništvo proti naraščajoči globalni moči Japonske in (združene) Nemčije.

Za takimi ocenami se seveda skriva nova globalna gospodarska aritmetika. Združena Nemčija bi imela gospodarski in človeški potencial za dve Franciji, nemški in japonski gospodarski stroj bi bil enakovreden ameriškemu in sovjetskemu skupaj, ES in sedanje članice SEV bi odtehtale veliko zavezništvo v Pacifiku med Japonsko in ZDA.

Skupaj s še do večer nedotakljivimi glavami mednarodnega komunizma torej kot domine padajo tudi stari koncepti. Morda najmanj obremenjeno in najbolj pragmatično gledajo na vso stvar Japonci.

Popuščanje napetosti znotraj blokov

Popuščanje napetosti med blokoma, pravijo, dopušča rahljanje vezi tudi znotraj blokov. To pa pomeni, da lahko zahodne države oblikujejo samostojno gospodarsko strategijo do vzhoda, pač vsaka v skladu s svojimi interesi in možnostmi. Japonsko stališče je logično, računanje pa preprosto. Potrebni so ji novi trgi za izvoz tehnologije in blaga široke porabe. Stari trgi so zasičeni in postajajo soravniti do japonskega blaga. Nove trge je treba šele pripraviti. Japonske banke in vlada se že nekaj let pripravljajo za veliko reciklazo zunanjegospodarskih finančnih presežkov v azijske in latinskoameriške države v razvoju. V Tokiju govorijo o Marshallovem načrtu za države v razvoju. Toda zakaj ne bi Marshallova načrta pripravili najprej za Vzhodno Evropo? Solidarnost in humanost na stran, poskusimo o ekonomskih učinkih prve ali druge variante. V Vzhodni Evropi je že dokaj razvita prometna in industrijska struktura, stopnja izlozbraze in usposobljenosti delovne sile je zelo blizu zahodnoevropski, vsekakor

pa visoko nad tisto v državah v razvoju. Japonska bi s prihodnom na vzhodnoevropski trg dosegla dve stvari: povečala bi prodajo svojega blaga in se povsem približala strankemu vhodu na trg ES, kakršen naj bi bil po letu 1992.

Kdo bo zmagovalec in kdo porazenec?

Karte v Evropi se torej mešajo na novo. Kdo bo zmagovalec in kdo porazenec, je v času, ko se čez noč kaznujejo grehi, storjeni pri »socialistični preobrazbi družbe«, nemogoče napovedati. Ali, kot je dejal ameriški diplomat Lawrence Eagleburger: »Hladna vojna je bila boljša.« Vsekakor je bila preglednejša!

S kakšnim vložkom in s kakšnim upanjem na dobitek v tej novi evropski igri nastopa nesrečni Balkan in seveda Jugoslavija? Na eni strani je seveda izpuhtel kapital, ki smo si ga pridobili za zasluge pred socialistične države, ki je Zahodu odprla svoje meje in svojim državljanom naredila življenje znosnejše. Po štirih desetletjih in pol dobovajo države srednje in vzhodne Evrope spet svoje pravo, staro mesto na geokonomskem zemljevidu celine. Ob tem se seveda tudi Balkan vrača tja, kjer je bil nekoli. Na drugi strani pa koncentrični krogi, kakorkoli bi jih že kdo risal po evropski celini, slej ko prej opozlajo tudi naše kraje. Medtem ko se je zamisel o članstvu Jugoslavije v ES še pred dnevi zdelangleški gentlemanu vredna kvečjemu prizanesljivega nasmeha, se danes voditelji evropske dvonanestricne pogovorarje o morebitnem jugoslovansem pridruženem članstvu. Zdi se, da zdaj, ko cela Evropa išče novo podobo, za posamezno državo prav noben cilj ni previšok. Treba si je le močno in iskreno želiti.

Andrej Poznič

POGOVOR Z MAKEDONSKIM PISATELJEM

Ustvarjanje in jok v puščavi

Pavlovski je ustanovil eno najuspešnejših založb v naši državi. Mislo, kjer so v njegovem uredništvu objavili kakih 50 naslovov del iz slovenske književnosti, tako klasičnih kot sodobnih. Misla je menda edina založba, ki ne dobi niti dinarja posojil, ki ne posluje z menicami in ki svojim avtorjem plačuje več, kot je določeno z družbenim dogovorom o višini honorarjev. Neka anekdota zelo dobro izraža vztrajanje Pavlovskega in Misle pri absolutni neodvisnosti, tako materialni kot programski, pa čeprav bi jih kdo imenoval center odtujene moči. Uredniki Borbe so reprezentativne prostore Misle (na stenah visi najboljša zbirka sodobne makedonske umetnosti) razglasili za »suvereno firmo«. Založba je ustanovila tudi makedonsko književno fondacijo, za katero je prispevala ustanovitveni kapital, makedonskim pisateljem pa je v času njihovega jubileja poklonila (knjižno) zbirko. Misla je tudi edina makedonska ustanova, ki vztraja pri vsakotnih natečajih za najboljši roman, njene nagrade pa so celo v času hiperinflacije zelo privlačne.

Naravno je začeti pri tem, saj Misla navsezadnje izdaja knjige. Nedavno ste na skupščini Društva pisateljev Makedonije izjavili, da je izdati knjigo danes pravi podvig. Bi lahko to podrobneje pojasnili?

Razmere, v katerih delamo, ne obetajo nič dobrega. Niti potem, ko knjiga izide, ni jasno, kaj naj bi z njo storili. Knjižni trg ni isto kot trg pšenice – družbenega porabnika ni, saj tako imenovane ljudske knjižnice novih izvodov že zdavnaj ne sprejemajo več. Skromni šolski dinar je namenjen zgolj in samo šolskemu branju oziroma klasični, združenosti za knjigo ali nasploh za kulturo, natančneje povedano, ne vedo, kateremu problemu naj bi dala prednost. Makedonske založbe so bile še pred kratkim usmerjene k zasebnemu kupcu in sivoski pomoči, sedanje težave pa so že zaostrile do neznanosti. Zasebni bralec je postal hudo reven, nenormalno visoka inflacija pa je uničila učinek t. i. družbene podpore. Kaj je treba delati, ne vem, toda menim, da okoliščine nikjer v Jugoslaviji niso rožnate; tam, kjer je osebni standard višji, so realneje izražene in večje tudi družbene potrebe. Misla še vedno uredništvuje nekakšno izdajateljsko kontinuiteto, pač po zaslugi svojega minulega dela. Učinkovito delo, zavirljiva produktivnost dela in strogo nadzorovanje stroškov – vendar za kakovosten obstoj to ne zadošča več. Kriza bo zahtevala visok davek od vseh založniških podjetij, škoda pa bo občutna vsa skupnost. Če naj bo to kakšna tolažba, naj še povemo, da se bo Misla založniški dejavnosti odpovedala zadnja v Makedoniji – borila se bo do zmage ali poraza.

Kaže, da položaj v makedonski kulturi ni niti za las boljši. Nedavno so na prvem zboru kulturnih delavcev Makedonije sklenili, da je treba izdelati nacionalni kulturni program. Kaj je kultura in se zlasti literatura storila za uveljavitev makedonskega naroda, se ve. Ali se je torej mogoče do kulture vesti tako, kot to počnemo danes?

Makedonska kultura je predrago plačala svoje zakasnelo dozorevanje in ne vem, kako se bo približala razvitejšemu svetu. Nacionalnih institucij ni bilo težko ustanoviti, težje pa je bilo zadovoljevati realne nacionalne potrebe v kulturi. Nezadovoljstvo prihaja iz napačne zastavljenosti institucij, ki so bile ustanovljene z dekreti, namesto da bi nastajale hkrati z naravnim razvojem kulture. Nespametno so zapravljali denar neznanega izvora in izvajali odtujeno kulturno politiko, pri čemer pa niso financirali programov, temveč birokratske ekipe. Danes se lahko zatekamo k izgovoru, da vsaka šola nekaj stane, toda ali smo se iz tega res kaj naučili? Ne verjamem. Tudi danes vztrajajo, da se mora kultura povezati z državo oziroma s proračunskih denarjem, namesto da bi zahtevali, naj se vključi v živo tkivo produkcijskih odnosov, da bi torej postala potreba slehernega, ne pa njegovo breme.

Poleg tega me pogosto obhaja misel, da makedonska kultura in makedonski narod še vedno nista skupaj. To je boleče spoznanje, celo če je zmotno. Predstavljajte si paradoks: v Makedoniji imamo največji pesniški festival na svetu, po drugi strani pa za najboljšo pesniško zbirko še vedno ne moremo najti niti sto kupcev! Kolikšna je bila rododarnost močne naciokracije za režijo slavlja s petjem in igranjem na eni in kolikšna brezbriznost za izboljšanje kulturnega okolja na drugi strani. In pesniški festival poteka v občini, ki ima največ nepismenih! Če bi šlo samo zanj, bi ga varovali in razkazovali kot ljubljenska, toda v makedonski kulturi je bilo veliko napačnih investicij, zato imamo danes toliko škodljivih posledic. Stevilne kulturne

institucije čakajo na državni denar, čeprav se ne ukvarjajo z dejavnostjo posebnega družbenega pomena. Za nove pobude ni prostora. Tako stanje se je zaostrilo prav do nekakega ljudozvestva. Pomanjkanje denarja je združilo vse in zdaj objokujemo svojo mračno usodo. Ne vem, kako bomo ločevali bolno od zdravega.

Kaj bi morali torej po vašem mnenju storiti za izboljšanje razmer?

Potegniti bo treba ostro mejo med makedonsko umetniško ustvarjalnostjo in makedonsko splošno kulturo, med kreativnostjo in recepcijo. Vzemimo na primer naše pisatelje. Kot izvirne ustvarjalce jih niso nadzorovale ne državna birokracija, ne založniške in časopisne hiše, praktično niti ideologije, in zato so dosegli bleščeče rezultate. V nasprotju s kulturnimi institucijami, ki so se hranile iz vladnih skladov, ker so deklarirale programe, ki jih niso uresničevale, so pisatelji ustvarjali dela na svoje stroške. Tako so ohranili rela-

tivno neodvisnost in zdaj se lahko pohvalijo, da se v njihova dela ni investiralo, ne napačno ne pravilno. Razume se seveda, da eksistirajo kot dupleksi, tako kot povsod v Jugoslaviji. S svojimi deli si ne morejo zagotoviti niti socialnega minimuma, zato se preživljajo z dejavnostjo v kulturi, informatiki in prosteviti. Kot ustvarjalci izražajo stoicizem, kot kulturni delavci se vključujejo v splošno svino. Politične naciokracije so skrojile strogo nadzorovane kulturne institucije, ki so zdaj odvisne od oblasti in imajo negotovo prihodnost. Zdaj preživljajo skupno in najglobljo krizo. Dobili so, kar so hoteli. To morajo prenašati do neznanosti! Umetniška ustvarjalnost ni padla v to past, vsaj ne v svoji estetski razsežnosti; ustvarjalci so lahko na svojo etiko celo ponosni. Kar se tiče osvajanja ustvarjalnih svobod, stvar ni taka, da bi jo lahko pohvalili. Že veliko pravih ustvarjalcev zdaj objokujejo, da niso bili v poziciji z uradno politiko, da niso zahtevali maksimalne ustvarjalne svobode. Avtencenzuro opravičujejo z neizogibno socialno odvisnostjo, kar pa je slaba tolažba: pravi ustvarjalci so zaradi svojih idealov tudi lačni. Jugoslovanska praksa je za ustvarjalce dober nauk – njihova realna pozicija je v poziciji, še zlasti zato, ker oblastem ne dolgujejo skoraj nič, ker njihova dela živijo avtonomno življenje.

Makedonski pisatelji zadnje čase vse bolj jasno kažejo skrb za svoj narod, kar delajo bodisi zaradi posameznih pojavov v državi bodisi zaradi rojakov v sosednjih državah. Kako gledate na vse to?

Skrb makedonskih pisateljev za usodo njihovega naroda se je začela že pred več sto leti, ko so napisali več pomembnih del v izvirnih narečjih. Po tistem se je zgodovina z Makedonci surovo pograla, ker jim je kot narodu pretrgala razvojno kontinuiteto. Sledili so znani anahronistični balkanski procesi – asimilacije, prilasčanje in genocidi. O usodi makedonskega naroda so bila napisana lepa dela, vendar v drugih jezikih. Zdaj se ne bomo spuščali v ta tako zelo travmatizirani prostor, temveč se sprašujemo, za čigava dela gre. Sodobni makedonski pisatelji so si prizadevali za odpravo diskontinuitete – z deli, pa tudi s celotno dejavnostjo so izrazili zaskrbljenost za usodo svojega razkosanega naroda. Ni se lahko borili za elementarno narodnostno pravičnost, še zlasti če imajo gluhe sosedje.

Olga Kacjan, ki je dobila letos Severjevo nagrado, do nedavnega ni imela hiše, kjer bi jo šteli za svojo; da bi lahko rekla, sem članica tega in tega gledališča. Aprila letos je v Slovenskem mladinskem dobila svojo prvo redno zaposlitev.

Nič nima zoper institucije, je govorila, izogiba pa se tistih, zaradi katerih so institucije lahko mračne in grde.

Pred petnajstimi leti, ko je dobila zlato ptico, je bila slepa Katica iz Stigilčeve Povesti o dobrih ljudeh, in nič drugega kot Katica. Navdušenje in vzhicenje nad njenim ožotnim, angelško trpečim obrazom, nad njeno igralško zadržanostjo – kot je obraz nepremičen,

Božin Palovski (1942) je za šest romanov dobil sedem visokih republiških in zveznih priznanj. Pri nas in v tujini so ga prevajali od prve knjige Miladin od Kine (Miladin iz Kitajske) do zadnjega romana Vrak'anje vo skaznite (Vračanje v pravljice).

Roman West Aust, ki je v prevodu izšel v Nouvel Observateurju, so ocenili kot »močno in pravo delo o tem, kako se življenje s strašno nepredvidljivostjo spreminja v dejanje«.

Le Monde ga je imenoval »pisatelj velikih selitev«, Le Matin pa »makedonski Steinbeck«. V slovenščini so izšli romani Na prepihu, West Aust in Rdeči hipokrit.

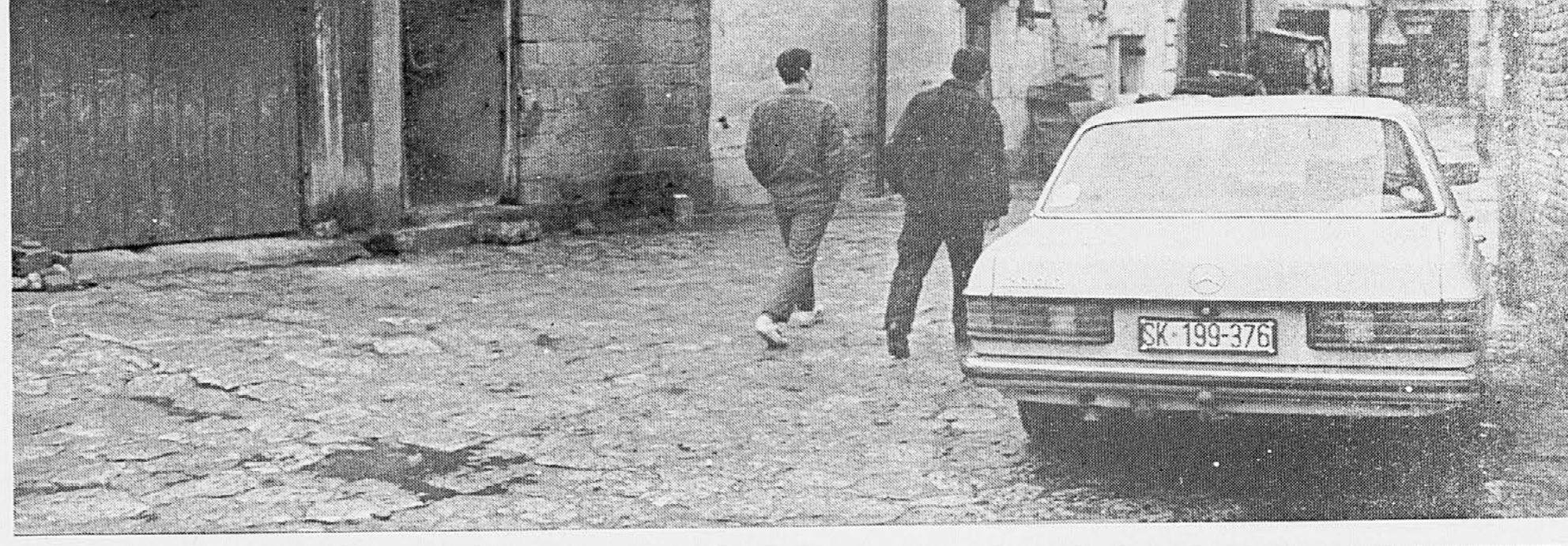
Pisatelji bodo po mojem mnenju v bitki za narodno emancipacijo sicer zmagali, toda trgovci in gospodarstveniki lahko izdajo celo tako svete stvari, kakršna je jezik. V makedonskem nacionalnem prostoru potekajo nesklajani procesi. Če verjamete ali ne, toda resnica je, da obstajajo velika podjetja, ki svoje izdelke opremljajo z napisy v drugih jezikih, svojega pa se izogibajo. Proti temu se pisatelji ne morejo uspešno boriti, čeprav bi morali zahtevati ustavno varstvo.

Zadnja leta so se v podobnih vlogah znašli tudi makedonski izseljenci. Zdi se, da so celo podjetjeji od naše diplomacije, ko gre za pravice Makedoncev v Grčiji in Bolgariji. Kaj mislite o tem?

Pojav makedonske emigracije pri nas ni dovolj osvetljen. Ze samo dejstvo, da živi zunaj SR Makedonije približno prav toliko Makedoncev kot v njej, nas sil v kočljiva razmišljanja. Izseljenci so se že od nekdaj aktivno borili za dokazovanje makedonske resnice, vendar so bila obdobja, v katerih se je uradna jugoslovanska politika od njih distancirala, in druga, ko je bilo obratno. Makedonsko vprašanje se je zastavljalo samo načelno in vljučnostno. Naša Jugoslavija je v petdesetih letih, ko je grški kralj izvajal najhujši genocid nad slovanskim makedonskim prebivalstvom, vztrajala pri tradicionalno dobrih odnosih z njegovo državo. Hinavščina se je stopnjevala do nezasišanih razsežnosti – ta

gobja folkloro in druge tradicije, so bila ustanovljena v tujini in tudi knjige so tiskali v čezoceanskih državah že zdavnaj pred ustanovitvijo republike Makedonije. O nostalgiji in narodnostnem boju ne bomo govorili. S starejšimi izselenci so sosednje balkanske države pogosto propagandno manipulirale.

Današnji mladi izseljenci makedonskega rodu so zelo izobraženi in vedo, na katere naslove se morajo obrniti zaradi uresničevanja človekovih pravic. Peticij in memorandumov ne pošiljajo samo v Strasbourg, temveč tudi v New York. Zelo so aktivni in učinkoviti. Na svoje veliko veselje v novih domovinah in tamkajšnjem multikulturnem življenju, uživajo vse narodnostne pravice, tako, da lahko delujejo z neodvisnih izhodišč. Grška in bolgarska diplomacija se takrat, ko gre za makedonsko vprašanje, jugoslovanske diplomacije prav nič ne bojata, temveč teh institucij in organizacij, ki ne sklepajo kompromisov. Žal pri nas v preteklosti ni bilo iskrenega razumevanja za te aktivnosti. Makedonsko vprašanje se je zastavljalo samo načelno in vljučnostno. Naša Jugoslavija je v petdesetih letih, ko je grški kralj izvajal najhujši genocid nad slovanskim makedonskim prebivalstvom, vztrajala pri tradicionalno dobrih odnosih z njegovo državo. Hinavščina se je stopnjevala do nezasišanih razsežnosti – ta

SEVERJEVA NAGRAJENCA

Ljubo na odru, kdor ga ima

Stane Sever je bil gledališče samo. Ne katerokoli gledališče, ampak osrednje slovensko gledališče. Se pravi, če bi se Drami bognejdaj kaj hudega zgodilo (lahko bi jo pobralo v potresu), bi ljudje izgubili kvečjemu hišo – hram, ne bi pa ostali brez gledališča. Stane Sever jim je s svojo navzočnostjo to zagotavljal.

Ko se je v nedvomno veliki človeški stiski odločil, da bo, kar zadeva njega samega, »zrušil to gledališče – ga srditi in potrj za zmeraj zapustil – ljudem niti na misel ni prišlo, da bi ga bojkotirali tudi oni. To je bila neljalnost, nesolidarnost in nevaležnost, s katero je Stane Sever moral računati. In tudi je. Če bi pričakoval, da mu bo obstvno sledilo v stekleno celico, v katero se je ves čr zaprl, bi s svojim gledališčem enega ostal

kratkotrajna sreča, ki se poslovi skupaj z gladkosti obraza. Svojo pot od gledališča do gledališča je ubirala že, ko je bila še med »dobrimi ljudmi«. Dogovarjala se je z Mestnim, razmišljala, ali se ne bi ponudila tržaskemu gledališču, in hitela s studijem.

Pri štiriindvajsetih je v nekem intrjuvju rekla, da dobrega igralca lahko odkrijejo, ko ima ta že štirideset let. Njo so odkrili pri dvajsetih. In od takrat, tako se zdi, je neutrudljiva: od režiserjev in občinstva nenehno terja, da jo znova in znova odkrivajo.

Gledališča, med katerimi je potovala, dokler se ni ustavila v SMG (najbrž ne zato, da bi si oddahnila), so bila zvečne umrljiva, predvsem pa brez obišja zidov.

Procesa, ki se je skušal naseliti v Vodnikovo domačijo, ni več. Scipioni so se ugonobili sami, vsejugoslovanski KPGT je samo se spomin na »enoti gledališki trg«, le Koreodrama, ki se je rodila z Agatho in Salomo, prerašča v (duhovno) institucijo.

S temi krhkimi in preplašenimi, zmeraj malce osuplimi obrazi je zmeraj tako, da so navznoter obloženi z usnjem. Olga Kacjan svoje obličje še zmeraj zavija v spokojno zamišljenost in zna biti tudi danes nedotakljiva in ranljiva kot Katica; dekletce, ki je kar klicalo po zaščitnikih in varuhih. Le besede, ki jih govori (z odra), lahko zdaj tudi sikajo in prizadenejo; česar prej niso »počele«. Pač, imela je stiske, tudi ljudje zunaj gledališča vedo zanje. Takrat ni mogla igrati. In kadar se ji je to dogodilo, vsi niso bili pripravljeni počakati, da spet najde ravnovesje.

Janez Škof, ki je dobil enako nagrado kot Kacjanova, je lahko vse: traged, norček, ljubimec, »preciozen« zapeljivec, zagrenjenobaben bivši partizan, fellinjevski sultan

s Šeherezadinega dvora. Preden je prišel v Mestno gledališče ljubljansko, je igral v Novi Gorici.

»Širša« publika ga je prvič videla na enem od novogoriških gledaliških srečanj, in sicer v vlogi, ki je »trajala« minuto, dve. V zadnjem prizoru Turinjevega Lova na podgane je namreč na prizorišču pojavil mladenič, ki se je vzhiceno zazrl v dalj in rekel nekaj takega kot »glej jo«. Namreč podgano. In to je bilo dovolj.

Pozneje se je vrnil k študiju. V javni uprizoritvi četrtega letnika je odigral Gospo v Genetovih Služkinjah. V Severjevih časih in njegovih Shakespearih bi si ga človek zlahka predstavil kot Pucka v Snu kresne noči. In po vsem, kar je doslej že odigral, bi se spodobilo, da bi postal tudi Hamlet; z njim bi občinstvu pripravil novo presenečenje.

Škofa morda spremlja sreča na odru, za njim mu naključja kar naprej režirajo smolo. Nagrade, za katere se zdi, da ne bodo mogle mimo njega, v zadnjem trenutku spremenijo smer... No, Dnevnikova ga je »zadelala«, in ko jo je sprejmal, se je zdelo, da ga to dejstvo naravnost zabava.

Olga Kacjan je po petnajstih letih stopila v gledališče, ki jo je vzel za svoje. Takšnega »statusa« ji namreč tisti, pri katerih je igrala doslej, niso mogli zagotoviti. Njene vloge bodo zdaj vidneje, pomembnejše že zato, ker bodo »zbrane« na enem mestu. Janez Škof bo, tako daj slutiti njegova Šeherezada in še kaj, nemara še naprej preskušal druge odre (v Heliosu je telovadil po mreži).

Gledališče je tam, kjer je igralec. Je mislil tudi Stane Sever.

Vesna Marinič

CAMPUS IN KRITIČNI INTELKTUALCI

Dve plati raja

Campus kot ekskluzivni prostor intelektualne aktivnosti omogoča s svojo idilično lokacijo na mestnih obrobjih tisti mir in sproščenost, ki nedvomno odločilno vplivata na ogromno znanstveno produkcijo, po kateri slovjio ameriške univerze, saj se profesorjem in znanstvenikom ni treba ubadati z banalnimi zadevami »vsakdanjega življenja«. Še več, njihovo »vsakdanje življenje« je, da se popolnoma posvetijo raziskovalnemu delu, pot od pisarne v predavalnico je marsikdaj edina pot, ki jo ameriški profesor opravi vsak dan.

Zame, ki prihajam iz države, v kateri se zdi, da so vse razlike med politikom in kulturo, med književnostjo in novinarstvom, med znanostjo in ideologijo nepopravljivo zamegljene, ta možnost ekskluzivne osredotočenosti na intelektualno-raziskovalno delo vsekakor pomeni zares blagodejno osvežitev. Vendar pa se ni moge človek upreti vtisu, da na globalni ravni stvari kljub vsemu niso tako zelo enostavne, kot se zdi na prvi pogled.

Prav iz tega navdve primernega zornega kota, v katerem ameriški profesor ni izpostavljen vsakdanjim socialnim dogajanjem in urbaniziranemu ritmu ulice, bi namreč lahko postalo tudi jasno, da skriva nevsprašljiva samozadostnost univerzitetnih rajev svoje temne plati, ki jih je nemara mogoče opaziti v res plastični podobi šele takrat, ko človek nekaj časa dejavno sodeluje v dnevnih aktivnostih v kampusu.

Mislím namreč na neko skoraj že popolno izgubo občutka za zadeve javnega pomena, ki ameriških intelektualcev večinoma ne zanimajo več v tisti meri, ki je morda značilna za značilna za evropske univerzitetnike. Če ne upoštevamo nekaterih redkih levičarjev in progresivnih intelektualcev (npr. znani kulturno-politični oporek Noam Chomsky pa njegovi kolegi Richard Wolin, Stanley Aronowitz, Richard Senett, Marshal Berman itd.), je mogoče reči, da se v ameriških kampusih profesorji danes ne ukvarjajo več s kritično analizo političnih in kulturnih plemov, ki neposredno zadevajo usodo družbe. Politični gles profesorjev je v množično-medijski zavesti sodene Amerike skoraj popolnoma odsonen. (Ali bolj natančno: kolikor so intelektualci navzoči v ameriškem življenju, gre za neokonservativna peresa, ki so uspešno uveljavila zlahka dostopen stil in v briljantnem veni, vidi, vici docela izrlnila že tako ali tako fragmentirano progresivno misel iz javnosti).

To kajpak ne pomeni, da profesorji ne raziskujejo strukturnih protislovij kapitalizma in njegovih ideoloških mehanizmov. Sploh ne gre za to. Empirično in teoretske raziskave se seveda množijo in kopičijo, o tem ni dvoma. Vendar moram poudariti, da ti izsledki, ne glede na njihovo družbeno tehtnost in politično pomembnost, niso zares dostopni javnosti. Objavljajo jih namreč v ozko specializiranih revijah z omejeno nakladdo, profesorji izmenjujejo svoja stališča med seboj na strokovnih srečanjih in konferencah, za branje objavljenih besedil pa je potrebno tisto znanje, ki ga človeku lahko da le dolgoletno solanje v tradiciji iste discipline. Z drugimi besedami: spričo naraščajoče uporabe posebnega univerzitetnega žargona se brez ustreznega »sifirnega ključa« bralcu ni mogoče prebiti skoz tekste. Javnega intelektualca (=pisca z razvidnim etičnim kodeksom, strokovno avtoriteto in sistematičnim znanjem), ki kritično komentira tekočo politiko in splošne kulturne oz. družbene fenomene v dostopnem in živem jeziku, kakršen je razumljiv splošni izobraženi publiki, je na ameriški sceni zamenjal high-tech profesor. Se pravi, da imamo opraviti z ozko usmerjenim ekspertom, ki se sicer odlično spozna na svoj predmet, a svojega znanja ni več sposoben umestiti v širši družbeni okvir, znotraj katerega sploh šele lahko dobi pravi smisel.

Nisem namreč prepričan, da je funkcija univerz izključno v tem, da omogočajo nemotno diskusijo med tistimi, ki so »posvečeni« v akademski oraklj, da kopičijo informacije/znanje in da svojo več kot potrebno idejno avtonomijo napadno zamenjujejo za socialno brezbrižnost. Kakor da bi akademska svoboda poučevanja in raziskovanja že avtomatično pomenila tudi politično abstinenco! Kakor da bi staro priporočilo Maxa Webra, da politike ne kaže vnašati v visokošolske predavalnice, namigovalo na popolno vzdržnost do političnih pozicij kot takih tudi zunaj njih!

Mislím, da bi univerze morale omogočati tudi vzpostavitev kanalov, po katerih bi se dalo specialistične izsledke »prevesti« v govornico, ki bi bila dostopna tudi razgledanemu bralstvu zunaj discipline, znotraj katere je raziskava nastala. Da se razumemo: ne govorim o nekakšnem korumpiranem populizmu, ki igra na strune cenenejšega množičnega okusa in se ozira za modnimi muhami enodnevnicami, o katerem sem že večkrat kritično pisal. Hočem le reči, da dvomečih analiz o nacimih, kako država posega v pravice posameznika in

kako se vrednote enega sloja vzpostavljajo kot ideali za vse sloje, skratka, analiz o stvaréh, ki so življenjskega pomena za posameznikovo legitimno mesto v družbi, za ohranitev njegove identitete in za demokratiški prostor uresničitve mnogovrstnih socialnih potreb, ne kaže omejevatí na razmeroma maloštevilne kroge učenjakov, kot na žalost velja za sodobno intelektualno prizorišče v Ameriki.

Nekateré univerze se tega zavedajo. Maxwell School of Citizenship and Public Affairs, popidlovska šola za družbene znanosti na moji sedanjí univerzi, je razvila metropolitanski program, ki je skoz predavanja na različnih lokacijah v mestu, redne kolumne v regionalnih časopisih in komentirane filmske predstave namenjen negovanju stikov med široko mestno javnostjo in akademsko skupnostjo. Univerza na ta način aktivno »prihaja nasproti« svoji publiki (brezplačni avtobusi do mesta predavanja, množična reklama itd.), vendar je program razmeroma edinstven, saj finančno temelji na osebnem volju, idejno pa na tradiciji institucije, ki se je razvila iz profesionalne šole za javno administracijo. Da bi ameriški univerzitetni profesor pisal za popularne časopise in tednike, je precej izjema kot pravilo: slonokoščeni stolp univerze je postal izključni prostor krojenja idej in stališč, ki do širše publike sploh ne pridejo, čeprav se je še kako tičejo.

Liberalni in levičarski intelektualci, ki so v nemirnih šestdesetih letih strastno prezirali univerze kot ustanove, kjer so doma ideološke vrednote dominantnega razreda in represivno »pranje možganov«, so danes uslužbenici istih ustanov. Radikalna intelektualna misel je v profesorskih promocijah, v političnih trikkih mandarinov, povprečnosti in komercializmu, v katerem je znanje postalo tržno blago, izgubila svojo kritično ost in končala kot sestavni del univerzitetnega idioma.

Vsaj deloma bi lahko razlago za neuspeli »dolgi pohod skoz institucije« poiskali v dejstvu, da se univerze navzlic tradiciji avtonomnosti niso postavile po robu McCarthyevemu »lovu na čarovnice« v petdesetih letih, ki je iz visokošolskih kabinetov z vsó temeljitostjo odstranil levičarske profesorje, marveč so celo dokaj tesno sodelovale pri teh čitkah. Čeprav so levičarji kasneje sicer spet prišli na univerze, se niso mogli opreti na nikakršno že vzpostavljeno politični okvir v profesorskem zboru, ampak so morali bolj ali manj začeti od začetka.

Za potrebe tega spisa nemara še bolj pomembno pa je dejstvo, da tudi tisti pisci, ki bi bili radi prevzeli štafeto od velikih javnih intelektualcev prve polovice stoletja, Edmunda Wilsona, Louisa Mumforda in Dwighta MacDonalda, v sedemdesetih letih niso več našli tiste socialne in kulturne atmosfere, ki je njim, pa tudi še neodvisnim newyorškim kulturnim kritikom v štiridesetih in petdesetih letih (Irwing Howe, Alfred Kazin, Daniel Bell, Harold Rosenberg itd.) omogočala dinamično in hkrati finančno dostojno življenje.

V petdesetih letih se je namreč začel proces, ki je temeljito spremenil demografsko in kulturno podobo Amerike. Gre za prostovoljni eksodus srednjega razreda v predmestja, spodbujen z množično produkcijo osebnih avtomobilov in ogromnimi vladnimi vlaganji v hitre avtoceste, ki so omogočile mešanom pobegniti pred nagneteno, neznano, nasilno, bohemsko in nepredvidljivo mestno množico v mirna zavetja enodružinskih hišic in vrtov s tedensko vzdrževanimi zelenicami. William J. Levitt, ki se je prvi domislil množične proizvodnje teh hiš z vgrajeno televizijo in pralnim strojem, je eden tistih manj znanih herojev, zaradi katerih v ameriški angleščini izraz »predmestje« zaznamuje prestiž in visok simbolični status, kar je tako tuje evropskemu duhu, ki predmestni naslov spontano poveže z neuglednostjo in revnimi delavskimi naselji.

Predmestja so v ZDA od 1950 naprej rastle desetkrat hitreje kot mesta, s seboj pa niso

prinesla le deurbanizacijo, marveč najpoprej nov življenjski stil, ki vključuje vsakdanje večurno potovanje na delo in nazaj, pa tudi nov niz vrednot: konformizem, potrtošnost, premik od časopisov k televiziji kot osnovnemu množičnemu mediju, socialno brezbrižnost, privatizacijo, politično sredinskost, omejitve socialnega kroga, v zadnji polovici pa tudi vzpostavitev edinih zavez, ki sta še danes značilni za srednji razred – na konkretni ravni zaveza »nuklearni družini«, na abstraktni pa ameriškemu narodu.

To je med drugim seveda povzročilo tudi upad bralske publike, ki je kulturne revije, majhni intelektualni mesečniki in raznovrstni eksperimentalni založniški podvigi niso več izrazito zanimali, saj je zanje veljalo, da so jih urejali in pisali urbani intelektualci za urbano občinstvo. Ti »little magazines« (Partisan Review, Commentary, New Yorker, New York Review of Books, Dissent itd.) so se ukvarjali s splošnimi problemi umetnosti, politike,

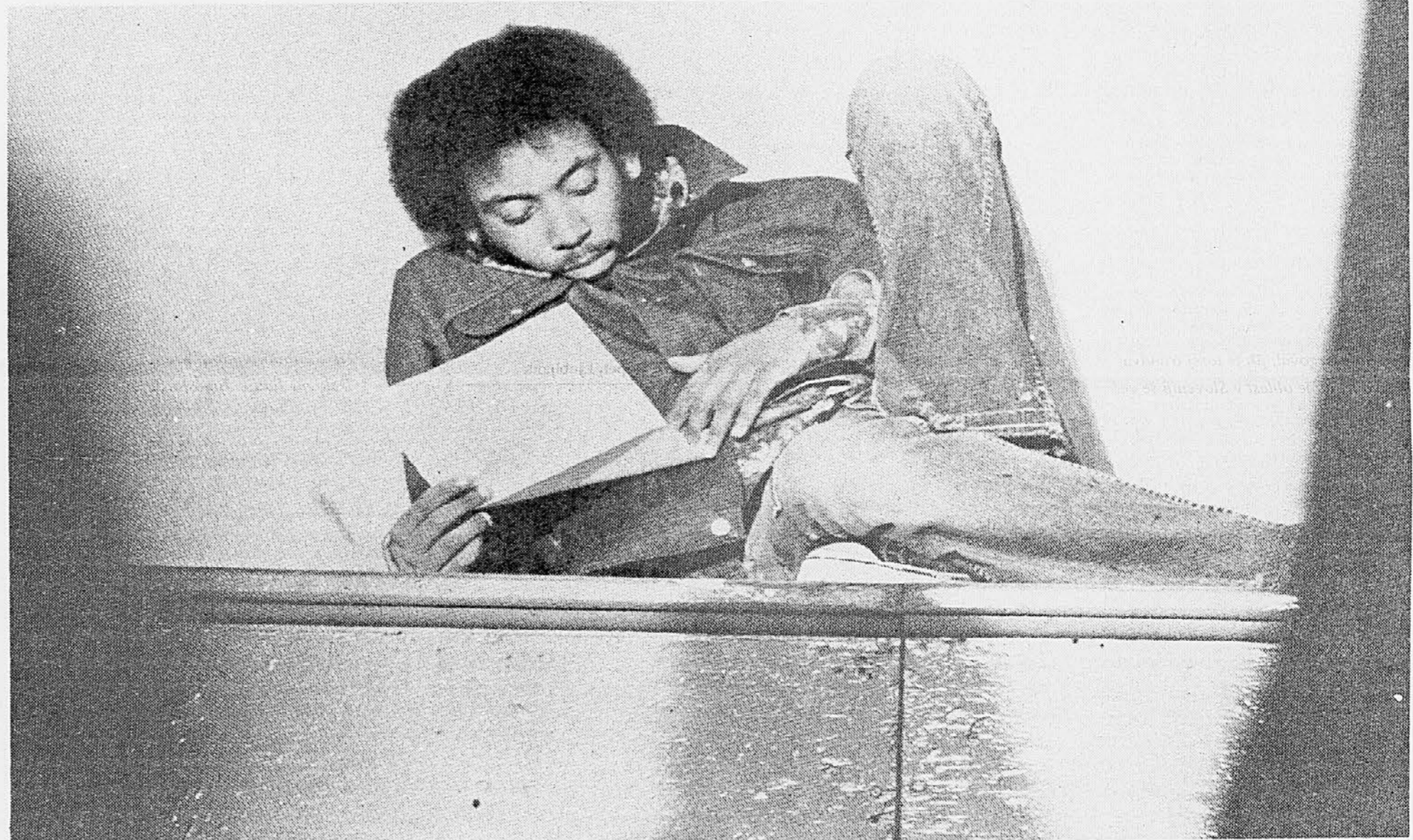
bivališča in podstrešja, jazz klubi, cenene kavarne, likovna razstavišča, ad hoc teatri in »knjižarne v sosesčini«, iz katerih ljudi, ki knjige samo listajo, ne preganjajo, danes večinoma že stvar preteklosti. Nekdaj pa so predstavljali nujne socialne pogoje za vzpostavitev ustvarjalnega vzdušja in specifične »bohemské etike«, ki se je prav toliko kot na preziru do logike kapitala, trga in vladajočega okusa utemeljevala na intelektualni pronicljivosti in nekonformističnih načinih življenja. Brez divje lepote urbane neprilagodljivosti, s katerim korespondira in se hrani sleherni ustvarjalni nemir, bi danes ne imeli niti abstraktnega ekspresionizma niti Henryja Millerja, niti jazzovske scene in beatniške književnosti, niti monumentalnih zgodovinskih spisov Louisa Mumforda, pa tudi ne underground filma. Kot vse kaže, pa danes urbani nekonformizem ni več domena umetnosti in umetniško-intelektualnih krogov, marveč se je socialno povsem rutiniziral.

S tega vidika se zdi potrebno izpostaviti še dejstvo, da so yuppies, ti mladi mestni uspešneži (finančni analitik, borzni svetovalci, računalski izvedenci, pravniki, managerji, itd.), v krasnem novem svetu predmetstji rojena generacija, ki se je naveličala dolgočasje nakupovalnih centrov in urejenih zelenic, prišli v mestna središča istočasno z zatonom bohemsstva. A njihov intimni svet je v prevladujoči meri še vedno na neki način odvisen od predmetne pameti in od univerzitetnih profesionalnih šol, ki ne temeljijo na široki humanistični izobrazbi, marveč na neposredno uporabljivih spretnostih. Estetika kiča in pretencioznosti, nezmožnost ločiti med duhovnim individualizmom in socialnim egoizmom, srednjevojniškim snobizem, ocaranost s predmeti prestižnega statusa, na politični

ravni zmerni konservativizem, na kulturni pa fascinacija za »veliko umetnostjo«, za katero nimajo razumevanja, marveč le denar za njen nakup: to bi nemara lahko bil kratak katalog yuppijskih vrednot. Kolikor namreč kot temeljna zaveza namesto družine nastopi makavelistična ideologija biznisa, tudi ni čudno, da so prav yuppies tista družbena skupina, ki je temeljito pomagala spremeniti nekdanje etične (italijanske, črnske, portoričanske itd.) soseske za relativno dostopnimi najemninami v razkošne četrti na sebi enake. S procesom tako imenovanega »plemenitenja« (angl. gentrification), kjer vsi stanodajalci naenkrat sistematično povišajo najemnine, kar pomeni takojšnji izselitev dolgoletnih prebivalcev in prihod novih najemnikov in drugih ustrezne »infrastrukture«, so uspešni nrijmske trgovčince in knjigarne, pa tudi cenene kafiče in druga socialna zbirališča preoblikovati v stereotipne prostore za stereotipne obiskovalce.

Na ozadju tega zatona »bohemské etike« in upada mestne bralske publike na eni je bilo tudi izgubljanje v neskončnih polemikah spričo ideološkega poloma levicé, v katere so se – resnici na ljubo zapletali kritični intelektualci, na drugi strani še toliko bolj vidno. Njihova dlakoepečka natančnost o tem, kdo pripada kakšni od mnogoterih levičarskih frakcij, seveda ni mogla zanimati nikogar razen njih samih. V medsebojnem součinkovanju pa so ti socialni vzroki mnoge nekdanje neodvisne kulturne kritike, ki so si služili kruh s free-lance komentarji, vendarle pripravili k temu, da so prevzeli institucionalne pozicije na univerzah, kot to velja tako rekoč za vse intelektualce okrog zgoraj omenjenih magazinov. Namesto pisanja, ki ga podpira samo ostrina kritične analize in drznost smugnacijé, smo se tako prisiljeni sočati z neko sicer še vedno zelo glasno in – brez najmanjšega dvoma – medijsko zelo dobro promovirano kulturno produkcijo, ki pa je v ustvarjalnem smislu verjetno bolj sterilna kot ne. Vznemirljiva in inspirativna pustolovščina v kulturni zgodovini Amerike se je zanesljivo končala.

Alés Debeljak

VOJISLAV STANIĆ, DOBITNIK NAGRADE AVNOJ

Bog na obisku v Hercegovnem

Če lahko sklepamo po srečanjih z akademikom in črnogorskim slikarjem Vojislavom Vojom Stanićem, se v Hercegovnem, mestu mimoz, palm in drugega sredozemskega rastlinja ter topllega sonca, ni nič spremenilo. V isti gostilni sva se srečala že pred petnajstimi leti, skoraj bi lahko dejal, da je imel v ustih isto pipo in je bil oblečen v iste kavbojke, (zelenkasto) vetrovko in mornarsko majico. Enaki so bili tudi prisrčnost, nasmeh in vino. Le najini skupni prijatelji so se že močno razredčili.

Srečanje s slikarjem Stanićem v gostilni nikakor ne more biti naključno. Tu je »po poldnevu« in »pred kostlome« in iskati ga ni treba nikjer drugod. Mogoče le poleti, ko (z jahto) odrine na morje in se malo »spozabi«. Tudi tedaj pa se ve, da je odšel in se bo vrnil. Slikar namreč pravi, da so gostilne »najhumanejši kraji na svetu«, da se v njih zbirajo »dobri ljudje in prijatelji« in da jih ima zelo zelo rada. Ne samo tukajšnjih, hercegovskih, ampak vse po vrsti – tiste, ki jih pozna, in tiste, v katerih ni bil nikoli, a so mu o njih pripovedovali »drugi in dobri prijatelji in ljudje«. Že zdavnaj nam je rekel:

Na morju, a ne zna plavati

Edino, česar slikar Stanić, prijatelj prijateljev, ne mara ne v gostilni ne drugod, je govorenje o politiki. Včasih se spomni, da bi moral biti vsaj zaskrbljen zaradi vsega, kar s televizijskih zaslonov zve o naših velikih preprih, vendar po značaju ne mara ljudi, ki se pripravajo in sovražijo, ne mara sovraštva in zla, zato vedno čimprej obrne besedo na kaj drugega, še posebej na nove sale in domislice, s katerimi ga obskrbujejo poznavalci – šaljevci.

Slikarja Stanića pa je težko pregovoriti, da bi povedal kaj o tistem, kar dela – o svojih slikah. Nered govori o svoji »slavi in veličini« (v smehu poudarja, da to v življenju ni pomembno), se manj pa o nagradah, pohvalah, kakršnihkoli priznanjih in čestitkah »uradnih organov« in »uglednih« posameznikov.

V priložnostno bitenu Črnogorske akademije znanosti in umetnosti piše, da je Vojislav Stanić njen član od ustanovitve. Preprišan nekaj podatkov iz njegovega življenjepisa: rodil se je leta 1928, na Likovni akademiji v Beogradu je študiral kiparstvo (in diplomiral) pri Alojzu Dolinarju. Razstavjal je po vsej Jugoslaviji, predvsem v Dubrovniku, pa tudi v tujini, največ v Rimu.

Dvema odločitvama v svojem življenju pripisuje poseben pomen. Najprej se je kot rojen črnogorski hrabovec (rojen v vedno zasneže-

nem Savniku) preselil k morju in tam ostal. Od tod ne misli nikamor več. Izneveril se je tudi profesorju Dolinarju: ustvaril je samo eno pomembnejše kiparsko delo (spomenik ustanovitelju KP Črne gore Jovanu Tomaševiću) in takoj prestopil k slikarjem.

Pri obeh »samoprevarah« mu je bilo že na začetku vse jasno. Na morju rad sanjari in se sprošča, se potopa po njem in kot radovedni vsem skušnjavam ne glede na to, od kod prihajajo.

nejše predstavnike sodobne črnogorske likovne umetnosti. Uveljavilo se je mnenje, da je Stanić po Petru Lubardi največji črnogorski slikar. Pri tem je »prehitel« Míla Milunovića in druge znamenje predhodnike in se postavil ob bok Đurūču (ki živi in dela v Parizu), Dimitriju Popoviću, ki ga marsikdo primerja z Leonardom (živi in dela v Zagrebu) in Milošu Šobajčiću (ki prav tako živi v francoski prestolnici).

Črna gora ima še veliko dobrih in znanih slikarjev, vendar je Vojo Stanić pred vsemi. V omenjeni skupini, ki ni nikakršna enotna formalno-estetska celota, je vsak (po svojo) nekaj posebnega. Popović in Šobajčić sta mojstra risb, Đurūč in Stanić »esteta« nekoliko »sprevrnjena« ali demonskega (vendar obenem življenjsko resničnega) sveta, Stanić pa je tudi poseben resnoinaiven slikar.

Likovni estetiki in zgodovinarji delijo Stanićovo slikarstvo na tri obdobja. V prvem, ko je bil tudi kipar, je slikal vojno, otrostvo, surovo in kontrastno črnogorsko krajino in večplastnost življenja in tragike črnogorskega človeka v tem (ne)romantičnem okolju. Najboljša dela je ustvaril ob koncu drugega in

v tretjem obdobju. Gre za motive, pogojno rečeno, »vsakdanjega življenja« in življenjskih prizorov iz (njegove) hercegovské okolice in spominov na potovanja. Ti slikarski zapisi so hkrati vedra stvarnost in vizija prihodnosti »prerokba« življenja, ki bo šele prišlo).

Vse to je nekje med sanjami in resničnostjo, med življenjsko naivnostjo in naivnim opazovanjem življenja. V obseženem katalogu ob njegovi retrospektivni razstavi, ki je bila prejšnji mesec prikazana v Titogradu, zdaj pa je v Nikšiću, piše: »Stanić se je uveljavil kot slikar blago humornega ozračja s karikaturnimi liki. Vsak izmed njih je ogledalo naših značajev in navad, skupaj pa ustvarjajo nenavaden svet med sanjami in resničnostjo. Ne glede na motive, ki jih slika najpogosteje v okviru slikovito karikaturnega vsakdanjega sveta s poudarjeno anekdotičnostjo, skuša razdeliti značaj dogajanja in nagonsko spoznati psihologijo likov. Njegova dela imajo zato posebno značilnost intelektualnosti. Umetnik je pravzaprav v sporni položaju – vidi tudi za sliko – saj za vidno stvarnostjo obstaja njegovo subjektivno stališče. Kadar si za to samo izbere resni-

ni dogodek, oblika umetniške transpozicije sega do meja onostranstva. Takšno prizadevanje ustvarja pravi spiritus movens njegovega slikarstva ...«

To je moj rokopis

Slikar ljudi in življenja z obrobja, slikar, cigar pogledi se najpogosteje zadržujejo na vključnih upokojenih, pijanecih, hrbrivocih, pozabljenih predmestjih, umazanih pločnikih, gostilniškem ozračju in folklori, nerad razmislija o kakšnem svojem »kompaktnem« likovnem tematskem pripovedovanju niti ne priznava faz: »Slikam pravzaprav vse po vrsti, vse, kar me zanima, tega pa je veliko. Zato so tudi moje slike (ne samo po vizualnofigurativnem pomenu) različne. To je moj rokopis, ki ga ustvarjam spontano (ne pa »po fazah«). Rad imam različne slike. Postanem celo pred steklastimi delavnicami in si ogledujem risbe in plakate, ki propagirajo steklaste okvire. To-liko stvari vpliva name, da jih sploh ne bi mogel prešteti. Možno je, da so vse moje slike »slikovite« in precej »zgovorne«, vendar med slikanjem ne mislim na to. Želim si, da bi po svoje doživel in izrazil čas, v katerem živim, ljudi in dogodke in njem.«

Slikar Stanić je zdaj že klasič črnogorske likovne umetnosti. Vedno je bil zadržan in previden, kadar je govoril o svojih slikah in svojem delu. Nikoli ni hotel sam »določiti« vrednosti tistega, kar ustvarja. Trdi celo, da ne pozna veliko slikarskih smeri in da se je učil od marsikoga, tudi od svojih učencev (več let je bil profesor» zdaj že bivši hercegovski umetniški žilji, njegov dijak pa je bil tudi Dato Đurūč) in še posebej od življenja. Pravi tudi, da noče ničesar karikirati, da ne zna biti zloben ali posmehljiv in niti satiričen ...

Tu nekje bi lahko našli »žarišče« njegove ustvarjalne poetike kot najpomembnejše značilnosti njegovega opusa. Formalizme pres-

ga prav s spontaním znanjem in pesniškim navdihom. Kritiki so takole opisali njegovo »tehnično znanje«:

»Med posebnostmi Stanićevega slikanja moramo poudariti neoporečno ustvarjanje, ki potrjuje, da popolnoma obvlada svoje delo; slikarski instinkt v risbah (ne neoklasičen), ki definira obliko; odsonost koloristične disonance in prevlado osnovnega tona. Koloristično simfonijo ustvarja spekter blagih in zamolklih barv in odenki predvsem belkasto modre, rumene, sivozelene, rjave in rožnate rdeče barve, ki odsevajo dih Sredozemlja ...«

Vojo Stanić resnično misli, da je Sredozemlje vse svet, njegov Hercegovni pa središče sveta. V Rimu ni zdržal več kot leto dni, enako pa bi bilo v kateremkoli drugem mestu ali »slikarskem centru«. Zakaj je, saj njegovemu razpoloženju in razumevanju okolja, ljudi in časa ustrezajo prav tisto, kar ga obkroža: hercegovske ozke tlakovane ulice, stare stavbe in trdnjave iz preteklih obdobj, vonj po morju in toplém jugu in bujno rastlinje, zelenje vse leto. Kaj naj bi šele rekli o pisanih množicah, ki prihajajo »od bog ve kod«.

Tudi avnjska nagrada ga ni posebno vznemirila: »Memni, da nagrada dostikrat dobivajo ljudje, ki jih ne zaslužijo. Nikoli nisimo prepričani, ali so jih dobili pravi ustvarjalci. Res je, da nikomur ne more škoditi, vendar je nepošteno, če jo dobi tisti, ki je ne bi smel.«

Slikar ni resigniran. Nasprotno, ima redko navado: kadar ga kdo vpraša, kako se ima, mu odgovori, da se počuti odlično (čeprav ga mogoče ravno v tistem trenutku boli zob). Tega noče posebej poudarjati, ampak se skuša obnašati naravno, tudi kadar gre za nagrado. Ima pa neko (zaupno) »slabost«: pravi, da bi dal vse nagrade in ves denar (bogati ni bil nikoli, še vedno živi od redkih prodanih slik), samo da bi bil vsaj za deset let mlajši.

Preferno-resni slikar ni eden tistih, ki svoja dela neprestano kažejo na razstavah ali vsaj prijateljem. Redko priložnost moramo zato izkoristiti in se prepričati o nedvoumni izvornosti in posebnosti (črnogorskega slikarstva), pri kateri na svoji poti v vrh vztraja že štiri desetletja. Vedno mlad in neponovljiv.

Branko Jokić

vnovič na pohodu že premagana in preživela politična praksa, ki je srbska javnost in srbski narod ne bosta odobrila in ne privolila vanjo.

Prepričani smo, da naša demokratska javnost, dolžna in poklicna razkriti številna obkrožanja na račun srbskega naroda, ne bo dovolila mestnemu komiteju, da bi pustil tako nedostojen in sramotilen madež na duhovni podobi Beograda in Srbije.

Predrag Palavec, za odbor za obrambo svobode misljenja in izražanja, Beograd

Pismo delegata slovenske skupščine Janezu Drnovšku in Slobodanu Miloševiću

Vem, da potegne zgodovina v vseh časih najbolj čudne posledice iz najbolj neverjetnih vzrokov.

Thomas S. Eliot

(Moto k poglavju »Srbija in Sarajevo« v knjigi V. Dedijerja »Sarajevo 1914«)

Ko sem se danes, 5. decembra, 1989, blizu koncu svojega daljšega pisma obema naslovnikom, v katerem sem jim skušal povedati, kaj kot državljani slovenske republike in delegat njene skupščine ter znanec in prijatelj Sloveniji, želim v luči najnovejših dogodkov, in kaj predlagam »skreganim vodstvom«, preden bom skregani vsi med seboj, sem, tovariš Milošević, iz večerjih poročil slišal za vsebino vašega nastopa v srbski skupščini (mimogrede: čestitam vam za ponovno izvolitev. Čeprav se v glavnem ne strinjam z vašo politiko, a vas priznavam, ker ste legitimni predstavnik volje srbskega ljudstva!) — in takoj nehali pisati.

Moj trud okrog razlage razlik, ki nas ločujejo, in poziv k politični strpnosti za njihovo spoznavanje, usklajevanje ali sprejemanje življenja z njimi se mi je zdel naiven in vržen v prazno.

Od vas, ki uživate večinsko podporo srbskega naroda in se izrekate za demokracijo in Jugoslavijo, sem pričakoval, da boste z državniško modrostjo nekaj prispevali k umirjanju pozivov na bojke ene republike proti drugi, dokler je ta še »samoo« enostranski, pa čeprav bi pri tem ostali na svojem »bregu reke«. A spet sem se zmotil (kot takrat, 28. junija letos, ko sem pričakoval, da boste na kosovskem Gazi Mestanu ob 600-letnici kosovske bitke izkoristili zgodovinsko priložnost — poleg govora o ponovni enotni in enakopravni Srbiji — za poziv k spravi in novim poletom sožitja na Kosovu, predsednik Drnovšek pa da bo odšel na proslavo 200-letnice francoske revolucije s simboličnim jugoslovanskim prispevkom ter simboliziral spoščilo o amnestiji vseh nenasilnih političnih zapornikov). Namesto tega sem iz vaših ust danes zvedel, da nam v Sloveniji vlada »vodstvo«, ki je eno zadnjih varuhov konservativizma v Jugoslaviji in v socialističnih državah sploh, surovo in agresivno...«

Novo pismo, ki ga pišem, bo zato drugačno, tudi manj namenjeno Drnovšku in bolj vam.

A nekaj naj kljub temu ponovim iz prvega pisma: Ne pripadam nobeni izmed dveh podob Slovencev, ki verjetno zadnje čase izpolnjuje predstavo ali celo prepričanje (pre)mnogih državljanov Srbije: niti tisti, ki nestrpo zavrača in sovraži vse, kar je srbsko («srbofobija kot politični kapital»), niti tisti, po prepričanju mitingarjev večinski, podobni predstavnika »dobrega slovenskega naroda«, ki ne misli tako kot njegovo vodstvo, katerega bi obrnil hrbet, če bi mu »policijski režim« njegove republike to dovolil (in bi zato tudi »navdušeno pozdravil« mitingarije v Ljubljani). Verjemite mi, tovariš Milošević in sodržavljanji iz Srbije, da v Sloveniji ni veliko ne prvih ne drugih podob. Prepričan sem, da nas večina misli, da v tej deželi še nikoli nismo živeli v bolj svobodni in demokratični družbi, kot jo gradimo v zadnjih letih. Odločilno jo sooblikuje tudi slovensko državno in politično vodstvo, zato uživa našo podporo. Lahko bi bilo še boljše, a če parafraziram ljudski rek, lahko ob tolikšni svobodnosti družbe rečem, da ima slovenski narod tako vodstvo, kot si ga zasluži. Še bolj bo to prislo do izraza na prihodnjih volitvah, enako odprti za vse »organizacije delovnih ljudi in občanov«, kot smo zapisali v spremembi k slovenski ustavi, kolikor mi je znano, prvi in edini doslej v Jugoslaviji.

Ali ni zato žaljivo za slovenski narod in ljudstvo Slovenije podkivanje, da je zaveden od svojega vodstva, da je neobveščen o kosovski in še kakšni resnici, in zdaj, ko se je opredelil proti mitingarski obliki in vsebinsi sporočanja resnice, očitati Sloveniji »policijski režim«, kakršnega Evropa ne pozna? Čutim se ob tem zasramovanega kot državljani in kot delegat slovenske skupščine, ki si nesporno prizadeva za čimvečjo javnost in demokratičnost tako službe državne varnosti kot policije in za skupščinski nadzor nad njenim delom.

O »mitingu resnice« smo v Srbiji in Sloveniji prišli do prve »skupne ugotovitve«. Oboji namreč trdimo, da so »maske padle«. V Sloveniji pa smo prišli še do dveh resnic. Prvič, po pozivu srbske socialistične zveze na bojko Slovenije, nam je postalo jasno, kaj je in kaj ni Božur in da je bil nameravani miting zagotovo ekspedicijska neke politike. In drugič, tik pred mitingom smo tudi izjavili organizatorja Kecmana (Danas, 28. 11. 1989) zvedeli, kaj zmore in lahko stori njegovo združenje: da jih namreč »ne more ustaviti niti sam Milošević, saj so ga oni ustolili in ga bodo lahko tudi »detronizirali«, če se jim bo zahotelo ali jim bo nasprotovale«. Tako upravičeno organizatorjem ni bilo verjeti njihove mirnosti s kruhom in soljo. Zato smo s prepovedjo zavarovali: v prvem primeru svojo suverenost, v drugem pa svoj mir in premoženje.

Sicer pa, zakaj ne bi poleg različnosti v politični oceni upoštevali tudi siceršnjih drugačnih pogledov Slovencev na tak način prenašanja resnice. In zakaj ne bi Slovenci v enaki meri zamerili Srbom odklonitve našega predloga o odprtem dialogu ob številni okrogli mizi ali pa popolno ignoriranje in nato zasmehovanje vabila slovenske skupščine, naj se delegati srbske in kosovske skupščine udeležijo skupne seje vseh zborov slovenske skupščine 27. novembra 1989, posvečene obravnavi jugoslovanskega programa o Kosovu in nastalega položaja v zvezi z mitingom?

»Lubi Slovenci«, Milošević nam je danes očital surovost in agresivnost, smo pa v resnici

v veliki defenzivi. Ni zahtev po odstopu srbskega vodstva, ni zborovanj z napisnimi tablama, s katerimi bi odgovorili na napise in pozive »Smole dole«, »Smrt Kučanu« (izjema je Mladinino »naznanilo smrti« Slobodana Miloševića, ki je kljub objavi na satirični strani povzročilo ogorčenje v Srbiji, zaradi svoje neokusnosti pa tudi kritike v Sloveniji). Sicer razpis za nekem srbskem listu za najbolj žaljivo ime za »severno republiko« tudi ni bilo prav nič civilizacijsko, ni ultimativ delovnih kolektivov Slovenije srbskim, da prekinejo poslovne odnose, dokler se ne odredimo svojem političnemu vodstvu, tako kot to zahtevajo srbski kolektivi od slovenskih — letos že tretjič. In končno, predsedstvo CK ZK Srbije je odreklo politično in moralno primernost Milanu Kučanu in Janezu Kocijančiču za nadaljnje članstvo v ZKJ s tako obrazložitvijo o delovanju proti ZKJ in Jugoslaviji, da bi, če bi imeli enotejnje organizirano pravosodje na nivou federacije (kot se je in se še postavlja zahteva), oba lahko kaj hitro posadili na zatožno klop poleg Azema Vlasija.

Tovariš Milošević, v Sloveniji še vedno mislimo, da je vračanje zob za zob zadnja in popolnoma nerazumna rešitev. Toda dane se nam dali vedeti, da hočete zmagati, samo čisto zmagati nad slovenskim vodstvom. Dialog očitno ne pride v poštev, ker gre za konservativno vodstvo. Ali pa imate dovolj podpore v Jugoslaviji za tako oceno? Sledite, kaj o tem vodstvu in o vas pišejo v Evropi, v katero želite tudi vi, čeprav »na svoj način«, kot ste rekli na Gazi Mestanu? Želim vas spomniti v zvezi s tem na dve svetli točki iz srbske zgodovine za začetka tega stoletja: na ponosno zavrnitev ultimata Avstro-Ogrske Srbiji julija 1914 in na čas, ko je bil po državnem udaru 1908 v ustavni monarhiji Srbiji (citiram zgodovinski vir) »svetela svoboda tiska, ko so listi vzeli kdaj pa kdaj na muho, in to zelo ostro, celo kralja Petra, njegova sinova kakor tudi samo vlado«. Tedaj ste bili bližje Evropi kot danes. Odprite zato strani srbskega tiska, zlasti nekaj daleč preko meje splošne politične hiše, za vse, kar se o vas in nas piše v Jugoslaviji in v svetu, pa se bomo začeli postopoma razumevati — namreč v tem, da je naša skupna pot in usoda neke drugje, ne v domačih združbah, ki nam jemljejo še zadnji ugled in možnost v svetu, ki bi nam lahko pomagali s tega mizernega obroba.

Niče od Srbov ni moj sovražnik samo zato, ker vas podpira, tovariš Milošević, a nič od teh, ki vas podpirajo in niso pripravljene na dialog dveh enakopravnih narodov in njihovih vodstev, ni moj prijatelj. Prav tako ni moj prijatelj tisti, ki trdi, da »prekinja odnose s slovenskim režimom, ne pa tudi s slovenskim delavskim razredom in slovenskim narodom« (Politika, 1. 12. 1989), ker je to demagoška hinavščina.

Tovariš Milošević, zdaj je povsem jasno, da ste vi avtor položaja, ki ste si ga izbrali za pritisk na Slovenijo. Toda tokrat ste šli predaleč, in od časa, ki bo potekel, da boste to spoznali, je odvisna velikost škode, ki jo s tem povzročate Jugoslaviji in tudi sebi. Ne pričakujemo vašega opravičila, kot je to storil »veliki brat« davnega leta 1955 majhni Jugoslaviji, a ne pričakujte, da bo šlo slovensko politično vodstvo »v Canosso«, ker za to enostavno ne bo dobilo napitnice slovenske skupščine, ki bi imela podporo slovenskega naroda.

Za predsednika Drnovška mi tako ni ostalo nič. Morda le poziv, naj kot predsedujoči neuvrženih držav ustanovi še jugoslovansko gibanje izkuženih jugoslovanske politike v tem bogate izkušnje »bratskima blokoma« vzpostavi dialog.

Grozdan Sinigoi, delegat iz Ajdovščine, kjer znamo živeti z veliko pripadnikov drugih narodov prijateljsko in mirno, kjer je z garnizijo JLA zgledno sodelovanje in kjer v trgovinah kupujemo blago iz vse Jugoslavije.

Kaj bo z Južnim trgom?

Južni trg, zaščiten s treh strani — lahko pa tudi sočna mestna dnevna soba in biválni vrt. Exchanger pod milim nebom pa tudi pod streho. Izmenjalnik neustoličene pa tudi ustoličene politične misli, umetniškega eksperimenta, neformalne pa tudi formalne urbanistične teze, informacij od ust do ust pa tudi z diske na disketo. Diskilerderji v živo pa rokerji s plošč. Zavetje postanka potrebnemu pa tudi klošarju. Hyde park in oštarja v sosedstvu. Dancinje je že tam. Soba in vrt, ki ju mesto poklanja svojemu meščanu.

S Knafljem v navezavi na mestno vodo — Prešernov trg na eni strani in mestno aorto — Titovo na drugi strani. Skrit med shoppinge treh vrst — finego stare Ljubljane, ekskluzivnega Copove in robotast Titove. A skozi zeleno zavesejo platan predvrta — sem ter tja predhodne Zvezde obrnjen le k jugu, k simbolom značaj mesta in naroda — Univerzi, NUK-u, SAZU-ju, AG-ju. In obratno, severni simboli, oblikovni in funkcijski, po Plečniku jasno spoznan zaključek prostorske entitete — spekta Vegove od Trnovske cerkve gro. Pika na i, ki se zažre v zgosteno tkivo cityja, točka, kjer postanejo narodovi zakladi znanja in kulture dostopni na mediteransko-skandinsko lahkostni način.

Tako si nekateri predstavljamo srčko območja med Titovo, Subičevo, Wolfovo in Čopovo, nekateri pa bi rekli: ali bo taka ali pa je ne bo. Jaz pravim: Južnega trga naj ne bo, dokler ga ne bo. Se nikamor ne mudi. Mesto naj si prostor za svojo dnevno sobo čuva, ker alternativne lokacije nima. Soba za goste, penzionček ali kolos bo našo v bližini ali v mestu sicer. Pa, saj veste, gost se najbolje počuti, ravno če ga povabijo v dnevno sobo.

Morda zato, morda po naključju o kakršnekoli hotelu na »Južnem trgu« v nobenem planskem aktu mesta Ljubljane ali občine Center ni ne duha ne rehi. Dolgoročni plani občine in mesta Ljubljane kažejo le:

- podozorev obstoj hotelov;
- preureditev ter dozidavo hotela Bellevue v hotel visoke kategorije za pridobitev 120 ležišč, upoštevanje določila o razlaganju Tivolija — Rožnika — Šišenskega hriba za naravno znamenitost (?), op. M. J.);
- zgraditev hotela B kategorije v soseski BO 1-2 (v času priprave plana že zastarela oznaka za Zupančičevo jamo, op. J. M.) s 300 ležišči;
- zgraditev hotela A kategorije ob Kardeljevi cesti v Trnovem s 500 ležišči;

- zgraditev Petrolovega centra ob južni obvoznici;
- nadgradnjo motela Medno;
- v starem delu mesta zgraditev (novogradnja ?, op. J. M.) več prenočitvenih objektov z manjšo zmogljivostjo.

V ostalem določa gostinstvu in turizmu do »morata izkoristiti ugodno prometno lego ... ob vpadnicah in obvoznicah ... in še« za potrebe turizma prilagojeno prenovo Stare Ljubljane.

S tem se dolgoročni koncept hotelske infrastrukture v Ljubljani izžepa. Srednjeročni plan mesta in občine Ljubljane ta tekst povzema dobesedno in v istem obsegu (?), op. J. M.), dodatno precizira DO Kompas kot investitorja hotela Bellevue in navaja zgraditev več manjših motelov (?), op. J. M.) v starem delu Ljubljane. Srednjeročni plan občine Ljubljane-Center pa za to območje predvideva le »preureditev RIA v Knafljev prehod«.

Toliko o verodostojnosti trditve, siceršnje zanimivosti citiranih tekstov, pa tudi ilustracije konceptualne moči dogovornega planiranja (hotelske infrastrukture) ter dometa verbalnih (edinih) tehnik urbanističnega planiranja v Ljubljani.

O krakršnihkoli določilih v planskih aktih glede prostorskega urejanja tega območja v tekoči petletki (niti glede pripravljane dokumentacije) seveda tudi ni ne duha ne duha. Ni bila sprejeta niti tako imenovana »programska zasnova« kot akt v sestavi srednjeročnega plana občine, ne za časa ne pozneje, čeprav je to poslednja obvezna formalna in vsebinska planska osnova pred pripravo izvedbenega urbanističnega dokumenta za urejanje posameznega območja.

Investicijska akcija za izgradnjo hotela na »južnem trgu« je torej brez vsake plansko-zakonite, konceptualno-vsebinske in urejvalsko-operativne osnove.

Čemu potlej takšna zagnanost? Kolikor je možno razbrati od daleč, ocenjujem po vrst:

- posla potreben IMOS je tu pričel s poskusno investicijskega »prodora« tujega kapitala na domači trg, ki takega prodora očitno ni sposoben niti lokacijsko kontrolirati oziroma usmeriti;
- projektant biroja 71 je sprodiral »pilotski« projekt, strokovno kličo, podstati nadaljnje zakuhanosti akcije;
- oglašil se je tudi porabnik, ki je rabil za argument o »nujni« potrebnosti hotelske infrastrukture ravno na tem mestu, svetovni oblikovalski kongres;
- kvantitativno nasilna izvršna mestna oblast je v tej iniciativi videla šanso za dokaz svoje populiznosti in takšno družbeno potrebnost in upravičenost, da se je odločila za »koristno« malverzacijo — investicijsko akcijo mimo zakona in mestnih kvalitiet, mimo mestnega interesa v dobroti parcialnem tudi z vidika priplaščanja mestne rente mimo licitacije.
- Ker je izostala konceptna planska faza odločanja, je izostala seveda tudi soudeležba skupščin in javnosti. Izostala je seveda tudi urbanistična stroka, ki za strokovnost tudi sicer nima časa, saj porabi 110 odstotkov svojega delovnega časa za inoviranje vedno novih oblik koristne malverzacije. Vse se je

odločilo na koordinacijah. Koordinacijski urbanizem pa je še slabši od dogovornega. Tam so se zmenili že kar za lokacijo vovnih ramp, kako pa so rešili prometni izvoz (čez Prešernov trg ali mimo Filharmonije), si bodo še ogledali. Tudi tistega iz garaže pod Kongresnim trgom.

Mestna oblast se sedaj odloča take poseg urejati le na nivouju, z dometom in s preduro prostorskega izvedbenega načrta. V svoji zmenjenosti je tako ohola, neprevidna ali diletanška, da zanemara dejstvo, da (čeprav ob le hipotetično možnem konsenzu) zadoštuje že nekajvršična anonimna prijava na Ustavno sodišče SRS, da se tako sprejet načrt razveljavlja. Kot slab gospodar mestnega denarja se je hazardersko vrgla v stroške javnega arhitektonskega natečaja, kjer sta zaslužila le pripravilne razpisnega gradiva LUZ in žirija. Z napačno dispozicijo natečaja je bil strokovno izbran kreativni potencial udeležencev, ki iz detajle seveda ne morejo obvladati mestne koncepcije. Tisti, ki bi to zmogli in hoteli, pa bi svoje videnje lahko posredovali le ob natečaju oziroma zunaj njega, saj z udeležbo sprejemajo izhodišča kot pravni odnos. V taki hazardni situaciji bodo udeleženci (tudi tisti iz tujine) izgnani tudi materialno. Pravica projektiranja kot pravni odnos bo ostala neuresničena.

Tragikomična je situacija, ko se razblinjata motiv in razlog tega ravnanja — ujeti datum XVII. kongresa ICSID, Ljubljana 91. Saj je menda vsakomur jasno, da je čas materialna kategorija, ki jo je v investicijskem podvigu treba vkalkulirati, v končni tudi za izvežbanost hotelških ekip. Pa vendar akcija teče dalje. Avtor razpisnega gradiva se je preselil direktorov v nov zavod za urbanistično namerno listu SR Slovenije, št. 11/86 objubila (pod prisilo skupščine) za konec 1987. leta, v tem programu ni ne duha ne sluha.

Zato se bo tudi Vladimir-Braco Mušič težko zmalaz s trditvijo, da je natečaj za hotel na Južnem trgu vedno videl kot iskanje zazidalnih možnosti, ko v isti sapi oponentom podtika neobjektivnost in nestrokovno prizadetost ter poenostavljeni argument statusa quo in miru na lastnem dvorišču. Kot da je skrb za »funkcionalno preobrazbo mestnega središča, razvoj poslovne in kongresne dejavnosti, valorizacija eminentnih lokacij in podobno« lastna le zmenjeni ekipi. Razprave z argumenti naj ne sprevača v diskvalifikacijo »okoliških stanovalec, funkcionarjev krajevnih skupnosti in nestrpnih pripadnikov zelenih« s tistim starim boljševiskim trikom: »Mi se ne pogovarjamo s tovaršem Fedjo, mi se pogovarjamo o tovaršu Fedji«.

Kajti tovariš Mušič je bil v mestni izvršni garnituri prvi človek tistega plana, ki od leta 1985 se ni pasiral republiške recenzijske komisije, ki je bil sprejet z mankom najmanj 17 kapitalnih nerazrešenih nalog in kjer je urbanistična zasnova mesta le ena njih. V zadnjem mandatu pa je svojo skupščinsko funkcijo uresničeval kot veliki mag zadnje pritlehe ne izvršilne urbanistične, cestarske ali druge koordinacije, tudi glede Južnega trga.

Miha Jazbinske, Ljubljana

ABSTRACTS IN ENGLISH PAGE 35

december 1989
leto IX (12)
številka 104
YU ISSN 0352-1761

OBRACUN

Zbirka 6. jugoslovanskega festivala tržnih komunikacij ugotavlja, da je letos prispelo v Postorož manj oglašnega materiala za tekmovalni del programa, še posebej pa je kritično zmanjšanje števila prijav tiskanih oglašnih sporočil. Iz tega izhaja kritično spoznanje, da je treba festival tržni, ker preprosto ni dovolj, da organizator festivala čaka, kaj bo po postu prispelo za tekmovalni del festivala. Zbirka predlaga predsedstvu Zvezde združenj ekonomskih propagandistov Jugoslavije, da po koncu letošnjega festivala čimprej skliče sestanek, na katerem naj se zavzame za profesionalizacijo festivala, ki bi omogočila, da festival kot institucija med letom redno spremlja vse, kar se dogaja v oglašnem komunikacijskem prostoru, in poskibi za reprezentativnejšo udeležbo oglašnih sporočil z vsega jugoslovanskega prostora že na prihodnjem 7. festivalu jugoslovanskih tržnih komunikacij.

Četrta bi lahko ugotovili, da relativno skromna predstavitev jugoslovanske produkcije oglašnih sporočil iz obsejnega letnega programa, ki povsem realne podobe dogajanja v naši stroki, menimo, da so valide določene kritične težnje v razvoju oglaševalske stroke.

Količina in predvsem kakovost prispelih tiskanih oglašnih sporočil sta bili precej pod ravni doseganja na tisknem jugoslovanskem festivalu tržnih komunikacij. Enega od vzrokov za to smo že omenili. Na festival je prispel precejšen del jugoslovanske produkcije s tega po-

drnja. Napako se da do prihodnjega leta zlahka popraviti s tržnimi dejavnostmi organizatorjev festivala. Drugi vzrok bo težje popraviti, medtem ko se v razvitem svetu povečuje število medijev in se ti hitro diverzificirajo. V Jugoslaviji nekatere medije celo odnara. Velika obstoječih, predvsem tiskanih medijev je po svoji kakovosti še zdaleč pod ravni predvsega Jugoslavije. Slaba kakovost materialov, slaba kakovost tiska, predvsem pa netržno obnašanje in nemotivirana delavca: na tem postopajo, namreč naši stroki, saj prisiljuje oblikovalce oglasov, da do konca poenostavljajo svoje delo. Kakovost naših tiskanih medijev omejuje razvoj kakovostne fotografije, ilustracije, rente in vseh drugih specialističnih posegov v kreativno tiskanih oglasov, ki bogatijo časopisno-revijalni in kulturni prostor v razvitem svetu. Strokovna žirija je med vsem tiskanim oglašnim materialom, ki so prispeli na jugoslovanski festival tržnih komunikacij, lahko zvedela, je ta dela, vredna pozornosti, in še ta tri niso prišla dlje kot do sestrne ideje Postorož.

Med skrinjam pregledom avdiovizualnih komunikacijskih sredstev smo ugotovljali, da do letošnjega Postorožja nista segla popolna nestrokovnost in nemotivizem, ki vsak dan polnita televizijske ekrane. Ugotovljali pa smo tudi, da so se na festival prispeli televizijski oglašni

**ČE OBSTAJA
MOŽNOST,
DA LAHKO GRE
KAJ NAROBE,
BO NAROBE
TUDI ŠLO.**

zavarovalnica trglav

SPREMENITI SE ALI UMRETI
intervju z angleškimi svetovalci v Vidmu Krško
Stran 6

**NOVA PODOBA JUGOSLAVIJE
V OČEH NEMSKIM TURISTOV**
Stran 17

**PONOVO O PROPAGANDI ZA
ALKOHOL IN TOBAK**
Stran 16

INTELEKTUALNA LASTNINA
Stran 30

MEDIA MARKETING, ČASOPIS TISTIH, KI SE NE DAMO!

Vse informacije ali brezplačni ogledni izvod časopisa: Media marketing, 61000 Ljubljana, Titova 35,
telefon (061) 318-593

AKCIJA

DELO ZA DENAR — KNJIGA ZASTONJ

ali

KNJIGA ZA DENAR — DELO ZASTONJ

SE NADALJUJE

Spoštovani bralci Dela!

Mnogi ste se v preteklih mesecih že vključili v našo akcijo. Lahko ste se prepričali o njenih prednostih. Akcija DELO ZA DENAR — KNJIGA ZASTONJ se nadaljuje! Vsem, ki ste z nami že sodelovali, in tistim, ki še boste, sporočamo, da bomo prihodnjo soboto, 30. decembra objavili seznam knjig NOVE ZALOŽBE. Nova založba pomeni nov izbor zanimivega in koristnega branja, v katerem boste našli tudi kaj zase.

Medtem ko pričakujete ponudbo nove založbe, Vam želimo čimveč zanimivega branja v našem in Vašem DELU.

